

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

2005

FRA HIMMERLAND
OG KJÆR HERRED

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

94. ÅRGANG

2005

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

Redaktionsudvalg for årgang 2005

Birte Friis

Ketty Johansson

Knud Knudsen

Thorkild Nielsen

Jens Topholm

Niels Jørn Østergaard

ISSN: 0107-9301

Copyright: Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred

Omslagsillustration: Dåbposer fra 1700-tallet. Se side 97.

Tryk: Reklamehuset Hobro

Indhold

Natmandsjagten - den 11. februar 1835 Af Hans Jørgen Møller	9
Harald Branth og hustru, Augusta f. Lunn Af Erik Lottrup	35
Bruno, Eugen - og Gorm Af Harald Ditzel	43
Vor mand i Riga - Jens A. Herskind dansk konsul i Riga 1912 Af Ketty Johansson	51
Udpegning af industriminder i Nordjyllands Amt Af Morten Pedersen	59
Bedre Byggeskik - med eksempler fra Aars Af Thorkild Nielsen	79
Fra melsæk til matrostøj - om genbrug i fortid og nutid Af Inger K. Bladt.....	95
Aalborg Zoo i støbeskeen Af Michael Preisz	107
Hals Havn Af Henrik Gjøde Nielsen	129
Diplomatarium Honumense v. Ole Færch Af Ole Degn	159
Litteratur om Himmerland og Kjær Herred Af Tove Michelsen	161
Meddelelser fra styrelse og redaktion	171
Resultatopgørelse 2004	175
Status pr. 31. december 2004	176

Indledning

Artiklerne i dette års Fra Himmerland og Kjær Herred spænder vidt, tematisk og geografisk, men kronologisk nok med et tyngdepunkt i det 19. og 20. århundrede. Vi kommer fra natmandsfolket på de vesthimmerlandske heder i første halvdel af 1800-tallet til de urolige forhold i Riga op til 1.verdenskrig, der er artikler med personhistorier, artikler om bygningshistorie, om menneskelig opfindsomhed og igen historien m.h.t. at genbruge materialer, om Aalborg Zoologiske have og havnen i Hals. Fra redaktionens side tilstræbes denne bredde, og vi finder også, at det er lykkedes pænt i år.

I årbogens første store artikel skriver Hans Jørgen Møller om natmandsfolket og den store "natmandsjagt", som blev iværksat i 1835, primært på foranledning af amtmanden i Viborg. Hans Jørgen Møller har gennemgået forhørsprotokoller og forskelligt andet materiale og på grundlag heraf giver han et indblik i natmandsfolkets liv og færden. I årbogens anden store artikel tegner Erik Lottrup et portræt af Harald Branth og hans hustru Augusta Branth. Med udgangspunkt i godset Sdr. Elkjær udfoldede Branth fra 1880'erne en stor indsats som kvægopdrætter, som fornyer inden for landbrugsuddannelsen og i landbrugets organisatoriske virksomhed, og det er den historie, Erik Lottrup i korte træk fortæller i denne artikel. Gennem arbejdet med sin bog om Harald Ditzel stødte Henrik Gjøde Nielsen på et manuskript fra Ditzels hånd (eller rettere fra hans skrivemaskine), hvor Ditzel meget veloplagt fortæller om et møde i forbindelse med Aalborg Stadion omkring 1919-20; her traf han bl.a. den navnkundige Eugen Schmidt. Henrik Gjøde Nielsen introducerer, og Ditzel beretter. I Sundby Samlingernes lokalhistoriske arkiv har Ketty Johansson fundet en "levnedsskildring" fra 1934 af Jens Anders Herskind, som er interessant ud over det sædvanlige. Jens A. Herskind nedfældede sin levnedsskildring i en alder af 84 år, hvor han bl.a. kunne se tilbage på en urolig epoke, både som dansk handelsmand i Baltikum og som dansk konsul i Riga fra 1912.

I anledning af Kulturarvsstyrelsens initiativ for bevaring af industrisamfundets kulturarv har redaktionen bedt museumsinspektør Morten Pedersen redegøre for arbejdet med udpegning af industrielle kulturminde i Nordjyllands Amt. I artiklen gør Morten Pedersen bl.a. rede for de kriterier, der har ligget til grund for udpegningsarbejdet. Bygninger er også temaet for Thorkild Niensens bidrag om foreningen Bedre Byggeskik, som blev oprettet under 1. verdenskrig og virkede

frem til 1965. Foreningens virksomhed illustreres gennem karakteristiske bygningsværker fra stationsbyen Aars, især fra 1920'erne og 30'erne.

Årbogens andet bidrag fra museernes verden er artiklen "Fra melsæk til matrostøj – om genbrug i fortid og nutid". Her fortæller museumsinspektør Inger K. Bladt om de overvejelser, der har ligget til grund for udstillingen på Aalborg Historiske Museum om genbrug op igennem historien, og vi præsenteres for nogle af de eksempler på genbrug, man kan se på udstillingen. I april 1935 slog Aalborg Zoo portene op for første gang, og redaktionen mente, at det var en god anledning til at bede Michael Preisz fortælle historien om havens tilblivelse – fra de første tanker om en have til planernes realisering. Michael Preisz ser oprettelsen af en zoologisk have netop i de økonomiske kriseår som et led i byens (og bystyrets) forsøg på at lancere "Det ny Aalborg". Årbogens sidste store artikel er Henrik Gjøde Niensens beretning om Hals havns historie, fra de ældste tider omkring 800 – 1000 frem til i dag. Havnens udvikling, som de første mange år især var betinget af militære og toldmæssige hensyn, men fra midten af 1800-tallet hovedsageligt erhvervsmæssige hensyn, er også et interessant bidrag til byens historie.

Vi fandt også i redaktionen, at Ole Færchs imponerende arbejde med Diplomatarium Hornumense fortjente en omtale i Fra Himmerland og Kjær Herred, og Ole Degn, der som arkivar på landsarkivet i Viborg har fulgt arbejdet gennem årene, præsenterer det fornemme værk. Tove Michelsen afslutter igen årbogen med en oversigt over udgivelser i perioden medio 2004 – medio 2005; en liste der viser at der stadig bliver skrevet god og spændende historie om den nordjyske historie.

Redaktionen

Rettelser til årbog 2004:

Vi skal gøre opmærksom på et par beklagelige fejl, som har indsnegnet sig i Svend Gram Jensens artikel i Fra Himmerland og Kjær Herred 2004: På side 80, linje 4 fra oven, forekommer ordet "motel". Det er en fejl og ordet skal udgå. På side 82, linje 16 fra oven: Her anføres navnene på en række "fortjente lærere" ved skolevæsenet i Hals; her er Hans Christian Agger (1894-1968) ved en fejl faldet ud. Vi beklager fejlene, men de skulle hermed være korrigeret.

Natmandsjagten – den 11. februar 1835

Af Hans Jørgen Møller

Baggrund

Indtil slutningen af det 19. århundrede eksisterede der rundt omkring på Jyllands større hedeegne et omstrejfende folkefærd, der blev kaldt natmandsfolk, rakkere, skøjere, kæltringe osv. Dette folkefærd havde i flere århundreder været kendt over store dele af landet, men var i begyndelsen af det 19. århundrede reduceret til stort set kun at findes på de øde hedestrækninger i Ringkøbing, Viborg og Aalborg amter.

Natmandsfolket havde gennem lang tid udgjort et særligt problem, idet de i store grupper overrendte bønderne i de nævnte amter og tiggede om fødevarer m.v., og det kunne da også træffe, at de ind imellem fik frastjålet ting og sager ved disse "besøg".

Derfor var der i begyndelsen af 1800-tallet en del skrivelser mellem amtmændene i Jylland og Cancelliet om forslag til at komme dette "uvæsen" til livs. Stiftamtmanden i Ålborg Stift, amtmand over Ålborg Amt, Frederik Moltke var for nylig tiltrådt embedet, og konstaterede hvordan forholdene var i Aalborg Amt. Det fik ham til at skrive til Det Kongelige Danske Cancelli den 23. april 1819¹.

"Det er et særsyn, som vistnok fortjener opmærksomhed, at der i en organiseret stat og i en af dens vigtigste provinser, eksisterer, og allerede længe har eksisteret en nomadisk koloni – en flok mennesker, som strejfer landet igennem, og uden at være bunden til nogen egentlig næringsvej, uden at være underkastet nogen borgerlig forpligtelse eller byrde, og uden at nyde det borgerlige selskabs fordele og rettigheder, midt i samfundets skød, er udelukket fra al forbindelse med det, lever i en bestandig strid med det, frygtede og forbadte, kummerligen søger livets ophold, og kun ved opdagede forbrydelser og lovens straffe, når den engang imellem rammer dem, gøres deres tilværelse kendelig. Det er dog virkelig tilfældet med de såkaldte natmandsfamilier, som Nørre Jylland og i forskellige sogne af Aalborg Amt fører et usselt liv".

Frederik Moltke angiver i dette afsnit vilkårene for natmandsfolket. Netop det forhold, at medlemmerne af natmandsfolket var sat uden for al normal kontakt med almuen som frygtede og forhadte, gjorde

det endog meget vanskeligt for natmandsfolket at optage et normalt liv.

Moltke fortsatte sin skrivelse med at berette om natmandsfolkets oprindelse. Han var sikkert inspireret af datidens skribenter, idet han forbandt natmandsfolket med taterne eller ældre tids lejede krigsfolk. Dette var en generel opfattelse, indtil F. Dyrlund i 1870-erne i sit værk om "Tatere og Natmandsfolk i Danmark" afviste disse påstande. Senere har H. P. Hansen i sin bog fra 1923 om "Natmændsfolk og Kjæltringe" slået fast, at størsteparten af natmandsfolket var af ægte jysk afstamning, og at de primært var efterkommere af tidligere tiders natmænd. Inden Moltke i sit brev angav forslag til foranstaltninger til at forbedre vilkårene for natmandsfolket, redegjorde han nærmere for natmandsfolkets geografiske tilhørsforhold samt natmandsfolkets beskæftigelser:

"Ligesom disse omstørende folks eksistens er, ved en sørgelig erfaring, stadfæstet, så er det om at gøre at finde midler til at standse den uorden de forvolde. Efter de beretninger, jeg har erholdt fra vedkommende jurisdiktioner og sognefogeder i Aars, Slet og Gislum herreder, hvor disse natmænds familier har deres periodiske ophold, og hvorfra de gør deres udvandring og hjem søger, i hele flokke, landmanden, som af frygt for ulykker de truer med, løskøber sig og forsynes dem med hvad de forlanger. De ernærer sig ved at fiske på glarmester, plattenslager håndværk, skorstensfejeri, med at tage huder af kreaturer, men dette alt tjener dem i grunden mere til påskud end til virkelig næringsvej. Deres lyst til det omflakkende liv tillader dem ikke noget stadigt arbejde. Det er kuns alt for vist, at det er ved at stjæle og at bedrage, at de søger og finder deres kummerlige underhold. Det synes næsten utroligt, at sådant ustraffet skulle kunne finde sted der hvor der er øvrighed og politi, men det lader sig let forklare, dels af den landalmuen vedhængende frygt for, at når de angiver slige forbrydere, disse kunne i en tid, tilskyndede af hævn, gengælde det og forvolde ulykker, som langt overstiger det dem tilføjede onde. Denne frygt er så meget mindre ubeføjet da de forudser, at når en eller anden forbryder bliver grebet og afstraffet, så vil han ved sin løsladelse af tugthuset, hvortil han på nogle måneder er dømt, kunne (d.e. komme) i hans forrige stilling, drives af samme nød, og bliver farligere end han var. Bonden vælger da det mindre onde og tier. Dels gør manglen på arbejde og tvangshuse, hvor disse folk kunne henvises til, det næsten umuligt med strengthed at forfølge dem, når hele flokke af disse omstørende blev på engang grebne og satte under lovens forfølgelse. Imidlertid vidne dog de jævnlig

forefaldende delinkventsager om disse natmænds deltagelse i indbrud, tyverier og bedragerier.

Unægtelig er derfor disse individer højest skadelige og farlige for samfundet, men det er også ligesåvist, at de tillige har største erfaring på medlidenhed. Når man forestiller sig disse mennesker, lige fra barns ben af blottede for al hjælp og understøttelse, uden opdragelse og udsigt til næringsvej, udelukkede fra det borgerlige selskab, som foragter dem, og frygter kuns for deres udåd, så er det vist nok meget ulykkelige og meget at beklage. Det ville derfor sikkert være en ikke uvigtig genstand for regeringens opmærksomhed at forbedre deres kår, og skænke dem en tåleligere tilværelse."

I de forskellige fattigforordninger, der blev udstedt efter middelalderen, var det et gennemgående træk, at der skelnedes mellem de arbejdsduelige betlere, omløbere og andre fattige, og dem der havde ingen eller kun ringe arbejdssevne. Betleri og omløberi blev forbudt ved lov, og det blev ligeledes forbudt at huse disse omløbere. Der blev ofte foretaget indfangninger af disse omstrejfer, for at få de arbejdsduelige udskilt og sendt til arbejdsanstalter som Bremerholm og tugthuse rundt omkring i landet. Blandt disse betlere og omløbere kunne man finde natmandsfolket som en speciel klasse.

Retsbetjent Jansen (herredsfoged i Rinds og Gislum herreder, samt byfoged i Hobro) gav i 1819 følgende bud på definitionen af natmandsfolket:² *"De, der som oftest selskabsvis, uden nogen sinde at have haft fast opholdssted, strejfe landet omkring og ernære sig ved renovation af skorstene, glarmesterarbejde, (ved) at tage huden af heste o. desl samt endeligen af tiggeri, uden at have gjort sig skyldige i nogen kriminel forbrydelse".* I 1835 udvidede han definitionen: *"Under natmændsslægten bør indbefattes alle, som føre et stadigt omstrejfende levned – også de enkelte, som først i en ældre alder have hengivet sig dertil – uden at ernære sig ved andet end tiggeri, og hvad de på deres omvandringer ved deres håndteringer kan fortjene".*

Og videre: *"omstrejferiet i Jylland udøves kun af de såkaldte natmændsfolk, når herunder tillige indbefattes denne menneskeklasses forskellige forgreninger af kedelflikkere, glarmestre, besteskærere o. desl".*

Natmandsfolket var primært efterkommere af tidligere tiders natmænd, der var ansatte embedsmænd til at varetage renovationen (tømme latriner) i købstæderne, feje skorstene og som samtidigt var bøddelens

medhjælpere. Natmændene (eller rakkerne) havde derudover også ansvaret for at bortbringe kadavere fra døde dyr og selvmordere samt forestå afhudning af døde kreaturer. Natmændene udfyldte meget værdifulde funktioner i samfundet, men deres "beskidte" arbejder gjorde, at de blev betragtet som uærlige, og ingen almindelige mennesker ville have normal omgang med dem. Natmandens arbejde som medhjælper for bøddlen, arbejdet med rakkerkullen samt arbejdet med renovation var et ildeset arbejde. Selvom arbejdet blev godt betalt, så blev de der udførte dette set ned på med den dybeste foragt.

Nogle af de fordomme, som rakkeren og natmanden blev udsat for, gav sig bl.a. til udtryk ved, at ingen ville drikke af et glas eller spise af en tallerken, som de havde benyttet. Ingen ville bære eller stå faddere til børn af rakkere, og almuens børn måtte/ville ikke gå i skole med rakkerens børn. Natmandens sønner kunne i kraft af deres "uærlighed" ikke bruges som soldater, og selv i kirken fik rakkerne deres særlige plads nederst i kirken, og på kirkegården fik de deres eget område, som finere folk ikke "ønskede at hvile i nærheden af".

Fra centralt hold forsøgte man flere gange at ændre på de fordomme, som den almindelige befolkning nærede mod natmandens "uærlige" arbejde. Derfor blev der bl.a. i 1685 udstedt en forordning:

"om dem, som formedelst nogle uomgiængelige Forretninger og Bestillinger paa deres Ære forulcæmpes --- en deel løse Personer have sammenrottet sig paa adskillige ringe Arbeid at forrette, under Skin af at saadant er uærligt, hvorved de foreskrive Almuen, hvad de vil have for saadan deres Betiening, og saaledes alene utilbørlig enhver betyngge, men enddog tillægge dem, som det selv forrette, uærlig Sag, for sig alene derved at berige, Undersaatterne til ikke ringe Skade og Nakdeel. Da det ei er billigt, at saadanne Folk, som Hestegildere, Svinesnidere, Skorstensfejere, Natmænd og andre slige, som saadanne uomgiængelige Gierninger bestille, Byerne og Landet til Nytte og Tieneste, baade med Ureenlighed samt døde Qvæg at udføre og andet deslige at forrette, skulle ansees for uærlige folk; Saa maa ingen herefter enten dem eller deres Børn nogen uærlig Titel eller tilføie dem nogen Vanære; langt mindre skal nogen, som selv med sine underhavende Tienestefolk saadant vil lade gjøre, komme i ringeste Foragt eller Æres Forkleinselse, men hvo, som enten med Ord, Skrift eller Gierning øver mod en eller anden nogen Overlast, eller dem noget uærligt for saadan deres Forretning behreider, skal uden Forskaanelse lide på den Ære eller straffes på Bremmerholm".

Af denne forordning fremgår det klart, at fordi natmændene nu var sat uden for samfundets orden, misbrugte de deres monopolstilling til de "beskidte arbejder". De udnyttede situationen til at hæve prisen på deres arbejde, og de gjorde det svært - om ikke umuligt for andre - at løse disse opgaver. Derved modarbejdede natmændene desværre de udstedte forordningers gode intentioner om at komme "uærlighedsprincippet" til livs.

Der blev udstedt adskillige reskripter og forordninger i samme retning, men kun lidt hjalp det. I en forordning af 31/1-1794 blev befalel: *"at ejeren inden 24 timer efter Kreaturets død skal lade huden flå af og nedgrave kroppen, hvis denne er ubrugelig til føde eller til at skyde vilde dyr på. Nægter noget Tienestetyende at hjælpe sin Hosbond med nævnte Arbejde skal denne hidkalde to Naboer og i disses Nær-værelse selv lægge Haand på Kreaturet. Er tyendet så, trods advarsel ulydig, idømmes det første gang 4 dages fængsel på vand og brød, anden gang en måneds forbedringsbusarbejde, en straf der fordobles så oft, han gør sig skyldig i forbrydelsen".*

Tilsyneladende blev det nu mere almindeligt, at bønderne selv forestod nogle af disse funktioner, men det betød samtidigt, at natmandsvirksomheden blev væsentligt indskrænket. Normalt blev natmandsvirksomheden nedarvet til efterfølgende generationer. Der var imidlertid ikke natmandsarbejde til alle efterkommere af natmændene, hvorfor arbejdsområderne blev udvidet med glarmestervirksomhed, kedelflikkeri, soldemageri, gildning m.v. Det må antages, at det er ved denne løbende udvikling fra 1685, hvor natmændenes kerneydelser ændres, at natmandsbegrebet opstår. Udover at omfatte efterkommere af natmændene, er der selvfølgelig kommet tilløbere til natmandsfolket (almindelige mennesker, der f.eks. for at slippe for militærtjeneste rømmede og tilsluttede sig natmandsfolket).

De fordomme, der havde været omkring natmændene og rakkerne blev også overført til deres efterkommere. Medens det på øerne var lykkedes af få natmandsfolket integreret i det almindelige samfund, så var dette i begyndelsen af 1800-tallet ikke lykkedes i store dele af Jylland. På baggrund af almuens fordomme og udstødelsen af det normale samfund, søgte natmandsfolkene sammen ude på de øde hede-strækninger, og forsøgte at leve af de beskæftigelser, som de selv kunne tillære sig. Når dette ikke slog til, var de nødsaget til at finde næring på anden vis, hvilket så ofte betød betleri og lidt smårapseri.

Jagten

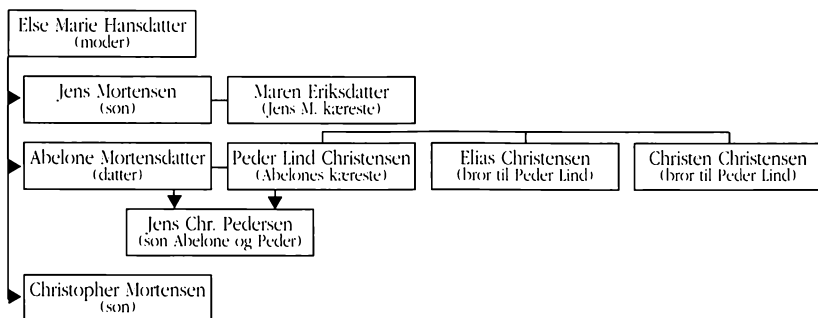
Selv om der blev indsendt adskillige breve og afhandlinger fra amtmændene i Jylland til Det Kongelige Danske Cancelli om natmandsfolkets omløben, så blev der ikke taget alvorligt fat på problemet omkring dette folks integration. Da Ahlefeldt Laurvig blev amtmand i Viborg, tog han selv affære, og han var primus motor for, at der den 11. februar 1835 blev afholdt en storstilet jagt på medlemmerne af natmandsfolket. Denne jagt strakte sig over Ringkøbing, Viborg og Aalborg (syd for Limfjorden) amter. Udbyttet af jagten blev opgjort til 142 personer, fordelt med 64 personer fra Ringkøbing amt, 45 personer fra Viborg amt og 33 personer fra Aalborg amt. Langt de fleste af de anholdte hørte til natmandsfolket. Ud over disse 142 personer skulle der i Kølby være indfanget en flok, men under transporten til Løgstør lykkedes det fangerne ved Hemdrup bro at flygte⁴.

De anholdte

De anholdte i Aalborg amt blev primært opfanget i Aars og Slet herreder. Af politiprotokollen for disse herreder fremgår 31 pågrebne og anholdte personer i forbindelse med natmandsjagten den 11. februar 1835 i Aalborg Amt. Derudover var 2 personer med tilknytning til natmandsfolket blevet arresteret den 4. februar 1835 og blev dømt sammen med de øvrige. Under forhørene af de enkelte personer kom det frem, at det var rygtedes blandt natmandsfolket, at der ville blive afholdt en storstilet jagt efter dem. Medlemmerne af natmandsfolket var derfor i stor bevægelse i dagene omkring denne jagt. Fra Viborg Amt trak flere personer op mod Aalborg Amt for at undgå at blive indfanget. Det vides også, at flere medlemmer af natmandsfolket gemte sig ude på heden. De 33 anholdte personer er altså ikke udtryk for, at alle natmandsfolk blev indfanget. Fra flere kilder ved vi, at der var adskillige natmandsfolk som ikke blev indfanget.⁵

I de følgende personbeskrivelser tages der udgangspunkt i de oplysninger, der fremkom i forbindelse med forhørene, der fulgte efter jagten. Hvor jeg har fundet andre domme over de samme personer, er disse medtaget, ligesom oplysninger fra diverse opslag i kirkebøger, folketællinger og tugthusprotokoller er medtaget. De indfangne personer i Aars og Slet herreder kan familiemæssigt opstilles således:

Familie 1

Else Marie Hansdatter, 48 år og født i Bjørnstrup, Gundersted Sogn af forældrene Hans Andersen og Abelone Christensdatter, der begge var af natmandsslægten. Forældrene var døde, men skulle være viede til hinanden i Ulstrup Kirke og var i hendes første barndom bosatte i Bjørnstrup. Forældrene opgav imidlertid deres bosted og gav sig til at vandre omkring på betleri. Else Marie fulgtes med forældrene indtil de døde, da hun var omkring 13 år. Derefter gik hun omkring med broderen Christen Hansen og dennes kone Mette Andersdatter, indtil hun traf sammen med en person "af samme slægt" nemlig Morten Christophersen der til dagligt blev kaldt "Rakker Morten". Han var en broder til den i Himmerland kendte "Pludder Mads". Else Marie og Morten var ikke gift, men havde alligevel 12 børn sammen. Heraf var de 4 fortsat levende - 3 af dem var ligesom Else Marie anholdt af sognefogden i Blære, nemlig Jens Mortensen, Abelone Mortensdatter og Christopher Mortensen. Herudover levede den 4. datter, Ane Marie Mortensdatter sammen med en skorstensfejer og natmand Hans Frederik. Else Marie vidste dog ikke, hvor de havde opholdssted. Rakker-Morten døde den 4. februar 1834 i Gundersted sogn.

Else Marie var ikke tidligere dømt eller straffet. Hun havde aldrig haft noget fast opholdssted, men havde vandret om fra sted til sted og altid ernæret sig ved betleri. Dommen mod Else Marie kom til at lyde på 15 dages fængsel på vand og brød for første gang at blive kendt skyldig i betleri og løsgængeri.

Dommen afholdt dog ikke Else Marie fra senere at begå samme forseelse. Den 20. december 1836 blev hun anholdt af sognefogden i Lundby. I det efterfølgende politiretsforhøret oplyste Else Marie, at hun efter den udståede straf i 1835 blev hjemsendt til Bjørnstrup i Gundersted sogn. Her blev hun dog kun nogle få dage, hvorefter hun

forlod sognet og vandrede omkring på landet og ernærede sig ved betleri.⁶

Anton Gaardboe bemærker i bogen *Himmerlands Rakkere – fra vugge til grav*, at Else Marie på sine gamle dage blev sat i skole i Ulstrup hos degnen Grøn. Befolkningen kaldte hende "den gamle grå". Else Marie døde den 6. marts 1845 i Ulstrup sogn (Aars Herred) og blev begravet på Ulstrup kirkegård.⁷

Sønnen **Christoffer Mortensen** var kun 7 år, og dømtes i kraft af sin unge alder ikke.

Jens Mortensen, der i daglig tale blev kaldt "Jens Hvam", var 26 år og født i Hvam, Viborg amt. Med forældrene drev han omkring - for det meste ved Løgstør og Nibe egnen og lidt omkring Hobro, indtil han et par år tidligere gjorde bekendtskab med den ligeledes anholdte Maren Eriksdatter. Siden vandrede han om med hende, og ernærede sig som skorstensfejer og glarmester, og hvad hans kæreste kunne betle sig til. Siden han havde lært de nævnte professioner, havde han ikke betlet.

Jens Mortensen var tidligere dømt for pasløshed og løsgængeri til 3 gange 5 dages fængsel på vand og brød⁸, en straf han udstod i Viborg arrest i 1832. På det tidspunkt var han kæreste med Mette Johannesdatter (hende møder vi senere i en anden sammenhæng). Efter at have udstået straffen blev han sendt til Hvam sogn, hvor han var forsørgelsesberettiget. Her lykkedes det ham ikke at få fast tjeneste, men gik omkring i sognet og nød underhold af bønderne. Det fremgår tydeligt af forhørsprotokollen, at Jens har lidt under at være af natmandsstammen. Han oplyste bl.a., at han ikke havde henvendt sig til nogen for at få tjeneste, da han vidste at ingen ville antage ham, fordi han var ud af natmandsstammen. Derudover oplyste han, at da han blev sendt tilbage til Hvam, "*måtte han høre mange onde ord*". Det blev han ked af, og så begav han sig igen på vandring og havde aldrig haft noget fast opholdssted.

Jens havde hørt, at der ville blive afholdt jagt på løsgængere, og da han ikke kunne få husly noget sted, begav han og kæresten sig til sognefogden i Blære for at blive anholdt. Jens og Maren meldte sig selv, da de ikke kunne holde ud at ligge på heden, og fordi de var bange for at nogen skulle tro, at de "*havde ondt i sinde*". Dommen mod Jens Mortensen blev på 30 dages fængsel på vand og brød for atter at have gjort sig skyldig i løsgængeri.

I 1837 blev han idømt 1 1/2 års fængsel i Viborg Tugthus for 3. gang løsgænger, og fordi han sammen med en anden rækker havde stjålet noget sengetøj fra en gårdmand i Mjallerup og afsat tyvekosterne til en husmand i Blære^o. Ligeledes blev han i 1839 dømt ved Hornum-Fleskum herreders ret til 2 1/2 års fængsel i Viborg Tugthus for 4. gang begået løsgænger^o. Jens døde den 15. maj 1842 i Viborg Tugthus¹.

Maren Eriksdatter (kæreste til Jens Mortensen) var 26-27 år og født i Vejen af forældrene Erik Olsen og Johanne Marie Nielsdatter. Forældrene var ikke ægteviiede og var begge af natmandsslægten. Forældrene levede endnu - moderen i Viborg Tugthus og faderen skulle efter rygte være i en straffeanstalt i København. Hendes forældre havde intet fast opholdssted, men vandrede omkring - for det meste i omegnen af Aarhus og Horsens. Hun fulgtes med forældrene indtil de blev anholdt omkring 1828. Maren blev sendt til Skads sogn, hvor hendes moder var forsørgelsesberettiget, men hun stak af fra det sted, hvor hun var anbragt af fattigvæsenet. Så gik hun omkring i ca. 3 år hvor hun ernærede sig ved betleri. I Skanderborg blev hun anholdt for begået blodskam, og blev den 25. januar 1831 idømt dødsstraf. Ved rescript af 23. marts 1831 blev hendes dom dog ændret til indsættelse i Viborg Tugthus. Her blev hun "kun" 2 år, og fik atter besked på at rejse tilbage til Skads sogn. Da der ikke var nogen til at følge med hende, gik hun i stedet til Vesthimmerland, hvor hun traf sammen med Jens Mortensen, med hvem hun havde et uægte barn, og som hun nu atter ventede sig med.

Jastrau: Rakkere på vandring

Fra: Anton Gaardboe,

Himmerlands Rakkere - dagligliv og livsvilkår, Jens Bråtens Forlag 1990

Abelone Mortensdatter, 19 år og født i Tolstrup, Næsborg sogn. Abelone var søster til Jens Mortensen. Hun havde rejst omkring med forældrene og tigget, indtil hun omkring 1833 traf sammen med kæresten, Peder Lind Christensen (også anholdt). Ham havde hun siden vandret omkring med - når ellers han var på fri fod - og de havde hele tiden ernæret sig ved betleri.

Abelone var ikke tidligere anholdt eller straffet. I Blære var hun, hendes moder og hendes barn gået ind for at betle hos en mand ved navn Gryder Christen. Her blev de anholdt af sognefogden. Abelone blev dømt til 10 dages fængsel på vand og brød for begået løsgængeri og betleri. Dommen udstod Abelone i Viborg Tugthus, og efter løsladelsen blev hun hjemsendt til Næsborg sogn. Efter hjemkomsten fra tugthuset vandrede hun omkring i landet, og ernærede sig ved betleri sammen med sin moder Else Marie Hansdatter og Peder Lind.

Abelone blev i 1837 dømt til 5 gange 5 dages vand og brød¹², men da hun var gravid (også med Peder Lind) fik hun ved Aalborg Stifts- amts resolution vand- og brød straffen omsat til 100 dages fængsel på almindelig fangekost. Straffen var igen for løsgængeri og betleri. I 1843 dømtes hun ved Hornum-Fleskum Herreders ret til 1 års tugthus. Den 4. gang hun blev dømt for løsgængeri og betleri gik sagen via Aars-Slet Herreders politiret til Aalborg Amts Overpolitiret og videre til Højesteret, hvor hun den 9. januar 1845 idømtes 2 års fængel i Viborg Tugthus. Abelone levede i 1853 sammen med Christen Eliassen (se nedenfor). Hun døde den 5. august 1857 i Viborg Tugthus af svind- sot¹³.

Peder Lind Christensen med tilnavnet **Kondrup**, 21 år født i Kondrup i Nørre Kongerslev sogn i Aalborg amt af forældrene Christen Christensen (kaldet "Bette Christen") og Ane Marie Madsdatter. Forældrene, der begge var af natmandsslægten, var døde - faderen for 10 år siden og moderen for 2 år siden. Forældrene var ikke viede til hinanden og faderen havde ernæret sig som omvandrende glarmester og blikkenslager.

Da Peder var 3 år gammel forlod hans fader dem, og derefter vandrede Peder om med moderen, indtil han var 9 år gammel. Da blev han sat i tjeneste hos Peder Vissing i Ranum, hvor han tjente i 3 år. Derfra kom han til Niels Jensen i Ranum i 1 år. Peder oplyser i politi- retsforhøret, at han ikke kunne blive hos denne mand "*for sult og utøj*". Derfor tog moderen ham med sig, og så rejste de igen rundt og ernærede sig ved betleri i et halvt års tid, indtil han kom i tjeneste hos Lars Graarup på Skivum mark. Her blev han kun et par måneder for-

di Lars Graarup "*var ond imod ham*". Siden da havde han rejst på egen hånd og ernæret sig ved at handle med blikkøj, som han selv havde forarbejdet, samt ved at sælge nåle og hægter. Han havde i almindelighed ikke betlet, men ind i mellem havde det været nødvendigt at bede godtfolk om et stykke brød. I forbindelse med anholdelsen i Blære nægtede han at have betlet, men han kunne dog ikke udelukke at "*hans fruentimmer havde gjort det*". Hans ærinde i Blære var at sælge nogle gamle file til Smed Jacob, men han ville ikke købe dem. Til gengæld oplyste smeden, at der var jagt på hans folk, og derfor skyndte Peder sig ud af byen. Han erfarede imidlertid at hans kæreste Abelone Mortensen var blevet anholdt, og derfor henvendte han sig godvilligt hos sognefogden, der da også anholdt ham.

Peder var tidligere straffet. Da han var 17 1/2 år gammel blev han som løsgænger anholdt og dømt til 40 dages fængsel på simpel fangekost. Efter at have udstået denne straf blev han sendt til Ranum, hvor han var forsørgelsesberettiget. Allerede dagen efter gik han sin vej og vandrede omkring, indtil han i 1832 blev dømt ved Hornum-Fleskum herreders ret for 1. gang begået tyveri. Dommen herfor blev 8 måneders arbejde i Viborg Tugt- og Forbedringshus. Efter hjemsendelse til Ranum gik han bort dagen efter, og havde siden gået omkring. Abelone Mortensdatter havde han levet sammen med i omkring 2 år uden at være gift, og de havde sammen fået en søn, Jens Christian Pedersen som nu var 1 1/2 år gammel.

Under hensyn til den tidligere tyveridom og da Peder nu igen havde gjort sig skyldig i betleri og løsgænger, takseredes denne gentagne forseelse til 16 måneders forbedringshusarbejde i Viborg Tugt- og Forbedringshus. Peder Lind fik ikke megen frihed efter den udståede straf, for allerede den 20. december 1836 blev han af sognefogden i Lundby anholdt sammen med en del andre pasløse og omdrivende personer.

Peder Linds 2 brødre, Elias og Christen blev også anholdt af sognefogden i Blære den 11. februar 1835.

Elias Christensen 16 år og født i Øster Ørbæk, Kornum sogn. Han havde altid gået omkring med forældrene uden at have noget fast opholdssted. Efter deres død gik han omkring og ernærede sig ved betleri. Han var ikke tidligere straffet, men havde tidligere været anholdt og sad i nogen tid i Nibe arrest. Da han kun var et barn, fik han ingen straf, men blev sendt til Kornum sogn, hvor han var forsørgelsesberettiget. Her blev han dog kun en nats tid, hvorefter han gik sin vej. I 1834 blev han tilligemed sin broder anholdt i Hobro for

betleri, og blev straffet med 30 dages fængsel på simpel fangekost i Hobro arrest.

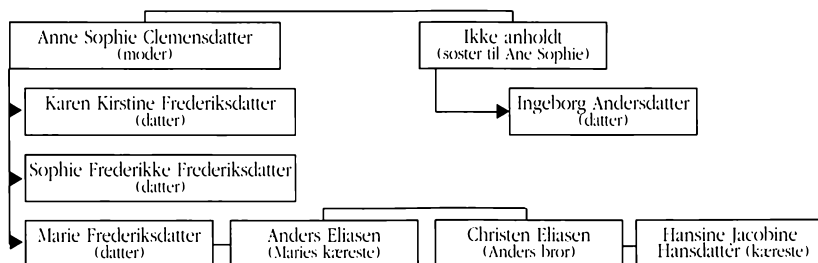
Den 11. februar 1835 var han sammen med broderen Peder Lind og dennes kæreste gået til Blære for at betle. Da de hørte, at Peders kæreste var blevet anholdt, meldte de sig til sognefogeden, hvor de blev anholdt. Elias Christensens gentagne løsgængeri og betleri blev denne gang takseret til 80 dages fængsel på simpel fangekost.

I 1837 blev Elias ved Aars og Slet Herreders ret dømt for tyveri og løsgængeri. Dommen faldt den 26. september 1837 men gik videre til Landsoverretten, der afsagde dom den 20. november og approberedes af Stiftamtmand Krieger i Aalborg den 18. december 1837. Dommen lød på 1 års fængsel. Elias døde under sit ophold i Viborg Tugthus den 19. januar 1839 21 år gammel.

Christen Christensen med tilnavnet **Blære**, 28 år gammel og født i Blære sogn. Christen fulgte indtil han var 7 år gammel med forældrene på deres vandringer, men kom derefter til at tjene Peder Olesen i Vester Hornum sogn i 2 år. Derefter kom han til Pastor Holm i Vester Hornum, hvor han tjente i 1 år, så til Peder Hedegård i Krogstrup i 1 år. Efter den tid gik han omkring med sin moder i ca. 5 år, hvorefter han kom til Anders Nielsen i Kølby i Farstrup sogn i 2 år og derfra til Christian Jensen Haubro i Mjallerup, Løgsted sogn hvor han tjente i 1 år. På dette tidspunkt var han ca. 19 år gammel og blev konfirmeret i Kornum kirke. Christen var ikke tidligere anholdt eller straffet. I 4 år havde han haft åbne sår på det højre ben, som gjorde, at han var nødt til at gå med 2 stokke. De åbne sår fik ikke dommeren til at se mildere på sagen, for som denne bemærkede, så havde han *"ikke gjort noget for sit dårlige bens helbredelse, og da han ej søgte nogen tjeneste medens det endnu var frisk, men vankede omkring uden at søge fast tjeneste, så skønnes det ikke at han kan fritages for at dømmes både som løsgænger og betler"*. Dommen mod Christen kom til at lyde på 10 dages fængsel på vand og brød.

Christen Christensen levede fra senest 1838 til efter 1843 sammen med Sidsel Jørgenslatter. De fik mindst 3 børn, hvoraf sønnen Christen Christensen blev født i 1838 i Morum i Vognsild sogn¹⁴. Christen Christensen blev den 11. maj 1845 igen indsat i Viborg Tugthus for 3. gang begået løsgængeri. Han var dømt ved Hornum Herreds Politiret den 8. april 1845 - dommen approberet af Aalborg Amt den 22. april 1845 og dommen lød på 1 års fængsel.

Familie 2

Ane Sophie Clemensdatter, 55 år og født i Hole, Lovns sogn af forældrene Clemen Frederiksen og Ingeborg Christensdatter. Begge forældre, der var af natmandsslægten, var døde. Indtil hun var 24 år, vandrede hun omkring med sine forældre og betlede. På det tidspunkt traf hun sammen med en natmand Frederik Frederiksen (kaldet Sorte Frederik), som hun derefter vandrede om med, indtil han døde omkring 1829. Med ham fik hun udenfor ægteskab 4 børn. Efter Frederiks død vandrede hun om med sine børn og betlede. Hun havde ikke tidligere været anholdt eller straffet.

Sammen med sine 3 døtre og Ane Marie Christine Geertsdatter Grønlund, Christen Christensen, Anders Eliassen og hendes søsterdatter Ingeborg Andersdatter blev de - som en samlet flok - anholdt ved Svenstrup i Blære sogn. For begået løsgængeri og betleri blev Ane Sophie idømt 10 dages fængsel på vand og brød.

Fra folketællingerne ved vi, at Ane Sophie i 1850 og 1860 boede hos sin datter Sophie Frederikke og svigersøn Johannes Eliassen i Valsted, Sebber sogn. Ane Sophie døde den 8. november 1865 i Valsted.

Karen Kirstine Frederiksdatter 17 år gammel født i Vandsted, Malle sogn af forældrene Frederik Frederiksen og Ane Sophie Clemensdatter, der begge var af natmandsslægten. Karen havde altid vandret om med sine forældre og betlet, og havde aldrig haft eller søgt at få tjeneste. Hun var ikke tidligere anholdt eller straffet. Dommeren skønnede, under hensyn til sagens omstændigheder og hendes unge alder, at 10 dages fængsel på vand og brød "*kunne afsone bendes kvilde*", men dommen blev forandret til 40 dages fængsel på simpel fangekost.

Karen blev i 1844 i Ranum kirke gift med Frederik Clemmensen fra Sjøstrup ved Aars. Frederik Clemmensen ernærede sig som glarmester, og de boede i omegnen af Aars i flere år, hvorefter de flakkede

omkring i det nordlige Jylland, dog mest syd for Limfjorden. De var også nordenfjords, for et af deres børn er født i Jetsmark sogn.

Sophie Frederikke Frederiksdatter født i Vormstrup den 5. juli 1822¹⁵ som datter af Frederik Frederiksen og Ane Sophie Clemensdatter og døbt i Kornum kirke. Sophie Frederikke havde altid gået omkring med sin moder og ernæret sig ved betleri. Hun var ikke tidligere straffet.

Sophie Frederikke blev den 19. august 1842 indskrevet i Viborg Tugthus til tvangsendervisning og konfirmation. Denne indskrivning var efter det Kongelige Danske Cancellis Resolution af 28. juni 1842 til Aalborg Amt. Hun blev konfirmeret i tugthuset den 27. august 1843 og hjemsendt den 30. august 1843.

Den 22. juni 1846 blev hun i Kornum kirke gift med Johannes Eliassen (en broder til Christen og Anders Eliassen som beskrives senere). De boede resten af deres tid i Valsted, hvor de havde et lille hus. Sophie Frederikke døde den 19. juni 1893 i Valsted, Sebber Sogn¹⁶.

Ingeborg Andersdatter, 15 år og født i Byrsted, Kirketerp sogn af forældrene "Lire Anders" også kaldet Anders Fonne eller Anders Hansted (hans rigtige navn var nu Anders Axelsen) og Ellen Marie Clemensdatter. Begge forældre var af natmandsslægten. Moderen var død, men faderen levede. Hun vidste ikke hvor, da han vandrede omkring som glarmester. Indtil moderen døde, vandrede hun omkring med hende og betlede. Derefter gik hun alene eller sammen med en eller anden af natmandsslægten. For 8 dage siden traf hun mosteren Ane Sophie Clemensdatter, og sammen med hende blev hun anholdt i Blære.

Hun havde engang tidligere været anholdt i Nibe for betleri, og derefter hjemsendt til Louns sogn, hvor hendes moder var født. Her blev hun dog kun kort tid, og gik så igen ud for at betle.

Marie Frederiksdatter, 22 år født i Frejstrup i Lundby sogn af forældrene Frederik Frederiksen og Ane Sophie Clemensdatter – og således en søster til Sophie Frederikke. Marie havde altid vandret om med sine forældre og havde aldrig haft fast opholdssted. Hun havde ligesom dem levet af at betle. Omkring 1831 gik hun en kort tid sammen med Ingeborg Clemensdatter, og de blev begge anholdt i Nibe for betleri. Marie blev straffet med 2 gange 5 dages fængsel på vand og brød¹⁷. Siden havde hun ikke været anholdt eller straffet. Efter at have udstået straffen i Nibe Arrest blev hun sendt til Lundby sogn, hvor hun var forsørgelsesberettiget. Her blev hun dog kun i 2 nætter og gik igen på omvandring.

Dommen mod Marie Frederiksdatter kom til at lyde på 20 dages fængsel på vand og brød for løsgænger og betleri. Ligesom Anders Eliassen (se nedenfor) blev Marie Frederiksdatter i 1837 idømt 1 års ophold i Viborg tugthus for løsgænger. Marie døde den 4. maj 1870 i Kornum fattighus¹⁸. Hun stod da opført som Anders Eliasens hustru.

Anders Eliassen, 18 år og født i Øster Ørbek, Kornum sogn af forældrene Elias Axelsen (Rakker Elias) af natmandsslægten og moderen Bodil Pedersdatter¹⁹ der var bondefødt. Begge forældre levede og vandrede omkring uden fast opholdssted. Faderen var glarmester og moderen ernærede sig ved betleri. Indtil omkring 1832 havde han vandret om med sine forældre. Derefter gik han omkring alene indtil han 6 uger før julen 1833 traf sammen med Marie Frederiksdatter, som også var af natmandsslægten. Siden drev de omkring sammen og levede af at betle. Anders blev i 1833 anholdt i Hobro og straffet med 30 dages fængsel på simpel fangekost i Hobro arrest for betleri. Efter udstået straf blev han sendt til Durup sogn (hvor hans moder var forsørgelsesberettiget). Han havde aldrig haft noget fast tilholdssted og havde altid ernæret sig ved betleri.

Om anholdelsen den 11. februar 1835 forklarede Anders, at han og kæresten var på vej til Blære by for at betle, da de på marken blev anholdt af sognefogden. Anders blev idømt 20 dages fængsel på vand og brød for 2. gang begået løsgænger og betleri.

Anders blev i 1837 idømt 1 års fængsel i Viborg Tugthus for gentagen løsgænger²⁰ og i 1844 dømtes han til 2 års tugthusstraf for løsgænger og tyveri af et dækken, som han havde solgt til en anden rakker²¹. I 1856 tiltaltes han og kæresten for at have tilskyndet en søn til at stjæle i Vilsted og igen i 1872 var Anders impliceret i en tyverisag med "Bitte Stoffer". Anders Eliassen døde som fattiglem i Kornum fattighus den 14. juli 1878²².

Christen Eliassen, 21 år og født den 8. maj 1813 i Lundby sogn²³, Slet Herred af forældrene Elias Axelsen og Bodil Pedersdatter. Christen drev det meste af sin tid omkring med sine forældre med undtagelse af 8 år, hvor han havde haft forskellige tjenester bla. hos gårdmand Jens Thomsen i Hyllested by. Han havde dog ikke været der uafbrudt i over 3 år. Han var ugift men levede sammen med Hansine Jacobine Hansdatter, som han mødte 6 uger før sidste jul. Han var i 1834 dømt i Hobro og straffet for betleri med 10 dages fængsel på vand og brød. Herudover var han ikke tidligere tiltalt eller straffet.

Christen havde ernæret sig ved fiskeri, men når det ikke gav nok, betlede han. I Blære forsøgte han at få logi, men da det ikke lykke-

des og han hørte at der var jagt efter ham og hans søster, meldte han sig til sognefogden. Ved domsfastsættelsen gør dommeren sig nogle overvejelser: *"må det tages i overvejelse at tiltalte i længere tid tjenesteløs har drevet omkring, men også at han ikke er en bevist farlig person, at han er ung, og at han af forældrene, også natmandsfolk, er fra barndommen af anført til et sådant levned. Det formenes derfor, at 4 gange 5 dages fængsel på vand og brød passende vil kunne afsone hans brøde"*.

Christen fik senere adskillige domme for løsgænger, betleri og tyveri. Christen var endvidere med i Klotrup i 1837, hvor "Sold-Andreas" blev dræbt. I 1837 blev han ved Rinds og Gislum Herreders Politiret dømt til 1 års fængsel for gentagen løsgænger. Under afsoningen af denne straf i Viborg Tugthus blev han konfirmeret den 9. september 1838. I 1842 dømtes han ved Hornum og Fleskum Herreders Extraret til 2 års fængsel for overfald og 4. gang løsgænger. Christen blev hjemsendt den 19. august 1844, men allerede den 26. august 1845 dømtes han ved Aars – Slet Herreders politiret (anket videre til Aalborg Amts Overpolitiret og igen til Højestret, der afsagde dom den 9. januar 1846). Denne gang blev straffen fastsat til 4 års fængsel for 5. gang begået løsgænger. Efter Kgl. resolution blev han eftergivet resten af straffen og hjemsendt den 28. juli 1848.

I 1853 dømtes han og hans daværende kæreste, Abalone Mortensdatter, til 4 år i Viborg Tugthus for meddelagtighed i flæsketyveri i Ulstrup. Christen Eliassen døde som almisselem i Lundby fattighus den 2. januar 1867.

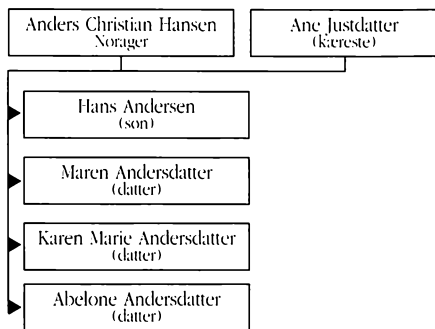
Hansine Jacobine Hansdatter 18 år og født i Almind sogn ved Kolding af forældrene Hans Thomsen Sejerbek og Karen Nielsdatter, der begge var fattiglemmer i Almind sogn.

Hansine havde det meste af tiden været hjemme, da hun led af et slagtilfælde. Hun havde ernæret sig af at betle. I Almind sogn havde hun haft tjeneste fra maj måned 1833 indtil Mikkelsdag, hvor hun på grund af sin sygdom ikke kunne blive længere. Derudover havde hun ikke haft tjeneste. For omtrent 6 ugers tid før julen 1833 var hun blevet bekendt med Christen Eliassen og havde levet sammen med ham siden og betlet. Hun var nu (11. februar 1835) med barn med ham. For omtrent 2 år siden var hun anholdt i Aalborg for betleri, men blev løsladt igen, ellers var hun ikke straffet. Det viste sig dog, at hun tidligere var dømt for 1. gang begået tyveri i 1830 og straffet med ris af moderen. Under hensyn hertil, og under hensyn til hendes unge alder dømtes Hansine denne gang med 60 dages fængsel på simpel fange-

kost. Hansine var tilsyneladende ikke født af natmandsfolk, men havde fundet sammen med dem under sit omløberi.

Familie 3

Anders Christian Hansen med tilnavnet **Nørager** (kaldet "den slemme") angiver sin alder til 63 år og født i Nørager by, Durup sogn. Hans forældre, der begge var døde var husmand Hans Christiansen og Karen. Anders var hjemme indtil han blev konfirmeret i Durup kirke. Han kom da til at tjene i Kongens Thisted hos pastor Skou i et års tid, hvorefter han kom til Søren Engesland i samme by i 4 år. Derefter kom han til Peder Markgaard også i Kongens Thisted. Så var han i kongens tjeneste ved 1. Bataljons Grenadere Kompagni i 8 år, hvor han blev dimitteret i 1806. Året efter blev han indkaldt til tjeneste ved 2. Jyske Infanteriregiments 3. bataljon 4. kompagni hvor han fik sin afsked i 1815. Fra den tid drev han omkring i Aars og Slet herreder og ved Nibe og Hobro og ernærede sig ved glarmesterarbejde. Under forhøret efter anholdelsen i 1835 oplyste han, at han var af rakkerslægt og påstod at han ikke havde betlet. Året efter at han blev konfirmeret, blev han gift med Ane Marie Jørgensdatter i Durup kirke. Hun var fortsat bosat i Durup sogn, men da han mente, at hun havde fået et barn med en anden mand, så kunne han ikke leve med hende mere. Han tog sig derfor en anden kæreste, nemlig Ane Justdatter. I ca. 20 år havde han levet med Ane uden at være gift og havde fået 4 børn med hende.

Hans børns føde- og dødssted viser noget om hans omflakken. Det ene barn Hans Andersen er født i Vinding sogn ved Holstebro. Datteren Maren Andersdatter er født i Tranum by i Sevel sogn, og døtrene Karen Marie Andersdatter og Abelone Andersdatter er født i Bislev ved Nibe.

Anders oplyste, at han ikke tidligere var tiltalt eller straffet for nogen forseelse, og han havde selv ladet sig anholde i Skivum sogn, da han nu var ked af at gå rundt. Ved domsfastsættelsen tog dommeren hensyn til Anders høje alder, men lige så meget til den lange tid, han havde ført et omstrejfende liv. Dommen kom derfor til at lyde på 60 dages fængsel på simpel fangekost.

I 1837 var Anders Christian Hansen med i mordsagen mod "Sold Andreas". For meddelagtighed i mord, løsgænger og betleri idømtes han ved Rind Herredstings ret den 9. november 1837 (Landsoverretten den 5. marts 1838 og Højesteret den 10. maj 1838) 2 års fængsel, som han afsonede i Viborg Tugthus. Anders døde den 10. marts 1845 som fattiglem i Nørager.

Ane Justdatter 41 år og født i Haubro sogn. Faderen Just var død, men moderen Maren Hansdatter levede. Med forældrene kom hun til Aars og tjente forskellige steder i omkring 2 år. Omtrent 13 år gammel kom hun til Simested sogn for at tjene for Jens Bach i Skærshale, hvor hun var i 2 år og derefter til Villiam Christensen samme sted i et år. Hun blev konfirmeret i Simested kirke og kom derefter til Store Binderup, hvor hun tjente hos Poul Nielsen i 1 år. Derefter kom hun til Kongens Thisted, hvor hun tjente hos pastor Skou i 1/2 år. Det var her hun gjorde bekendtskab med Anders Christian Hansen Nørager, og hun havde siden gået omkring i landet med ham.

Ane Justdatter var tidligere straffet for betleri ved Lysgård og Hids Herreders ret, og efter at have udstået en dom på 10 dages fængsel på fangekost, blev hun sendt til Simested sogn. De ville imidlertid ikke antage hende og hendes børn i forplejning, og derfor var hun nødsaget til at betle. For gentagen løsgænger og betleri idømmes Ane Justdatter 5 gange 6 dages fængsel på vand og brød. Igen i 1838 blev hun ved Rinds Herreds Politiret idømt 1 års fængsel for gentagen løsgænger og betleri. Både i folketællingen for 1845 og 1855 fremgår Ane Justdatter som boende i fattighuset i Simested.

Hans Andersen 16 år født i Toustrup, Vinding sogn ved Holstebro af forældrene Anders Christian Hansen Nørager og Ane Justdatter. Omkring 1829 tjente han hos Poul Sloth i Vindblæs sogn, Engelstrup by i et års tid. Ellers havde han ikke haft fast tjeneste, men havde mest ernæret sig ved at fiske i åer og bække og ind i mellem betlet om brød. Han var ikke tidligere dømt eller straffet for nogen forseelse. Hans idømmes 10 dages fængsel på vand og brød.

I 1837 var Hans Andersen medgerningsmand i drabet på "Sold Andreas", der blev slået ihjel på Klotrup Mark. Da det var uagtsomt –

som led i ét af de mange slagsmål, der indimellem var blandt natmandsfolkene – og da det ikke præcist kunne afgøres, hvem der havde givet det dødbringende slag, så tildeltes Hans og faderen Anders hver 2 års ophold i Viborg Tugthus. Hans Andersen og hans kæreste Kirstine Jørgensdatter blev igen anholdt i Hornum-Fleskum herred i 1842 for løsgænger, og hver fik de 1 års ophold i Viborg. Hans oplyste her, at han var glarmester af profession.

Maren Andersdatter 13-14 år født i Tranum i Sevel sogn af forældrene Anders Christian Hansen Nørager og Ane Justdatter. Maren var ikke tidligere tiltalt eller straffet, og blev det vel heller ikke denne gang i kraft af sin unge alder. Maren blev igen i 1839 anholdt i Slet Herred sammen med andre rakkere og blev idømt 60 dages fængsel på sædvanlig fangekost for betleri. Maren blev konfirmeret den 28. marts 1841 i Viborg Tugthus, hvor hun var indsat 1 år for løsgænger.

Karen Marie Andersdatter 10 år født i Bislev af forældrene Anders Christian Hansen Nørager og Ane Justdatter, og **Abelone Andersdatter** 4 år gammel og ligeledes født i Bislev.

Udover ovenstående natmandsfolk, der var i familieskab med hinanden, blev der også optaget natmandsfolk, der strejfede alene om, eller blot havde fundet selskab med de andre medfanger. Af disse var:

Sidsel Marie Christensdatter, der blev anholdt af sognefogeden i Skivum fordi hun ikke havde pas på sig (tilladelse til at vandre rundt). Hun angav at være 26 år og født i Snebjerg by i Ringkøbing amt. Hendes far Christen Heilesen var død, men hendes moder Gjertrud Rolandsdatter levede og formodedes at opholde sig i Visborg i Hindsted herred. Sidsel havde lige fra ganske lille vandret om med sin moder og betlet. Hun havde haft sporadiske tjenester hos forskellige personer, bl.a. var hun i Nibe i tjeneste hos Jacob Kjeldsen i 1/2 år, i Visborg hos Germann i 1 år (var på dette tidspunkt ca. 17 år gammel) og hos Christen Kudsk i 1 år samme sted, hvorefter hun igen kom til Nibe, hvor hun tjente hos rebslager Nørager i 1/2 år. Herefter havde hun været hos flere forskellige personer uden at have haft fast tjeneste. 4 år tidligere gjorde hun bekendtskab med Andreas Pedersen, der med Stiftamtets bevilling var glarmester. Med ham havde hun avlet en søn Niels Peter Andreasen som nu var omtrent 3 år gammel, og som hun havde hos sig. Sidsel var tidligere ved Hellum Hindsted herreders ret idømt 15 dages fængsel på vand og brød for betleri og løsgænger. På grund af hendes daværende svangerskab blev dommen senere ændret til 60 dages fængsel på simpel fangekost. Denne straf udstod hun i

Nibe arrest. Sidsel findes atter at have gjort sig skyldig i løsgængereri og betleri og idømmes for denne forseelse 6 gange 5 eller 30 dages fængsel på vand og brød.

Ane Marie Kirstine Geertsdatter Grønlund 31 år gammel, født i Haderslev af forældrene Geert Grønlund og Mette Marie Hansdatter. Forældrene var ikke ægteviede. Faderen var død, men moderen levede og opholdt sig i Haderslev, hvor hun var gift med glarmester Niels Jensen. Ane Marie var indtil sit 12. år hos sin moder, der dengang boede i Tostrup ved Christiansfeldt. Da kom en natmand "Frederik Havgal" og hans datter og lokkede hende med sig på vandring. På et tidspunkt forlod de hende, og hun kom da til at følges med en flok andre natmandsfolk. Hun havde også gået sammen med andre flokke af natmandsfolk, men havde for det meste gået om på egen hånd og betlet. Hun havde aldrig været anholdt eller straffet. I et par dage var hun gået omkring sammen med Ane Sophie Clemensdatter og dennes datter. De 3 var sammen, da de blev anholdt af sognefogden i Blære.

Andreas Olesen 38 år født i Lisberg by ved Århus af forældrene Ole Christensen og Bodil Marie Mikkelsdatter. Begge forældre var døde men var af natmandsslægten. Faderen var så vidt han vidste født et sted, der hed Morum, men som han ikke vidste, hvor lå (må formodes at være i Vognsild sogn), og moderen var født i Randers. Indtil forældrenes død fulgte han med dem på deres rejser. Siden den tid havde han vandret omkring i landet uden at have noget fast ophold, men han havde ikke været noget sted i over 3 år ad gangen. Han havde levet af at lave sold, men når denne profession ikke kunne ernære ham, så havde han også betlet om et stykke brød. Da han var omkring 15 år gammel, blev han anholdt i Lysgård Herred og hensat i Viborg på fangekost for pasløshed. Siden var han ikke straffet.

"Sold-Andreas" som han blev kaldt oplyste i forhøret i 1835, at han for en 3 ugers tid siden i Viborg havde hørt, at der ville blive afholdt jagt efter ham og lignende, derfor gik han og kæresten hertil for at søge skjul. På vejen så han flere flokke på 14-15 personer, der ligeledes trak væk fra Viborg og var på vej hertil. I henved 4 år havde han levet sammen med Mette Marie Johannesdatter, uden dog at være gift, og havde sammen et levende drengebarn Johannes Andersen, der på deres rejse var født i Byrsted og døbt i Veggerby kirke. I dagene op til jagten på dem, opholdt de sig på heden for ikke at blive pågrebet, men blev så den 16. februar 1835 anholdt i Flejsborg af sognefogden, som de havde henvendt sig til, fordi de ikke kunne få noget kvarter.

"Sold Andreas" møder vi nogle år senere i en mere tragisk situation. Den 3. maj 1837 om formiddagen samledes et rakkerselskab i rakkergraven i Klotrup by. Der opstod et slagsmål mellem rakkerne, hvilket specielt gik ud over "Sold Andreas". Af Fjelsø sogns kirkebog fremgår: *"Andreas Olesen, en omvandrende, henbørende til natmandsfolket, døde den 4. maj 1837 i Fjelsø af slag i hovedet, som var ham tilføjet dagen i forvejen af andre hans lige i Klotrup. Han blev begravet 10. maj samme år"*.

Mette Marie Johannesdatter 23 år gammel født i Haarup i Linå sogn. Hendes forældre, som skulle være ægteviede, var Johannes Axelsen, der var af natmandsfolket og moderen Mette Kirstine Pedersdatter. Forældrene boede i Haarup, da hun blev født. Moderen var død, men faderen rejste omkring, så vidt hun vidste omkring Ørre sogn i Ringkjøbing amt, hvor forældrene var henvist til forsørgelse. Indtil sit 15. år rejste hun omkring, men havde ikke haft noget fast opholdssted og havde ikke været noget sted uafbrudt i over 3 år, men havde altid flakket om i landet og betlet. For 3 år siden blev hun bekendt med Andreas Olesen. Tidligere var hun for omtrent 6-7 år siden straffet i Nibe med fangekost for sin omflakken. Moderen blev dengang også straffet. Senere var hun omkring 1830 straffet i Viborg med 20 dages vand og brød for sin omflakken. Mette idømtes nu 1 års fængsel for 3. gang betleri og løsgængeri. I 1838 blev hun for gentaget løsgængeri og betleri atter hensat i Viborg Tugthus - denne gang for 2 år.

Der er megen litteratur om natmandsfolket. I særdeleshed er der megen litteratur om Mette Maries fader Johannes Axelsen, der blev kendt som "taterkongen". Denne Johannes Axelsen er i øvrigt broder til Elias Axelsen (Rakker Elias) som er omtalt ovenfor.

Johannes Andreasen 1 år gammel og født af ovenstående forældre.

De 2 næste personer blev opfanget i Ulstrup sogn den 4. februar 1835. Disse 2 brødre er således ikke indfanget på selve dagen for den store natmandsjagt, men da de dømmes sammen med de øvrige natmandsfolk, medtages de her.

Frederik Nielsen med tilnavnet **Kjerhuus** blev født i Brovst i 1804 af forældrene Niels Sørensen og Karen Friderichsdatter i Kierhuuset (heraf tilnavnet). Frederik oplyste i et politiforhør ved Fjends – Nørlyng Herreders politiret den 17. oktober 1837, at hans fader Niels var død for længe siden, og hans moder havde han ikke set i mange år. Forældrene, der tilhørte natmandsfolket, var omvandrende skor-

stensfejerfolk, og så vidt han vidste, var de ægteviede. Som barn drev han om med dem, men kom tidligt ud blandt folk og fik tjeneste hos sognefogden Mogens Larsen i Vissing ved Randers. Som soldat blev han i 1829 kasseret på grund af brystsvaghed, en lidelse han havde pådraget sig, da han skulle være halvmåneblæser. Så var han igen i tjeneste et par år, inden han gik om på landet som glarmester, en profession han havde oplært sig selv i. Herefter havde han intet fast opholdssted, men drev omkring i landet uden at have nogen bevilling. I sommeren 1837 gjorde han bekendtskab med et fruentimmer ved navn Karen Pedersdatter, som han levede med, uden at han dog var gift med hende.

Frederik Nielsen blev i 1844 udlagt som fader til Frederikke Cathrine Kirstine Marie Frederiksen. Frederik angives som Frederik Nielsen Kjørhuus af Vissing sogn under Randers Amt. Moderen var en søster til ovenstående Mette Marie Johannesdatter.

Søren Nielsen med tilnavnet **Hvolbæk** var født omkring 1810 i Hvolbæk by, Fruering sogn nær ved Skanderborg af forældrene Niels Sørensen og Karen Friderichsdatter. Indtil han blev omkring en halv snes år drev han omkring i landet sammen med sine forældre og 2 søstre (Gjertrud og Else), men blev så hjemvist til Vissing sogn, hvor han var forsørgelsesberettiget. De havde ernæret sig dels ved betleri og dels ved "*klædningsstykker og pudevår*". Efter militærtjenesten havde han ikke haft nogen fast tjeneste, men havde ernæret sig ved at indsætte ruder, lappet kedler og deslige.

De 2 brødre blev dømt sammen, og i domspræmisserne anførte politimesteren, at de begge var over den kriminelle lavalder og tidligere dømt til mulkt ved Nørhald, Støvring og Galten herreders politiret for ulovlig bortgang af deres lægd, samt hver 5 dages fængsel på vand og brød for begået betleri. Senere var de også ved Aars-Slet herreders ret idømt 10 dage på vand og brød for bortgang af deres lægd. Da de nu igen havde gjort sig skyldige i løsgængeri og betleri, blev de hver for sig dømt til 20 dages fængsel på vand og brød.

Zillen: En omvandrende skærsliberfamilie (1859-60)

*Fra: Anton Gaardboe, Himmerlands Rakkere - fra vugge til grav,
Jens Bråtens Forlag 1991*

Afslutning

Som det fremgår af ovenstående retssager, har der næppe været nogen særlig præventiv virkning af de forskellige domme, der er overgået personerne. Uanset de forholdsvis hårde straffe, har personerne efter løsladelse igen gået omkring i landet og ernæret sig som løsgængere med småhåndværk som glarmestre, soldemagere, skorstensfejere m.v. samt ved betleri. Det skal naturligvis ses i forhold til – som også nævnes i forhørene - at det næppe har været muligt for disse personer at få et "arbejde", men lysten til det frie liv på vejen har selvfølgelig også været en tungt vejende årsag hertil. Straffene kan efter nutidens forhold virke strenge. Gentagen omløberi er flere gange dømt med op til 4 års ophold i Viborg Tugthus. Den kendte folkemindesamler Evald Tang Kristensen anfører da også til sidst i sin artikel "Småtræk af Kjæltringernes Liv":

"Jeg slutter med at gjøre F. Dyrlunds Ord til mine, naar han i sin Bog: Tatere og Natmandsfolk i Danmark, S. 279, siger: "Kunde de virkelig føle det som en fortjent Straf, at Øvrigheden en Gang i Ny og en

Gang i Næ standsede dem i den saa godt som eneste Næringsmaade og Levevis, der var ladt dem aaben? Vor Tids naturlige Følelse vil snarere oprøres over at se f.Eks. en 60 aarig Kvinde indsat i Tugthuset paa 4 Aar for Løsgængerii."

I mange år efter den store natmandsjagt, blev der rundt omkring i sognene jævnlgt anholdt medlemmer af natmandsfolket, hvilket ogsaa fremgaa af ovenstaaende personschildringer. Selvom de indfangede personer maa ikke selv lært af straffene, saa har de efterfølgende foranstaltninger for at hjemsende deres børn til forsørgelseskommunerne til opdragelse og skolegang samt til konfirmationsforberedelse virket. Næsten ingen af de mindreårige, der blev indfanget under natmandsjagten, samt generelt efterfølgende fødte børn af natmandsfolket, har valgt det frie omløberliv, men er optaget i den almindelige almue.

Natmandsjagten og de mange efterfølgende anholdelser var derfor af stor betydning for ophøret af dette folks særlige status i samfundet. Inden udgangen af 1800-tallet var næsten alle rester af natmandsfolket væk. Den sidstlevende af natmandsfolket, og som vedblev med at strejfe om, antages at være Casper Madsen eller "Kjælle Casper", der døde den 19. august 1923 i Rind fattiggård.

Natmandsjagten og de efterfølgende politiforhør giver et godt billede af vilkårene for natmandsfolket. Politiprotokollerne giver oplysninger om de mange familierelationer og indeholder desuden detaljerede signalements af de enkelte anholdte (er ikke medtaget i denne artikel). Flere af de natmandsfolk, der har opholdt sig i Himmerland stammer langt væk fra, og forhørene viser hvilke lange vandringer de har været på, når de har drevet omkring i landet. Vandringerne foregik selvfølgelig til fods - med bare fødder eller i træsko - og blandt andet oplyser Frederik Nielsen Kjerhuus (se ovenfor), at han har vandret i det meste af Jylland og Holsten. Af politiprotokollerne fremgaa ogsaa, at natmandsfolkene sjældent var ægteviede, men at parrene levede papirløst sammen - og fandt sammen inden for natmandskredsen.

*Hans Jørgen Møller
Afdelingschef, Aars*

Litteraturliste:

- F. Dyrlund: *Tatere og Natmandsfolk i Danmark*. Gyldendal, 1974 (opr. 1872)
- Anton Gaardboe: *Himmerlands Rakkere – fra vugge til grav*. Forlag: Jens Bråten 1991
- Anton Gaardboe: *Himmerlands Rakkere – dagligdag og livsvilkår*. Forlag: Jens Bråten 1990
- H. P. Hansen: *Natmændsfolk og Kjeltringe*. 2. udgave. 1959-1960. 2 bind, illustreret. Forlag: Rosenkilde og Bagger
- Abraham Slægten fra Rønbjerg Sogn*. Slægtsarkivet i Viborg 1986
- Aalborg Amtstidende 20/3-1966 - S. K. Poulsen: *Himmerlands rakkere - deres liv og skæbne*
- Evald Tang Kristensen: *Gamle folks fortællinger om Det jyske almueliv*. 2. Forlag: Arnold Busck
- Evald Tang Kristensen: *"Småtræk af Kjeltringernes Liv"*. Internettet

Øvrige kilder:

- Løgstør Birk Aars Slet Herreders Politiprotokol 1829 – 1835 (LAN B42, 53)
- Politiprotokol for Aars Sleth Herreders og Løgstør Birk 1830-1836 (LAN B42, 54)
- Politiprotokol for Aars Sleth Herreders og Løgstør Birk 1835-1843 (LAN B42, 55)
- LAN= Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg)

Noter:

- 1 Skrivelsen er i sin helhed optrykt i "Tatere og Natmandsfolk i Danmark" af F. Dyrlund
- 2 F. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark
- 3 F. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark
- 4 Anton Gaardboe: Himmerlands Rakkere – fra vugge til grav.
- 5 Bl.a. www.rakker.dk og www.natmand.1go.dk
- 6 Aars-Slet Herreders Politiprotokol den 20. december 1836.
- 7 Ulstrup Kirkebog - Døde Qvindekjøn - 1845 nr. 2
- 8 Fjends-Nørlyng Herreders Politiprotokol – 18. juli 1831
- 9 Anton Gaardboe: Himmerlands Rakkere – fra vugge til grav
- 10 Viborg Tugthus´ protokol over fanger 1835-1853
- 11 Viborg Tugthus - Døde Mandkjøn - 1842 nr. 3
- 12 Aars-Slet Herreders Politiprotokol – 21. december 1836 m.fl.
- 13 Viborg Tugthus - Døde Qvindekjøn - 1857 nr. 1

- 14 Abraham Slægten fra Rønbjerg Sogn - Slægtsarkivet i Viborg 1986
- 15 Løgsted Kirkebog - Fødte Qvindekjøn - 1822 nr. 14
- 16 Sebber Kirkebog - Døde Kvindekøn - 1893 nr. 3
- 17 Hornum og Fleskum Herreders Politiret den 8. september 1837
(approberet af Aalborg Amt).
- 18 Kornum Kirkebog – Døde Qvindekjøn – 1870 nr. 3
- 19 Kornum Kirkebog – Fødte Mandkjøn – 21. marts 1816
- 20 Hornum og Fleskum Herreders Politiret den 8. september 1837
(Approberet af Aalborg Amt)
- 21 Aars og Slet Herreders Politiret den 5. september 1844 (ved lands-
overretten den 18. november 1844)
- 22 Kornum Kirkebog – Døde Mandkjøn – 1878 nr. 4
- 23 Lundby Kirkebog – Fødte Mandkjøn – 1813 nr. 1

Harald Branth og hustru, Augusta f. Lunn

Af Erik Lottrup

I det nordøstlige hjørne af Sulsted Kirkes gamle kirkegård står ved kirkediget gravstenen over Harald Blicher Branth og hans hustru Augusta Frederikke Caroline Branth, f. Lunn. Deres gravsted blev sløjfet i 1969 i forståelse med familien, men den monumentale gravsten blev bevaret og flyttet til sin nuværende placering, og menighedsrådet påtog sig at værne om stenen. Gravstenen står stadigt som et smukt og værdigt minde om en af sognets store og driftige skikkelser.

Harald Blicher Branth blev født 8. august 1844 på Høstmark ved Mou som søn af godsejer Arnold Branth og hustru Ephrosyne, født Kalko. I 1848 flyttede familien til Klarupgaard, som de havde købt i 1847, og her voksede Harald Branth op sammen med tvillingebroderen, Adolph Alexander, og 6 andre søskende.

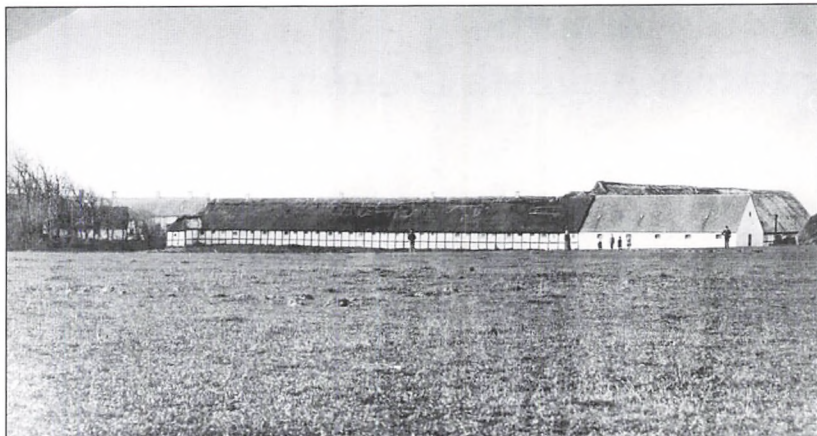
Faderen var kendt som en dygtig landmand og kvæg- og navnlig hesteopdrætter, og Harald Branth var ikke i tvivl om, at det var hans far, der havde påvirket ham, og givet ham lyst og interesse til landbrug og navnlig til kvægopdræt.

Efter at være blevet undervist i hjemmet, kom tvillingerne på Aalborg Katedralskole, der dengang lå i Jomfru Anegade i det gamle "Sildepalæ". I de år skolegangen varede, havde de privat logi i Aalborg, og kom kun hjem til Klarupgård ca. hver 14. dag. Medens tvillingebroderen blev uddannet ved handel, blev Harald elev og senere underforvalter på Klarupgård.

I Danmarks skæbneår 1863 meldte han sig til frivillig tjeneste ved 5. Dragonregiment i Randers. Han blev officersaspirant, og som nyudnævnt løjtnant deltog han i den ulykkelige krig i 1864, hvor han bl.a. var med i tilbagetoget fra Dannevirke.

Efter hjemsendelsen vendte han tilbage til Klarupgård, der under og efter krigen havde været besat af tyske soldater. Kort efter kom han på Landbohøjskolen, hvorfra han 14. april 1867 blev landbrugskandidat. Derefter fortsatte han sin uddannelse ved landbruget som forvalter og inspektør på større gårde, og han lærte endog mejeridrift på Jeddaldal ved Greve.

Harald Branth var derfor godt rustet, da han 1. april 1873 blev forpagter af Sdr. Elkjær ved Sulsted, som hans far havde købt med den

Sdr. Elkjær, set fra øst, 1881.

Fotograf ukendt. Aalborg Stadsarkiv

hensigt, at sønnen skulle overtage den, når han havde penge nok, og det havde han i 1882, da han fik skøde på gården. 10. juni 1873 blev han gift med Augusta Frederikke Caroline Lunn, datter af godsejer Willars Lunn "Knabstrup Gods" ved Jyderup, der er berømt for sine heste. Uden tvivl var det en stor forandring for hende, at komme fra Knabstrup til det forblæste Vendsyssel, og den gamle gård fra 1660 på kanten af Store Vildmose.

Alle vanskeligheder til trods blev hun sin mand en god og omsorgsfuld hustru og mor til deres fem børn, og hun var ham derhos en betydelig støtte i hans mangesidige og ofte krævende arbejde i det offentlige tjeneste, der ofte førte ham uden for hjemmet. Deres fem børn var William Arnold Frederik Branth, f. 8. maj 1874, Astrid Augusta Branth, f. 18. september 1875, Cathinca Lunn Branth, f. 15. februar 1877, Carl Christian Gustaf Adolph Branth f. 22. april 1879 og Caroline Frederikke Henriette Branth, f. 30. september 1880.

Deres sølvbryllup blev fejret af beboerne i Sulsted med en æresport udenfor Sdr. Elkjær og af gårdens medarbejdere med to æresporte inde på selve gården. Harald Branth's gave til sølvbruden var en sø, som han havde ladet grave i den 5 ha store park, han tidligere havde ladet tilplante syd for gården. Parken med søen hører stadig til Sdr. Elkjærs herligheder.

I 1873, da Harald Branth forpagtede Sdr. Elkjær, var den ikke særlig attraktiv. I 1805 var den blevet solgt fra godset Wraa (nu Gl. Wraa) og havde haft flere ejere, indlen Arnold Branth købte den for 125.000

Rigsdaler med et tilliggende på 30 tdr. hartkorn. De økonomiske forhold har næppe rakt til mere, men vigtigere var det, at Harald Branth kunne se de muligheder, som gården viste sig at have.

Sdr. Elkjær lå åben for vind og vejr på kanten af Store Vildmose. Driftsjorden omfattede ca. 100 ha, og besætningen bestod af 110 stk. yderst tarvelige og til dels små Vendelbokøer. Den ret beskedne hovedbygning fra 1660 var opført i bindingsværk med spåntag og lå omgivet af voldgrave, der vidner om, at Sdr. Elkjær engang har været en adelsgård. Inden for voldgravene lå tillige svinestalden, gårdens mejeri, en mindre elevbolig og en lille have, og nord for voldgravene lå de store driftsbygninger opført i bindingsværk med stråtag.

Harald Branth satte ind på flere fronter i sin opbygning af gårdens drift. Omkring driftsjorden fik han plantet læhegn, og om gården blev plantet en lille skov af elm og ask. Harald Branth har beskrevet, hvorledes han dengang oplevede sandflugt og snestorm. I flere dage kunne sandflugten forhindre alt arbejde på gården, og den kunne være så tæt, at man end ikke kunne se Sulsted station, der kun lå 1000 alen fra gården. Han begyndte opfedning af besætningen med salg af fedekvæg for øje, og iværksatte et målrettet kvægopdræt med ændring fra fedekvæg til malkekvæg, der i løbet af få år blev kendt under navnet "Sønder Elkjær Stammen"!

Hedens opdyrker, Enrico Dalgas, havde vejledt Harald Branth om læplantning og skovrejsning, og havde inspireret ham med de berømte ord efter tabet af Sønderjylland: "Hvad udad tabes, skal indad vindes". Sulsted og Hammer Bakker - få kilometer øst for Sdr. Elkjær - lå dengang som store lyngklædte bakker med få rester af den oprindelige skov, og her fandt Harald Branth muligheden for at kunne følge Dalgas's berømte ord. Han købte gården Dal i 1882, der med sine 75 ha. mager jord og hede lå i Sulsted Bakker ca. 4-5 km fra Sdr. Elkjær, med den hensigt at omdanne gårdens magre jord til skov. Niels Nielsen fra Borris blev ansat som plantør og fik bolig på Dal, hvor han oprettede planteskole og indledte det store plantningsarbejde, som det i de følgende år blev til. Det var elever fra Sdr. Elkjær, der udførte det hårde arbejde. Var der ikke arbejde på Sdr. Elkjær, blev eleverne sendt i bakkerne med deres hesteforspand, hvor de under plantørens ledelse brækkede hedejorden op, og dermed gjorde den tjenlig til plantning, som de også udførte. Harald Branth fulgte nøje arbejdet i mark og skov på sine daglige rideture, og efterhånden som han fik råd til det, købte han andre gårde og huse i bakkerne, således at "Sdr. Elkjær Plantage" efterhånden kom til at omfatte ca. 200 ha.

Elevsammenkomst på Sdr. Elkjær, ca. 1900.

Fotograf H. Tønnies. Aalborg Stadsarkiv

I 1903 havde Sdr. Elkjær ca. 300 ha. driftsjord og ca. 200 ha. skov. Køernes årlige gennemsnitsydelse pr. ko var steget fra 1700 kg i 1873 til 4220 kg, og i staldene stod en stambesætning, der bragte ham megen anerkendelse og gode indtægter og besætningen et utal af præmier. Mere end 200 tyre fra Elkjær Stammen var blevet optaget i den jyske stambog. Ingen tyrenavne var så kendte som Kongepremie-tyrene "Elkjær's Sultan" og "Elkjær's Drost". Avlsvæget fra Sdr. Elkjær var så eftertragtet, at dyrene ofte blev solgt direkte fra dyrskuerne, men det store salg skete ved den årlige avlsvauktion på Sdr. Elkjær.

Hovedbygningen på Sdr. Elkjær nedbrændte 19. oktober 1887, formentlig fordi en gnist fra mejeriets skorsten antændte spåntaget. Foruden den gamle hovedbygning fra 1660 nedbrændte svinestalden og en lille elevbygning. En ny statelig hovedbygning i røde sten og med takkede gavle, blev opført på tomten, og arealet syd for hovedbygningen blev udlagt og tilplantet som en park på 5 ha. Hovedbygningen er tegnet af arkitekterne Momme og Olsen, som også tegnede Sohngårdsholms hovedbygning i nederlandsk renæssancestil i 1886. Den nye svinestald blev bygget ved de andre driftsbygninger nord for gården. Mejeridriften på gården blev nedlagt, og dele af mejeribygningen blev indrettet til elevbolig.

Gårdens folkehold bestod af over- og underforvalter, fodermester, fem røgttere samt syv piger og daglejere efter behov, og - som det var sædvanen på større gårde - landvæsenselever. Til mark- og skovarbejde var der 14 spand heste til rådighed. Elevholdet på Sdr. Elkjær udviklede sig efterhånden til 20-24 elever om året og blev et væsentligt led i gårdens drift under ledelse af overforvalteren.

Udover den praktiske undervisning i land- og skovbrug, modtog eleverne teoretisk undervisning, der udviklede sig til en skolevirksomhed som en veritabel landbrugsskole. To-tre gange ugentlig forelæste Harald Branth for eleverne om land- og skovbrug. I hans bog fra 1910: "Hvad jeg fortalte mine Elever", kan man se, hvor omfattende hans undervisning var, og hvor stærkt det lå ham på sinde, at eleverne hos ham skulle blive dygtige og vidende landmænd.

Foruden at overhøre forelæsninger, skulle eleverne løse opgaver og føre dagbog. Branth lagde megen vægt på, at dagbogen blev ført med omhu, og at den "indeholdt Optegnelser om de Tanker og Betragtninger, som Arbejdet og hele Bedriften giver en tænkende og interesseret Elev", og han mindede dem om sit motto: "Man kan, hvad man vil"!

I sin undervisning var han langt forud for sin tid, bl.a. med undervisning i kemi og naturlære. Han havde, som formand for Landboforeningen, fået iværksat undervisning af skolelærerne i kemi og naturlære, og hver skole fik et tilskud på 25 kr. til bøger, apparater og kemikalier. Der blev holdt eksamen i overværelse af "Overlæreren fra Aalborg Latinskole", der bagefter udtalte, at det var et udmærket resultat, der var nået og indrømmede, at det burde være et skolefag!

Elevbygningen, der stadig står vest for hovedbygningen på Sønder Elkjær, var indrettet som kaserne med 12 dobbeltværelser, vaskerum, køkken og 2 stuer. Her boede eleverne under militær anstand og disciplin, og her foregik også undervisningen, og der var lørdagsaftner med pigebesøg og dans til harmonika. Eleverne blev vækket kl. 05.30, og præcis kl. 07 var de 14 spand heste klar til dagens arbejde. Arbejdstiden var 12 timer – ofte længere. Det arbejde, man var begyndt på "skulle gøres færdigt".

Mere end 500 unge landmænd har indtil 1908 modtaget deres første landbrugsuddannelse på Sdr. Elkjær. Det var eftertragtet at blive elev på Sdr. Elkjær. Det betød meget at kunne sige, at man havde været elev hos Harald Branth. Eleverne kom fra hele landet, enkelte endog fra Sverige, og det var ikke ualmindeligt, at eleverne fejrede deres elevjubilæum på gården med Harald Branth og frue som værter.

Harald og Augusta Branth på Sdr. Elkjær, ca. 1905.

Fotograf ukendt. Egnsmindesamlingen for Sulsted og Ajstrup Sogne

Harald Branth deltog med iver i det offentlige liv. Allerede i 1874 blev han bestyrelsesmedlem i Aalborg Landboforening, og var, som før sin far, dens formand fra 1885 til 1888. Fra 1877 til 1904 sad han i bestyrelsen for De jyske Landboforeninger og i husdyrudvalg, tyrekommissioner etc. Han var medlem af Sulsted-Ajstrup sogneråd i en årrække og dets formand fra 1892 – 1896.

I 1888 udtrådte han uden varsel af Aalborg Landboforenings bestyrelse. Efter at have aflagt sin formandsberetning, holdt han en meget følelsesladet tale, hvor han bl.a. udtalte: "Min Kraft er brudt, mine aandelige Evner ere svækkede, og et Fald fra Hesten har yderligere forværret det", og derfor så han sig nødsaget til nedlægge sit hverv i Landboforeningen. Lykkeligvis kom han til kræfter igen og kunne genoptage sit arbejde for at styrke det danske landbrug.

Bemærkelsesværdig er hans indsats, da han i 1893 sammen med proprietær F. Andersen, Rosendal, stiftede "Danmarks Agrarforening", der havde til formål at varetage landbrugernes økonomiske og sociale interesser. Der var igen opstået økonomisk krise i landbruget, og uenighed mellem Højre og Venstre vanskeliggjorde en løsning af problemerne. Formentlig derfor kunne den nystiftede forening i løbet af et år samle 75 000 medlemmer, der svarede til halvdelen af alle danske landbrugere.

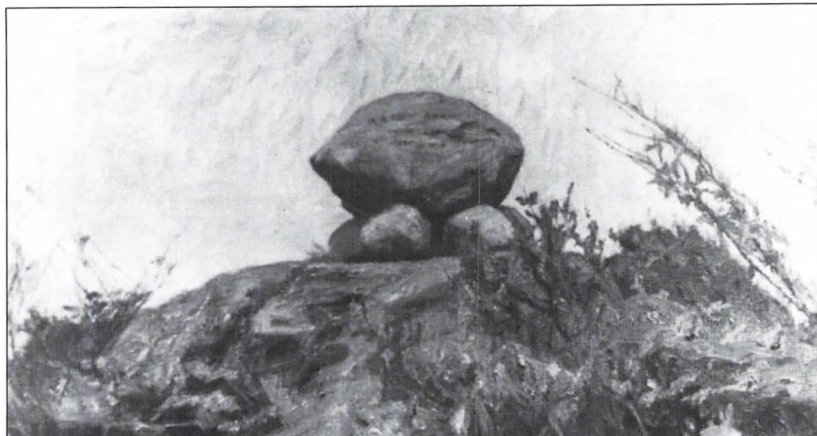
Det lykkedes Agrarforeningen at få indflydelse på lovgivningen i de følgende år. Det medførte bl.a., at Danmark fik sit første landbrugsministerium, at landbruget i 1903 fik nye skattelove, og at der skabtes forlig mellem Venstre og Højre og dermed et enigt landbrug. I tidskriftet "Vor Landbrug" XII 1893, side 553, omtales "Agrarforeningen" og dens to stiftere, og omtalen slutter således: "Har Proprietær Andersen Æren af at være den første; der slog saaledes til Lyd for Agrarbevægelsen, at det vakte Opmærksomhed, saa skyldes det utvivlsomt i særlig Grad Proprietær Branth's ypperlige agitatoriske Evner; at Bevægelsen har gjort saa stærk Fremgang, som Tilfældet er". Branth beskrives som en ildfuld og inspirerende taler, den fødte agitator med en spændstig skikkelse. Et raskt og mandigt ansigt og en klangfuld stemme. Foredraget vel tilrettelagt og fremført med naturlig veltalenhed.

I 1907, da Harald Branth fyldte 63 år, måtte han erkende han, at han var kørt træet. Ingen af hans børn kunne eller ville overtage Sdr. Elkjær, og salg af gården var slået fejl. Derfor besluttede han at opgive sit kvægopdræt og aktive landbrug. Ved en storstilet auktion på Sdr. Elkjær 12.-13. september 1907 realiseredes hele den store besætning, og den berømte "Sønder Elkjær Stamme" blev spredt over hele landet. Købere fra hele landet var strømmet til Sulsted med bl.a. ekstratog fra Aalborg.

Bagefter udtalte Harald Branth, at han var udmærket tilfreds med auktionen, der havde indbragt 126.500 kr. Til sammenligning kan anføres, at herregården Gl. Vraa med 370 ha., besætning og avl samme dag var blevet solgt for 230.000 kr. Også avl, heste, maskiner og redskaber blev realiseret, og de store marker blev udlagt til græsning og høslæt. For stationsbyen Sulsted var det mærkbart for de næringsdrivende og DSB stationen, at den store arbejdsplads pludselig var borte.

Harald Branth skrev sin bog "Hvad jeg fortalte mine Elever", der udkom i 1910 og blev solgt i et oplag på 5.000 eksemplarer. Bogen er stadig læseværdig og aktuel. Ikke mindst på den baggrund, må det beklages, at han ikke fik skrevet sine erindringer.

I 1913 forpagtede sønnen, C. C. Branth, Sdr. Elkjær, og der kom igen mere liv på den store gård. Augusta og Harald Branth flyttede til en datter på Frederiksberg, men sommeren og jagttiden tilbragte de på Sdr. Elkjær. Her døde Harald Branth pludseligt 20. juni 1915, og blev under store æresbevisninger begravet fra Sulsted Kirke og båret i graven på kirkegården.

Tegning af mindestenen på »Kishøj«, 1920.

Kunstner ukendt. Egnsmindeamlingen for Sulsted og Ajstrup Sogne

Augusta Branth tog ophold på Frederiksberg, hvor hun oplevede 26 år som enkeetatsrådsinde. I 1917 solgte hun Sdr. Elkjær og Sdr. Elkjær Plantage til sønnen, forstkandidat C.C. Branth, for 1 mio. kr. og han solgte gården i 1919, men beholdt plantagen, som han gav navnet "Branths Plantage". Han byggede bolig i plantagen, som han drev, til han solgte den i 1941. Branth's Plantage er nu en del af "Hammer Bakker Skov A/S", der ejes af Hedeselskabet.

Augusta Branth døde som 91 årig i 1941. Efter begravelsen på Frederiksberg, blev hun bisat i graven på Sulsted Kirkegård. Harald Blicher Branth blev i 1883 udnævnt til Ridder af Dannebrog, i 1898 fik han afskedspatent som Ritmester og i 1912 blev han udnævnt til etatsråd – en datidig ærestitel, der bragte ham i 3. rangklasse. I "Kongenshus Mindepark" for hedens opdyrkere har Augusta og Harald Blicher Branth deres mindesten.

I sin himmel vil Harald Branth formentlig glæde sig mest over den æresbevisning, hans gamle elever viste ham, da de indsamlede midler til det minde om ham, som er vist ovenfor.

Bautastenen står på den gamle gravhøj kaldet "Kishøj", der ligger tæt ved Den gamle Kongevej i Hammer Bakker. På dens bagside står: "Taknemlige Elever og Venner rejste denne Sten". I overværelse af ca. 200 mennesker blev stenen afsløret 7. august 1917 med tale af statskonsulent Axel Appel.

*Erik Lottrup
Fhv. landbetjent, Vestbjerg*

Bruno, Eugen – og Gorm

Af Harald Ditzel

"Den ypperste del af vor memoirelitteratur er tydeligt forankret i svigtende hukommelse" - indledning ved Henrik G. Nielsen

Det forudsætter distance og uimponeret ud over det sædvanlige at formulere en sætning som ovenstående. Og det forudsætter en god portion lune og selvironi at placere en sådan sætning som indledning til et stykke memoireprosa, der er ens eget. Harald Ditzel besad alle dele.

Harald Ditzel blev født 12. november 1915 i Budolfi Sogn i Aalborg. Faderen var maskinsætter Bruno Harald Gottlieb Ditzel og moderen Ida Helene Marie Ditzel, født Jensen. Ditzel tog studentereksamen fra Aalborg Katedralskole 1935, og lærereksamen fra Ranum Statsseminarium 1939. I 1939 bosatte han sig i Viborg, hvor han fik en lærerstilling, uddannede sig til journalist, arbejdede som sådan og som skolelærer, og gennemførte kunsthistoriske studier ved Aarhus Universitet 1956-1962, dog uden at tage afsluttende eksamen. Der kom et museum i vejen, så at sige, som lagde beslag på tid og kræfter. Harald Ditzel blev museumsinspektør ved Skovgaard Museet i Viborg 1962, og fratrådte denne stilling 1982. Sideløbende og periodisk arbejdede Ditzel som billedkunstner, digter, forfatter, arrangør – ofte i samarbejde med forfatteren Peter Seeberg, museumsinspektør på Viborg Stifts Museum – og lavede endog et par kompositioner. Ditzel døde den 19. juni 1999, og ligger begravet på Viborg Kirkegaard, hvor to sten på to forskellige gravsteder bærer hans navn. Ditzel ligger naturligvis kun et sted, men de to sten passer nu meget godt, set i lyset af den måde hvorpå han spredte sig i løbet af livet. Årsagen er, at Ditzels døtre, Karin Bang og Jane Ditzel, fandt det rimeligt at hans navn også kom til at stå på hans første kone, politikerens Meta Ditzels, sten. Harald Ditzel var anden gang gift med kunsthistorikeren Laura Jacobsen Ditzel.

Der var noget Knagsted'sk over Ditzel. Han havde, som Gustav Wied lader overlærer Clausen sige til toldkontrollør Knagsted: En massiv form for humor. Desuden var han meget vidende og hjælpsom på en stilfærdig, næsten diskret måde. Han var excentrisk og, som nævnt, uimponeret og ikke bange for at sige tingene ligeud. Heller ikke i sine kunsthistoriske arbejder. I afhandlingen "Stenfarver," 1974, skriver han bl.a. om udsmykningen i kirken Saint-Austremoine i Issoire, Auvergne i Frankrig:

"I årene 1857-1860 har en vis maler, Anatole Dauvergne, fået lov at demonstrere, hvor store ødelæggelser man kan anrette med en kalkkost."

Naturligvis uddybes kritikken på behørig vis, men man vågner ligegodt op, når man støder på den slags, i en kunsthistorisk, alvorlig afhandling. Og når man kan skrive den slags, hvordan er man så ikke at omgås i det daglige? Excentrisk naturligvis, og Ditzel skubbende da også mange mennesker fra sig, eller de trak sig fra ham. Hvis han ikke lige havde tid den dag, så havde han ikke tid, uanset hvem der så meldte sin ankomst på hans kontor på Skovgaard Museet i Viborg. Men han knyttede også mennesker til sig, og han havde en enkelt, ret ukendt side.

Ditzels livsgerning blev udført i Viborg, men han kom altså fra Aalborg, og det er også her, man skal finde det lidt skjulte talent. Ditzel havde nemlig i sine unge år været ivrig atletikmand i Aalborg, og grundlagde her, ifølge hans eget udsagn, en fysisk form, der kom ham tilgode hele livet, og satte ham i stand til at gå næsten i det uendelige, uagtet hans daglige livsstil fra et sundhedsmæssigt synspunkt lod noget tilbage at ønske. Kaffe og tobak o.s.v. i store mængder hørte til dagens orden hos Ditzel. Ikke desto mindre var det tilsyneladende en følge af denne træning, at f.eks. pedellen på den skole i Viborg, hvor Ditzel en årrække arbejdede – den nu nedlagte Østre Skole – kunne støde på Harald Ditzel med kone og døtre, til fods med deres habengut på en trækvogn, i Holland! Men skønt idræt ikke var det, man typisk forbandt med Ditzel, så spillede den altså en vis rolle i hans liv, og dette forhold, sammen med hans Aalborgensiske rødder, er forudsætningen for det lille erindringsstykke, der bringes i det følgende. Skønt livsgerningen faldt i Viborg, så har Ditzel vel som så mange andre haft en livslang veneration for sin fødeby.

Teksten her er første gang offentliggjort som bidrag i den lille publikation "Eugen Schmidt – Idrættens forkæmper," udgivet af SIFA i anledning af 70-års jubilæet, 14. juli 1981. Ved offentliggørelsen i her-værende årbog får en større kreds mulighed for at stifte bekendtskab med en mindre kendt side af Eugen Schmidt, og samtidig få et indblik i en væsentlig begivenhed i Aalborgs lokalhistorie, nemlig et af de afgørende møder i forbindelse med etableringen af Aalborg Stadion, samt i øvrigt et par andre interessante detaljer af lokal- og personalhistorien i Aalborg. Teksten gengives her efter det originale manuskript i Karin Bangs eje, skrevet med maskinpistolhastighed og ganske få slåfejl på skrivemaskine, med den karakteristiske Ditzel'ske indramning af teksten.

Og skulle nogle læsere herefter være interesseret i at stifte nærmere bekendtskab med den stilfærdigt elskværdige excentriker Harald Ditzel, må det nok være forfatteren til disse indledende bemærkninger tilladt at henvise til min bog om manden: "Nocturne. Skønånden Harald Ditzel - Liv og virke," 2003.

Henrik Gjøde Nielsen

Bruno, Eugen – og Gorm

Den ypperste del af vor memoirelitteratur er tydeligt forankret i svigtende hukommelse. Det må være tilstrækkelig begrundelse for, at dette lille prosastykke får lov at slippe uden om den ellers alt favnende skrivebordskuffe.

Det lader sig uomgængeligt fastslå, at jeg har deltaget i et af de afgørende møder vedrørende anlægget af Aalborg Stadion. Deraf kan sluttes, at tidspunktet har været 1919-1920. Yngste mødedeltagers alder 4-5 år. En efterrationalisering strammer tidspunktet til eftersommeren 1920, idet jeg i november samme år blev belemret med en lillesøster, så begrundelsen for min deltagelse i det vigtige møde har snarere været, at min mor har trængt til at undvære mig nogle timer, end i den sagkundskab, der kunne berettige min tilstedeværelse.

Overskriftens Bruno var min far, maskinsætter ved Aalborg Stiftstidende, Bruno Harald Gotliebb Ditzel, født 1888. Hans præstationer inden for idræt lå sikkert mere på det organisatoriske felt end på de personlige idrætslige ydelser. Han omtalte med slet skjult selvfølelse, at han som fodboldspiller havde deltaget på et udvalgt jysk hold mod et tilsvarende københavnsk under den store landsudstilling i Århus 1909. Jeg skal vel vogte mig for at fravriste familietraditionen det ærefulde, at min far skulle have en ikke ringe andel i, at jyderne vandt. For skams skyld har jeg aldrig ulejligen mig med at få verificeret jydernes sejr.

Min fars pædagogiske evner kan jeg tale med om. Forud for det omtalte vigtige møde fik jeg en grundig belæring og en nogenlunde til bunds gående orientering om de øvrige mødedeltagere, overskriftens Eugen og Gorm. Først gjordes det mig forståeligt, at begrebet SIFA dækkede Samvirkende Idrætsforeninger i Aalborg. Det skuffede mig! Navnet havde jeg naturligvis hørt utallige gange. For min bevidsthed havde det en umiskendelig klang af sodavand – måske begrundet i den lydlige lighed med ordet sifon. Ak, lærdom fortrænger ofte illusionerne!

Om mødets vært, Eugen Stahl Schmidt, født 1862, vidste min far at fortælle, at han var fabriksbestyrer på "Svovlsyren", Aalborg-afdelingen af Dansk Svovlsyre- og Superfosfatfabrik. Det imponerede mig ikke. Lettere fatteligt var, at han tidligere havde været direktør for bryggeriet "Trøjborg" i Århus. Men hans meritter inden for idræt var dog det, der først og fremmest bed sig fast. Tænk, at det var spørgsmålet: "Amatør – professionel", der førte til, at Eugen Schmidt fik startet "Dansk Idrætsforbund", og blev forbundets første formand (1896-1897).

Den tænksomme læser – i min optimisme forudsætter jeg udelukkende sådanne – vil indvende, at en fem års dreng næppe har haft større indsigt i professionalisme. Skudt forbi, kære læser! Havde jeg måske ikke allerede da et nært forhold til Chr. Christensen og hans vidunderlige løbemaskiner. Havde jeg ikke af hans egen mund hørt ham berette, hvorledes han havde underlagt sig De forenede Stater med en sådan styrke, at det var mig uforklarligt og en dyb skuffelse, at han ikke efterfulgte Wilson som De forenede Staters præsident.

Allermest glansfuldt forekom det mig dog at høre om Eugen Schmidts personlige idrætspræstationer: Han var en dygtig gymnast, en fremragende roer (medstifter af Dansk Forening for Rosport – formand 1894-1895), en af de betydeligste pionerer i fri idræt, dertil tennis spiller, fodboldspiller, fægter og skøjteløber. Han deltog i 1896 i De olympiske Lege i Athen og var i 1900 leder af det danske hold ved De olympiske Lege i Paris. – Tænk, at man skulle stedes for et sådant olympisk overmenneske! – Alle gængse faderlige formaninger om en sømmelig opførsel var på forhånd overflødiggjort.

Om Gorm Bremmer, født 1886, var fars beretning mere kortfattet – og for mig ganske uinteressant. Han var endnu for ny i Aalborg til for alvor at have markeret sig. Var i 1915 blevet sagfører, i 1918 overrets-sagfører og året efter direktør for aktieselskabet De forenede Textilfabrikker i Aalborg. På det idrætslige område var hans interesser delt mellem gymnastik og golf.

Mødet på "Svovlsyren" må have fået et noget andet forløb end planlagt – takket være min tilstedeværelse. Mødets deltagere var knapt blevet samlet og budt velkommen, før Eugen Schmidt og jeg befandt os på gulvtæppet. Hvad der var optakten til, at vi befandt os der, erindrings jeg ikke. Men Eugen Schmidt var øjensynligt blevet grebet af en uimodståelig trang til at prøve sine evner som idrætsinstruktør.

Mødet var blevet indledt med en kop duftende the til Bruno, Eugen og Gorm, serveret af den statelige fru Caroline, der havde en rank, militærisk holdning og et hjertesmeltende smil. For mig serverede hun

Fodboldkamp på Aalborg Stadion 1920 med Aalborg Freja

Foto: Aalborg Stadsarkiv

et glas solbærsaftvand, sødet med honning, en fin og vidunderlig gestus, jeg aldrig vil glemme hende.

Men efter det kortvarige traktement befandt Eugen Schmidt og jeg os på gulvtæppet. Eugen Schmidt havde bevæbnet sig med to linealer af celluloid og et ark skrivepapir. Det viste sig, at skrivepapiret skulle illudere som sandgrav, og den ene lineal som planke for afsæt til længdespring.

Det er aldrig blevet mig klart, hvorfor det netop var længdespring, der skulle være genstand for min første instruktion. Måske – har jeg senere tænkt – fordi det var en af de fem discipliner, der indgik i den olympiske femkamp i det klassiske Grækenland. Men Eugen Schmidt kan umuligt på det tidspunkt have anet, at længdespring og trespring senere skulle vise sig at være de idrætslige discipliner, hvor jeg drev det videst.

Ganske kort lød den første læresætning: Tænk aldrig på at springe langt. Spring først og fremmest højt! – Det blev tydeliggjort på gulvtæppet med højre hånds pegefinger og langemand som et par ben, der med ufattelig fart fór over tæppet, langemand ramte usvigeligt sikkert afsætslinealen – og højre hånd løftedes højt, højt op for at lande helt ude ved den fjerneste rand af skrivepapiret. Det forekom mig, at en ny rekord måtte være sikret!

»Haraldslund« - brændevinsbrænder Harald Jensens villa på Kastetvej

Foto: Aalborg Stadsarkiv

Gorm og min far havde taget fat på de drøftelser, der var mødets egentlige formål. Af og til greb Eugen Schmidt ind med korte og klare tilkendegivelser, uden at det gav større afbræk i den pædagogiske indsats over for mig, han havde påtaget sig.

Nu var det min tur til at vise, hvor meget jeg havde fattet af instruktionen. Her fik jeg for første gang et uomstødeligt bevis for, hvad træning betyder. Mine fingre havde ikke den færdighed, som pegefinger og langemand på Eugen Schmidts højre hånd. Mit tilløb var langsommere – og lige før afsætslinealen så usikkert, at farten gik ganske tabt – og alligevel ramte afsætslangemand på den anden side linealen. Altså overtrådt!

Det blev så til formaninger om at træne hurtigheden. Tilmed kom den anden lineal i brug. Den skulle placeres, hvor tilløbet startede – og placeres så jeg hver gang var sikker på helt præcist at ramme afsætslinealen – og dertil indrette tilløbet, så den maksimale hastighed nåedes netop ved afsættet.

Overladt til min egen træning forblev jeg på gulvtæppet i forsøg på at efterleve de instruktioner, jeg havde fået, medens Eugen Schmidt sluttede sig til Gorm og far for at føre drøftelserne om indretning af stadion til et resultat. Det var placeringen af banerne til atletik, der

Fodboldkamp på Aalborg Stadion 1920

Foto: Aalborg Stadsarkiv

især voldte vanskeligheder. Atletikafdelingen tænkte placeret nærmest ved Harald Jensens park bag hans villa "Haraldslund". Der var ikke plads til en 400-meter løbebane. Jeg husker, at Eugen Schmidt var optaget af at forklare sine medkombattanter, hvordan det olympiske stadion var indrettet – med en løbebane på en stadie – eller 600 græske fod, hvilket i danske mål svarer til ca. 198 meter, eftersom en græsk fod er ca. 33 cm. Disse mere subtile drøftelser havde jeg begribeligvis slet ikke forudsætninger for at følge, så jeg måtte koncentrere mig om min fingertræning på gulvtæppet, hvad i mit tilfælde sikkert var det bedste.

Før mødet hævdedes, blev jeg atter underkastet en eksamination, dels mundtligt, hvor jeg måtte redegøre for de læresætninger, jeg heldigvis havde tilegnet mig, dels nogle ikke helt tilfredsstillende fingerdemonstrationer, der desværre afslørede, at min sikkerhed i at ramme præcist i afsættet lod en del tilbage at ønske. Jeg måtte afgive løfte om at træne flittigt, så der, når vi mødtes næste gang, var fremskridt at spore.

Jeg erindrer ikke, at det nogen sinde blev til flere lektioner i længdespring, hvad der stadig kan ærgre mig. Hvad kunne man ikke have drevet det til, hvis man i 30erne havde haft Eugen Schmidt at hente råd og vejledning hos. Desværre døde han allerede 1931.

Med mig fra mødet på "Svovlsyren" fik jeg en gave, der stadig er i min varetægt: Eugen Schmidts bog fra 1907: "Femkampen", den ypperste fremstilling af den klassiske femkamp, der til dato er udsendt på dansk.

En hel anden instruktion fik jeg nogle somre senere af Eugen Schmidt. Ved den lange kaj ved Rørdal cementfabrik lærte han mig at fange krabber. Først ved bolværket at skrabe nogle velvoksne muslinger for derefter at anvende muslingerne som madding for krabberne. Det var en human form for fiskeri – kroge og sligt var overflødige. Havde krabben først grebet med en klo om maddingen, var den let at hive op på kajen, hvor den gerne slap og sideværts forsøgte at undslippe.

Om Gorm Bremmer kun denne lille finis. Efter at han i 1922 var blevet østrigsk konsul for Jylland og stadig sad i SIFAs bestyrelse – måske endda på dette tidspunkt som formand – inviterede han sine bestyrelseskolleger til en prøvetur i et flot automobil, han havde anskaffet. Jeg erindrer med intens tydelighed, hvorledes min mor og jeg påhørte fars beretning om denne færd, og hvilken taknemmelighed der fyldte os, over at alle var sluppet levende hjem.

På turen, hvis mål var Svenstrup kro, nåede autobilen ned ad Skalborg bakke den fast utrolige hastighed af 30 km i timen. Grus og sten føg om ørene på de ikke alt for trygge passagerer, og vinden pressede tårer frem i øjnene. Måske har konsulen i overstadighed budt sin nyerhvervelse lidt over dens naturlige ydeevne. Da hjemturen skulle tiltrædes, nægtede vognen at lade sig starte. Først, da en kyndig mechanicus var hidkaldt fra Aalborg, lykkedes det, så alle kunne nå byen med liv og lemmer i behold. Også dengang krævede mortorporten noget af sin udløver!

Harald Ditzel
Kunsthistoriker, polyhistor
1915-1999

Vor mand i Riga - Jens A. Herskind dansk konsul i Riga 1912.

Af Ketty Johansson

Letland med hovedstaden Riga er et af de nye lande i den europæiske union, som i særlig grad har haft Aalborgs interesse, idet Riga i 1991 blev en af blomsterne i Aalborgs efterhånden store buket af venskabsbyer.

Interessen for de baltiske lande er ingenlunde af ny dato. Skal vi tro den vise, skriftkyndige Saxo med tilnavnet Grammaticus var det i Estland, Dannebrog den 15. juni 1219 i en for danskerne presset situation faldt ned fra himlen. Fra denne dag har det som bekendt været Danernes samlingsmærke. Sandt er det vel også, at vore forfædre gjorde, hvad de formåede for at kristne de baltiske hedninge, koste hvad det ville i menneskeliv ud fra devisen om formålet, der helliger midlet. Lige så sandt er det også, at Valdemar den 4. Atterdag solgte Estland for gusten mammon til Det tyske Forbund.

Byen Riga, der er grundlagt omkring år 1200, har i kraft af sin beliggenhed i bunden af bugten af samme navn og ved floden Dvina en væsentlig historie i Østersøens handelsliv.

Fra vikingetiden var Østersøen et vigtigt handelsstrøg. Det var her man passerede frem og tilbage fra Østerled via de russiske floder til og fra Byzans og den asiatiske fjernhandel i Tashkent og Samarkand ved silkevejen. I senmiddelalderen bl.a. på Valdemar Atterdags tid i 1300-årene havde Hansestæderne overtaget Østersøhandelen. Fra denne periode kender vi en perlerække af betydelige købstæder: Lübeck, Hamburg, Visby på Gotland, og Bergen i Norge for blot at nævne nogle af de vigtigste. Riga havde sin plads i dette handelsnet med et mellemeuropæisk bagland.

De baltiske landes historie og herunder Letlands historie er en broget affære, hvor de indtil for få år siden egentlig kun har været selvstændige i mellemkrigsårene i 1920'erne og 30'erne. Alle de større og mindre krige er faret over de baltiske lande: I forbindelse med Trediveårskrigen blev landområderne erobret af Gustav II Adolph og var under svensk overherredømme i 100 år indtil fredsslutningen efter Karl XII og Den store nordiske Krig i 1720'erne. Efter svenskerne kom Zar Peter den Store og russificeringen tog sin begyndelse.

I landområdet, som nu kendes som Letland, og som var Rigas bagland, var landbruget organiseret i storgodser ejet af tyske junkere.

Handelen i den store by Riga var i hænderne på udenlandske handelshuse, fortrinsvis tyske, men også skandinaviske- og heriblandt danske firmaer.

Det er i denne sammenhæng vor mand i Riga kommer ind.

Historien om vor mand i Riga, Jens Anton Herskind, er baseret på en levnedstegning, der i summarisk form er nedskrevet i 1934 på opfordring af niecen, Thora Schiøttz-Christensen, der var gift med Aalborg Stiftstidendes redaktør, Lauritz Schiøttz-Christensen.

Jens Anton Herskind var oldebarn af købmand Anders Herskind (1761-1838) og Johanne Schibbye (1773-1848), som i deres ægteskab blev velsignet med 19 børn, hvoraf 10 blev voksne. Herskind-slægtens mange forgreninger var toneangivende blandt Aalborg-købmændene i 1800 årene, men gled ud igen i begyndelsen af 1900-tallet.¹

Jens A. Herskind blev født 5. januar 1850 på Mørdrupsgaard på Sjælland, hvor faderen, Adolph Gudmand Herskind var forpagter. I 1856 flyttede familien tilbage til Aalborgområdet, og erhvervede gården Frydendal, der lå langt uden for byen, men dog ikke længere, end man leverede mælk til Aalborg. Aalborg kommune havde i 1854 købt 5-6 tdr. land til anlæggelsen af Aalborg Vandværk.

Efter konfirmationen i 1864 kom Jens Herskind i lære hos farbroderen, Michael Herskind, der drev firmaet J. S. Herskind & Bærentz.² Der var muligvis lagt en karriereplan for den unge Jens Herskind. Efter 5 års læretid gik turen til handelshuset Hendrik Pontoppidan & Co. i Hamburg. Dette handelshus, der havde mangfoldige interesser i Aalborg, indskød bl.a. kapital ved oprettelsen af Aalborg Diskonto-Spare- og Laanebank i 1850. Handelshuset Pontoppidan var i midten af 1800-årene et væsentligt omdrejningspunkt for både penge- og varetransaktioner bl.a. for kornhandelen. Hendrik Pontoppidan havde muligvis en særlig interesse for det nordjyske, da han selv var thybo, født i Rær i 1814. Samme sted som en senere kendt korn- og foderstofhandler, Peder P. Hedegaard, der blev født 50 år senere.

Efter 3 år i Hamburg var næste trin i uddannelsen et ophold i Buenos Aires i Argentina. Rejsen skulle gå via England. Jens havde med sig de bedste anbefalinger, overbragt på damperen af Pontoppidan i egen høje person. Jens Herskind tolker det helt naturligt som et bevis på chefens særlige interesse. Dog kunne det delvis skyldes, at

Jens ligesom Pontoppidan var morgenmand og derfor altid på plads, når chefen kom på kontoret efter sin daglige tidlige morgentur.

Jens fortæller:

" I London opsøgte jeg straks min gamle ven, Jens Schibbye Vibroe på M. K. Meyers kontor. Endnu mens jeg havde rejsetøjet på, havde jeg fået en stilling i forretningen i stedet for Jens Schibbye, der ønskede at komme hjem til Nibe.

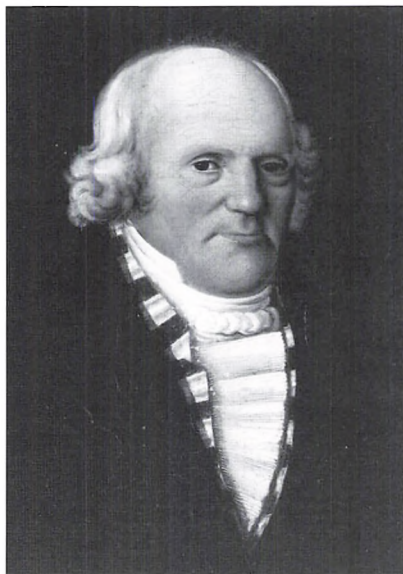
Jeg tilbragte et år i London til 5 guineas om måneden. Da logi med morgen- og aftensmad og fuld kost om søndagen kostede 1 guinea pr. uge, blev der ikke meget at more sig for. Jeg tænkte stadig på at komme videre og studere engelsk.

I Aalborg havde jeg efter kontortid taget tysktimer hos jødepræsten og i Hamburg havde jeg taget timer i engelsk, så jeg klarede mig nogenlunde med mine beskedne sprogkundskaber.

En af mine venner, Holger Stricker,⁵ havde fået en stilling i Riga og havde giftet sig med byens smukkeste pige, Aurora von Cassano. Han meddelte mig, at der var endnu en søster, som kunne passe for mig, og at han ville skaffe mig en stilling, hvis jeg ville komme. Men jeg sagde først stillingen, så ville jeg 'probere'. 'En skønne dag kom stillingen til 50 rubler om måneden og med de lyse udsigter om ekstrajob som konsulatssekretær og dertil søsteren til den skønneste dame i Riga. Det var nok til at jeg bestemte mig. Jeg kom, så og sejrede og heldigvis var den mig bestemte ikke så smuk som søsteren, thi skønhed alene har aldrig betaget mit hjerte.

I 1873 tog jeg fra London over Aalborg til Riga. Gamle Pontoppidan i Hamburg lånte mig rejsepenge. I Aalborg fejrede jeg mine forældres sølvbryllup på Frydendal og morede mig lidt undervejs i Berlin. Da jeg kom til stationen viste det sig, at jeg kun havde penge til en billet til grænsen. Jeg måtte derfor telegrafere til Stricker om at sende penge til grænsen. Her blev jeg ved hjælp af en speditør bragt over grænsen og over i det russiske tog.

Jeg blev meget vel modtaget i Kriegsmanns firma som bogholder og engelsk korrespondent. Jeg levede mig hurtig ind i forholdene både i firmaet og hos mine tilkommende svigerforældre, Philipp Johan Georg von Casano,' som jeg snart flyttede ind hos. Mens jeg boede der, fik jeg Kopper, men slap over det og blev kærligt plejet af familien og lærte min tilkommende lille brud bedre at kende. Vi blev forlovet samme efterår, men vi holdt det hemmeligt til foråret 1874, hvor det blev deklareret."

*Købmand Anders Herskind og hustru Johanne Schibbye Herskind.
Malet i 1827 af vinhandler Boch.*

Venligst udlånt af Aalborg historiske Museum.

Kort efter forlovelsen fik Jens Herskind mulighed for at rejse til Danmark og præsentere sin kommende brud, den jævnaldrende, Emilie Cathrine von Cassano. Det var ikke comme il faut i de bedre kredse, at lade unge forlovede rejse alene uden ledsagelse, men det klarede på honnet vis ved, at kaptajnen på skibet havde sin kone med ombord.

Emilie forlængede sit ophold hos svigerfamilien i Danmark, mens Jens Herskind tog tilbage til Riga til arbejdet og forberedelserne til brylluppet. Det blev til en 5-værelses lejlighed, hvor de 2 værelser skulle udlejes til 3 unge forretningsmænd fra Danmark.

Jens og Emilie von Cassano blev viet den 15. januar 1875. Det blev et lykkeligt ægteskab, der blev velsignet med 5 sønner og 2 døtre. Den ældste søn blev født i december 1875.

I 1882 købte Jens Herskind en villa på en stor grund, som blev rammen om deres fremtidige liv i Riga. Riga var i 1875 en storby med ca. 170.000 indbyggere mange gange større end gamle Aalborg. Det var en by med et velhavende købmandsaristokrati og et elegant og rigt kulturliv.

Det gik godt for den unge Jens Herskind. Han blev en betroet medarbejder, fik hurtigt løntillæg og fik tilladelse til at gøre private agenturforretninger. Han foretog en række rejser for firmaet til: Norge, Færøerne og Shetlandsøerne og ned langs den skotske og engelske kyst, hvor han solgte hør og hamp og opkøbte sild. Andre rejser for firmaet gik til Boulogne sur Mere i Frankrig, Paris og Moskva.

Jens Herskind fortæller videre:

"I 1885 startede jeg min egen forretning med hjælp af et lån fra Kieler, for hvem jeg havde agentur for Århus- og Libauer oliemølle, som han var direktør for. Forretningen gik strygende indtil det store fremskridt kulminerede i 1904.

15. januar 1900 kunne vi fejre vort sølvbryllup med alle vore børn, venner og bekendte i den store gildesal under overordentlig stor deltagelse. Der var 'opførelser' af vore børn, god mad og drikke og dans til den lyse morgen."

Fremgangen i forretningslivet fik en brat ende, da den japansk/russiske krig brød ud i 1904 og året efter var der revolution i naboområdet Livland/Lithauen. Forretningerne lå underdrejet, men fra 1906 gik det fremad igen.

"I 1910 kunne vi fejre forretningens 25-årige beståen under stor deltagelse og opmærksomhed fra forretningsfolk og venner i kontoret Palaisstrasse nr. 3, hvor vi havde haft til huse siden 1897. Samme år blev jeg udnævnt til dansk vicekonsul og i 1912 til dansk konsul efter Kriegsmanns død. De første par år under 1. verdenskrig havde vi ofte oprivende tider og efter at være blevet ret svækkede, forlod vi, min hustru, vor ældste datter Dagmar og jeg, i december 1916 Riga. Vi rejste hjem over Sct. Petersborg, Finland og Sverige under mange besværligheder. På trods af regeringslegitimationer, pas og anbefalinger, blev vi klædt af til skindet. Først i Sct. Petersborg senere i Finland et par steder, hvor jeg også mistede mit fotografiapparat, selvom det var tomt. Vi var lettede, da vi endelig nåede Sverige. Vi boede i 1917 i Lillehammer, derefter boede vi bl.a. i Charlottenlund, indtil vi i 1920 tog tilbage til Riga.

I 1918 blev jeg af regeringen sendt til Riga med proviant til de danske statsborgere, hvis interesser min søn Jens havde varetaget. Efter nogle måneders ophold og efter våbenstilstanden var deklareret, rejste jeg atter til København. Jernbanen var overfyldt af det tyske militær, der var på vej hjem til Berlin. Her fik jeg min gode pels stjålet på Café

Kaiserhof, men jeg lånte en frakke til hjemrejsen af sekretæren, Hr. Kauffmann, i det danske gesandtskab.

Min fødselsdag den 5. januar 1919, som vi agtede at fejre med venner og familie og en flaske champagne, blev brat afbrudt, da der kom et telegram fra den danske regering om bolsjevikernes angreb på Riga. Jeg blev beordret til at møde næste dag ved havnen, hvor damperen "Princess Margaret" ventedes med flygtninge fra Riga. Der var over 300 flygtninge ombord, men kun ca. halvdelen kunne anbringes i København. Resten måtte videre med damperen til Skotland, uden at de kendte deres videre skæbne.

Da, der var faldet lidt ro over feltet, blev der atter telegraferet fra Riga efter naturalier. Jeg blev atter sendt derover med et af de engelske krigsskibe, men vi kom ikke længere end til Dünamünde, Der blev skudt over byen af bolsjevikkerne mod tyskerne. Jeg lå da på damperen et par uger og så fyrtårnet ved Dünamünde falde. Jeg kom dog af med mine naturalier og erfarede, at vort hus endnu stod på sin plads. Der var gået nogle kugler gennem døre og vinduer, men de havde ikke skadet noget.

Mens jeg sad på damperen, var min søn Fritjof sluppet om bord på et af de mindre krigsskibe og kom ombord på "Princess Margaret". Vi sejlede derefter med konvoj af engelske torpedojagere til København, uden at jeg havde været i land i Riga.

I februar 1920, da der atter var faldet ro over gemytterne, bad regeringen mig vende tilbage for selv at overtage konsulatsforretningerne. I mellemtiden var de fleste regeringers repræsentanter flygtet og min søn Jens havde overtaget deres interesser.

Således repræsentationer for: Sverige, Tyskland, Amerika, Østrig, Ungarn og Svejts.

Det var et meget stort arbejde at varetage overføringen af de forskellige landes undersætter, der kom hjem fra krigen.

Snart efter min hjemkomst til Riga, kom der en konsul fra Tyskland og ligeledes en del af de andre landes repræsentanter. Kun ikke fra Østrig og Ungarn, hvorfor vi i lange tider måtte sørge for deres undersætters hjemsendelse. Vi kom i store udlæg, som vi havde meget besvær med at få erstattet. Man påstod, at pengene var sendt, men de var åbenbart havnet andre steder. Et forhold, som hverken Østrig eller Danmark kunne forklare.

Pludselig en dag kom den Østrigske konsul herover personligt med en slags takkeskrivelse og tilbud om en orden, som jeg først selv skulle betale med - så vidt jeg husker 50 kr. Jeg betakkede mig dog. Fra

Ungarn kom der senere en orden - uden betaling. Fra Sverige havde jeg, mens jeg endnu var i Danmark, modtaget den smukke Vasa orden. Tyskland spurgte ligefrem, hvad jeg helst ville have, en orden eller penge. Jeg svarede naturligvis, penge. Fra min egen regering havde jeg endnu intet hørt, først lange tider efter modtog jeg Ridderkorset og en orden fra Røde Kors.

Den 1. september tiltrådte den nye danske konsul.

Efter vi nu alle var tilbage i Riga omdannede vi firmaet til J. A. Herskind Trading Co. med mine sønner Adolph (Jens Adolph f. 1875) og Fritjof (f.1889) som medejere.

Forretningerne gik godt de første år af 1920'erne. Vi kunne fejre vort guldbryllup i 1925 med en større fest her i hjemmet med alle vore børn og venner under stor deltagelse og med mange gaver."

De følgende år blev svære for 'Vor mand i Riga'. I 1926 mistede han sin hustru og året efter den yngste datter, Laura (f.1883). Samtidig trak der mørke skyer op for den unge stats økonomi. 1929 blev et skæbnesvangert år for J. A. Herskind Trading Co. Forretningslivet var næsten gået i stå og firmaet led store tab.

Jens Herskind måtte derfor belåne sin ejendom for at afvikle nogle betydelige gældsposter. Her måtte han trække på såvel lokale venner, som han tidligere havde rakt en hjælpende hånd og på sine familieforbindinger i Danmark. Her nævner han specielt Lauritz Schiøttz-Christensen, Aalborg Stiftstidende.

De næste 5 år indtil 1934, hvor Herskind slutter sin levnedstegning, går det alvorligt ned ad bakke for firmaet. 2 af sønnerne trådte ud af firmaet, så kun en søn blev tilbage. Efterhånden boede alle børnene med deres familier i den gamle privatholig, hvor de forsøgte at tjene til det nødvendigste ved tilfældigt arbejde og bidrag fra bl.a. deres hustruers familie i Riga.

Jens Anton Herskind var 84 år, da han sluttede nedskrivningen af sine erindringer. Han havde da levet i Riga i mere end 60 år og oplevet byens mange tilskikkelser i de turbulente år omkring landets selvstændighed. Vi ved ikke, hvornår han døde, men vi må nok gætte på, at han ikke oplevede malstrømmen under og efter 2. verdenskrig.

*Ketty Johansson
Museumsleder
Sundby Samlingerne*

Noter

1. Herskindsgade i Vejgaard er navngivet efter Marinus Herskind (1836-1915), der havde bogbinderirksomhed og papirposeproduktion i Bredegade i Aalborg. Byggede i 1887 den første villa i Vejgaard.
2. Michael Herskind (1828-1900) videreførte faderen, Jens Schibbye Herskinds forretning på hjørnet af Bispensgade og Nytorv. Jens Schibbye Herskind (1792-1850) ældste søn af det børnerige ægtepar Anders Herskind og Johanne Schibbye, var overkøbmand og engelsk vicekonsul. Michael Herskind var fransk konsul, byrådsmedlem og i 1872 administrerende direktør i Aalborg Diskonto-, Spare- og Laanekasse. Michael Herskind og Marinus Herskind var fætre.
3. Georg Holger August von Stricker (1849-1886). Født i Ribe, bankbogholder i Riga gift 1872 med Aurora von Cassano.
4. Philipp Johan Georg von Cassano (1815-1887). Toldembedsmand i Riga gift 1847 med Wilhelmine Emilie Bolsius. 13 børn heraf Emilie f. 1850 og Aurora f. 1852.

Kilder:

Sundby Samlingernes lokalhistoriske Arkiv: *Jens Anton Herskinds levnedstegning*, 1934 (utrykt) og faderen

Adolph Gudman Herskinds levnedstegning, 1908 (utrykt).

Per Bo Christensen og Jens Topholm: *Aalborgs Historie*. Aalborg Kommune 1990, bd. 5, s. 129.

C. Klitgaard: *Aalborg Købmænd gennem 500 år*, Aalborg 1931.

C. Klitgaard: *Aalborg Handelsstands historie*, Aalborg 1913.

Otto Smith: *Marinus Herskind*. Hans slægt og barndomserindringer i: Fra Himmerland og Kjær Herred, 1922, s. 145-173.

Jens Topholm: *Alle tiders Vand*. Aalborg Kommune. Vandforsyningen 1854-2004. Aalborg 2004.

Kr. Værnfelt: *Af Nørre Tranders Historie* i: Fra Himmerland og Kjær Herred, 1966, s. 54-55. (vedr. Frydendal).

Udpegning af industriminder i Nordjyllands Amt

Af Morten Pedersen

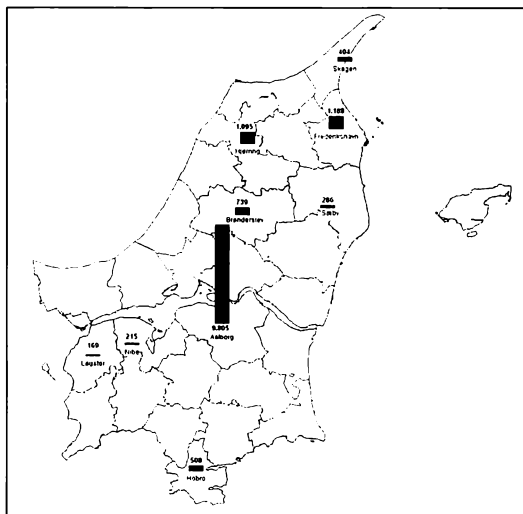
Fra 2003 til 2007 gennemfører Kulturarvsstyrelsen sit første såkaldte satsningsområde under overskriften Industrisamfundets kulturarv. En af kerneopgaverne er en udvælgelse af Danmarks 25 vigtigste industriminder, og til det formål bad man i 2003 amternes museumsråd og kulturmiljøråd om inden 2005 at udarbejde en oversigt over de 5-10 vigtigste industriminder i hvert af de respektive områder. Et industriminde blev defineret som et erindringskompleks, der består af en række delelementer (i form af spor i landskabet, bygninger, genstande, erindringer eller arkiver) og som kan bevares enten på stedet eller på museum og formidles gennem undersøgelser og fortolkninger. Overordnet blev kriteriet for, hvilke industriminder der skulle peges på, formuleret som: *"Hvilke industriminder, der er vigtigst, kan også formuleres som: Hvilke industriminder fortæller om centrale faser og forhold i landets/regionernes industrialisering."*¹ For at skabe ensartethed i udpegningerne blev det desuden præciseret, at udvælgelsen skulle baseres på oversigter over den hidtidige forskning, regionens industrihistorie, industribegyggelsens udvikling samt fredninger og beskyttelser i planlægningen.

I Nordjyllands Amt blev arbejdet udført af Inger K. Bladt og Morten Pedersen ved Nordjyllands Historiske Museum med bistand fra Aalborg Stadsarkiv, Vendsyssel Historiske Museum, Bangsbo Museum og Skagens By- og Egnsmuseum samt med støtte fra Kulturarvsstyrelsen og fra amtet.² Hensigten med det følgende vil være kort at præsentere de industriminder der blev valgt og nogle af de centrale bevæggrunde for udvælgelsen.

Træk af den nordjyske industristruktur i begyndelsen af det 20. århundrede

Et hovedtræk i den nordjyske industris historie er Aalborgs kraftige udvikling som regionens industrielle tyngdepunkt fra slutningen af 1800-tallet.³ Allerede i 1700-tallet blev der etableret fabrikker i regionen, dels i Aalborg dels i landdistrikterne, hvor virksomhederne som regel blev placeret ved enten en af egnens herregårde, eller ved et vandløb der kunne udnyttes som kraftkilde og transportvej. I første

halvdel af 1800-tallet blev der endvidere etableret industrielle produktioner i købstæderne, først og fremmest i Aalborg, men også i regionens øvrige købstæder. Der var typisk tale om bryggerier, brændevinsbrænderier, garverier, tobaksfabrikker og jernstøberier, dvs. virksomheder der forarbejdede landbrugsprodukter eller var baseret på salg til landdistrikterne. Med en række forbedringer af den nordjyske infrastruktur i den sidste fjerdedel af 1800-tallet blev virksomhedernes adgang til et større marked imidlertid forbedret. Af stor betydning blev først udvidelsen af jernbanenettet, hvorved den jyske længdebane i 1871 kunne føres igennem til Frederikshavn. Dertil fulgte efterfølgende etableringen af en fast jernbaneforbindelse over Limfjorden i 1870'erne samt uddybningen af sejlrenden i Limfjorden og af indsejlingen til den ved Hals Barre i 1880'erne. Det gav skub til udviklingen, og i de første årtier af det 20. århundrede fulgte industriens fordeling i regionen i høj grad mønstret i udbygningerne af infrastrukturen. Ser vi på antallet af industriarbejdere i de nordjyske byer ifølge Danmarks Statistiks landsdækkende erhvervstælling fra 1935, tegner der sig et klart billede af et sammenfald mellem længdebansens forløb og de industrielle kerneområder (se figur 1). Tyngdepunkterne befandt sig således især ved byerne Hobro, Aalborg, Nørresundby, Brønderslev, Hjørring og Frederikshavn ved længdebanelinjen samt ved Sæby og den gamle fiskerby Skagen, hvortil der lidt senere var opnået forbindelse med private forlængelser af længdebanelinjen (Skagensbanen blev indviet i 1890).¹

Figur 1. Oversigt over antallet af 'egentlig industrielle arbejdere' i de nordjyske byer (incl. forstæder) efter opgørelsen i Erhvervstællingen fra 1935.⁵ Tallene for Aalborg og Nørresundby er lagt sammen.

*Illustration
Morten Pedersen*

	Aalborg-Norresundby		Hjørring		Fr.havn		Brønderslev		Skagen		Logstor		Sæby		Nibe		Hobro	
	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.	Virks.	Arb.
Nærings- og nytelsesmidler	16	24	14	27	13	6	15	13	13	43	17	24	14	27	23	13	16	28
Tekstilindustri	1	7	1	5	1	0	2	4	6	4	1	8	0	0	0	0	1	1
Beklædningsindustri	15	7	20	8	17	5	10	2	8	3	14	10	10	5	12	3	15	3
Jordarbejde og bygningsindustri	15	15	17	16	17	16	12	17	22	19	14	17	19	8	14	19	17	20
Trævareindustri	7	5	8	3	9	7	10	3	8	8	14	10	14	11	9	6	9	8
Læder og lædervareindustri	8	1	6	1	7	2	6	1	10	2	7	2	8	24	5	1	6	1
Sten, ler og glasindustri	3	17	2	7	0	2	3	6	2	0	2	1	2	1	2	1	2	10
Metalindustri	15	12	15	17	17	54	23	48	17	15	14	12	15	19	12	40	16	14
Kemisk industri o.lign.	3	4	2	4	2	2	4	2	2	1	2	5	3	1	4	10	2	8
Papirindustri	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fremstillinger af bøger, billeder og blade	3	3	4	6	2	2	4	3	2	1	2	1	4	2	6	2	4	2
Soigneringsindustri	13	3	10	5	12	3	12	3	10	4	11	9	11	2	13	5	11	5

Tabel 1. Industri- og håndværksvirksomhedernes branchemæssige fordeling i de nordjyske byer udregnet på grundlag af Erhvervstællingen 1935.⁷ For byerne Aalborg, Hjørring og Frederikshavn med mere end 10.000 indbyggere er tællingens tal for forstadskommuner tilføjet. Dertil er Aalborg og Nørresundby sammenlagt. Tallene angiver henholdsvis branchernes procentvise andel af det samlede antal virksomheder i byen og branchernes industrielle arbejderes procentvise andel af det samlede antal industrielle arbejdere i byen. Der er afrundet til nærmeste hele procenttal.

Det mest markante industrielle tyngdepunkt var som nævnt Aalborg og Nørresundby, hvor antallet af industriarbejdere i 1935 var rundt regnet 8 gange højere end i de næstfølgende byer Frederikshavn og Hjørring. At industrien i Aalborg havde et markant større vækstpotentiale end de øvrige byer skyldtes dels, at der her opnåedes forbedrede transportmuligheder via både land og vand, dels at der var muligheder for at tiltrække store mængder arbejdskraft fra de nærmeste landområder kombineret med en let adgang til råstofforekomster i undergrunden. Aalborg fik – efter nordjyske forhold – en særlig udpræget karakter af industriby, hvilket bl.a. kan illustreres af, at halvdelen af de ca. 33.000 indbyggere i 1911 var beskæftiget ved håndværks- og industrivirksomheder.⁶

Vendes blikket mod 1935-erhvervstællingens opgørelser over antallet af virksomheder og industriarbejdere indenfor de enkelte brancher, kan der både iagttages gennemgående træk og særlige karakteristika for branchesammensætningen i de nordjyske byer (se tabel 1).

Nærings- og nydelsesmiddelindustrien indtog generelt den vægtigste rolle blandt brancherne i regionens byer. Antallet af virksomheder udgjorde alle steder o. 15% af samtlige, og i de fleste byer lagde branchen beslag på 20-25% af industriarbejderne. For Skagens vedkommende var nærings- og nydelsesmiddelindustrien dominerende i en helt særlig grad, idet hen ved halvdelen af byens industriarbejdere var ansat indenfor branchen. Det havde naturligvis sin baggrund i etableringen fra o. 1910 af en række fabrikker til den mandskabskrævende forarbejdning af råvarer fra fiskeriet, hvorfra motoriseringer af fiskerflåden og forbedrede fangstmetoder i samme periode tilvejebragte markant større fangstmængder. I 1935 beskæftigede A/S Skagerak Fiskeindustri (etableret 1932) således 106 ud af byens i alt 218 industriarbejdere.⁸ Bag tallene, der viser nærings- og nydelsesmiddelindustriens jævne fordeling, gemmer der sig imidlertid til tider markante forskelle i branchens sammensætning. Det bliver bl.a. tydeligt, hvis blikket vendes mod de nordjyske byer med over 10.000 indbyggere (Aalborg, Hjørring og Frederikshavn), hvor statistikken fra 1935 medtager de enkelte branchers underinddelinger. Det kan bl.a. fremhæves, at af industriarbejderne indenfor nærings- og nydelsesmiddelindustrien i Aalborg var 60% ansat på byens tobaks- og cigarfabrikker (1275 ud af i alt 2131), mens den tilsvarende gruppe i Hjørring kun udgjorde 2% (6 ud af i alt 301).⁹ Forholdet afspejler således tydeligt, hvordan C.W. Obels Tobaksfabrik i Aalborg hen over 1800-tallet var vokset til

landets største tobaksfabrik. Heroverfor var 21% af de ansatte indenfor nærings- og nydelsesmiddelindustrien i Hjørring ansat på mælkekondenserings- og eksportflødefabrikker, mens tallet for Aalborg var nede på 0,1%. – Et billede, der var affødt af etableringen i 1924 af en mælkepulverfabrik i Hjørring (Nestlé), der i 1935 havde 67 ansatte.¹⁰

Metalindustrien var ligeledes solidt og jævnt repræsenteret i de nordjyske byer med andele på mindst 14-15% af byernes virksomheder og mindst 12% af industriarbejderne. Samtidig var der dog også her markante udsving, idet ca. halvdelen af industriarbejderne i Frederikshavn og Brønderslev var ansat i metalindustrien og 40% i Nibe – alle tre steder på trods af, at andelen af virksomheder indenfor branchen ikke var højere end i de øvrige byer. For Brønderslevs vedkommende ligger forklaringen hos den mængde arbejdere, der var beskæftiget på A/S Peter Nielsens beslagfabrik og Pedershaab Maskinfabrik A/S og for Nibes vedkommende på A/S J. Petersens beslagfabrik.¹¹ For Frederikshavn, hvor de enkelte branchers underinddelinger som nævnt er anført i 1935-statistikken, kan det konstateres, hvordan gruppen af jernskibsbyggerier, maskinfabrikker og jernstøberier ikke alene beskæftigede 85% af samtlige industriarbejdere indenfor metalindustrien (536 ud af i alt 628), men 47% af samtlige industriarbejdere i byen. – Der var altså tale om en markant dominans, der selvfølgelig havde sin baggrund i forekomsten i byen af bl.a. de to store virksomheder Frederikshavn Værft og Flydedlok samt Frederikshavn Jernstøberi og Maskinfabrik af 1933 (Alpha Diesel) med tilsammen 503 ansatte industriarbejdere.¹²

Endelig indtog sten, ler og glasindustrien ikke nogen markant position i regionen ud over i Aalborg-Nørresundby området, hvor branchen imidlertid beskæftigede hele 17% af industriarbejderne i de to byers forstæder.¹³ Det iøjnefaldende forhold udspringer selvfølgelig af den helt særlige omstændighed, at der i området i 1935 fandtes 5 meget store og mandskabskrævende cementfabrikker, der kunne drage nytte af råstofforekomsterne i undergrunden og af Limfjordens muligheder for indførsel af brændsel og udførsel af den færdige cement.

11 vigtige nordjyske industriminder

For at kunne afspejle og fortælle om disse hovedaspekter af den nordjyske industrialisering, måtte udpegningen af industriminder altså så vidt muligt repræsentere hele den kronologiske udstrækning, dvs. fabriksetableringer fra 1700-tallet og frem, men med hovedvægten pla-

ceret på udviklingerne i perioden fra o. 1900. Hertil måtte udpegningen gerne afspejle dels de gennemgående karakteristika for hele den nordjyske industris branchemæssige fordeling, samtidigt med at det ville være ønskværdigt at indfange en række af de enkelte byers særudviklinger – herunder Aalborg-områdets særligt markante industrielle udvikling. Det resulterede i en udvælgelse af de 11 industriminder, der nævnes i boksen nedenfor.

Godthaab Hammerværk (Godthåb)
De Danske Spritfabrikker (Aalborg)
C.W. Obels Tobaksfabrik (Aalborg)
Aalborg Portland (Aalborg)
Dansk Eternit Fabrik A/S (Aalborg)
Nestlé (Hjørring)
Frederikshavn Værft (Frederikshavn)
Skagens Havneindustrier (Skagen)
Østvendssysels Andelssvineslagteri (Sæby)
P.N. Beslag/Pedershaab Maskinfabrik (Brønderslev)
Bindslev Elværk (Bindslev)

Kort fortalt blev Godthaab Hammerværk udvalgt pga. anlæggets høje alder og fine bevaringsgrad. De Danske Spritfabrikker, C.W. Obels Tobaksfabrik, Aalborg Portland og Dansk Eternit Fabrik har hver på sin måde udgjort centrale brikker i Aalborg-områdets udvikling til Nordjyllands industrielle kerneområde, og på flere punkter rækker deres betydning ud mod både en national og en international sammenhæng. Udpegningen af Nestlé, Frederikshavn Værft, Skagens Havneindustrier, Østvendssysels Andelssvineslagteri og Pedershaab Maskinfabrik/P.N. Beslag indfanger dels de brancher (nærings- og nydelsesmiddelindustrien og metalindustrien), der har domineret den nordjyske industristruktur dels en række af de mest markante særudviklinger, hvis betydning i enkelte tilfælde må ses i en national sammenhæng. Endelig er Bindslev Elværk det sidste vanddrevne jævnstrømsværk i Danmark.

I det følgende skal de enkelte industriminder kort omtales. Oplysningerne for Nestlé, Frederikshavn Værft og flydedok og Skagens havneindustrier består i alt væsentligt af udtræk fra det materiale, der blev tilvejebragt fra Vendssysels Historiske Museum, Bangsbo Museum og Skagens By- og Egnsmuseum.

Godthaab Hammerværk

Fabrikken Godthaab sydvest for Aalborg blev etableret som papirfabrik i 1797, men efter et ejerskifte omdannedes den i 1858 til hammerværk med produktion af håndredskaber (grebe, skovle mv.) med et savværk til fremstilling af træskafter. Hammerværkets produktion blev indstillet i 1985, hvorefter det blev omdannet til museum, mens Fiskars Danmark A/S stadig driver en skaftproduktion i de nyeste bygninger.

Figur 2. Godthaab Hammerværk ca. 1975. Grundplanen er bestemt af hensyn til bl.a. vandkraftens indførsel (via turbinetårnet sydligst) tæt på de kraftkrævende maskiner i smedierne samt kontrollen med færdslen til og fra fabrikken via Zincksvej mellem smedierne og kontor/beboelsesbygningen.

Aalborg Historiske Museum

Med sin høje alder og fine bevaringsgrad fortæller Hammerværket om nogle centrale aspekter i den tidlige nordjyske industris udvikling. Det kommer især til udtryk ved det endnu eksisterende vandkraftsystem, der blev etableret med udgangspunkt i den middelalderlige opstemning af Guldbækken ved kornmøllen Ridemands Mølle. Ved anlæggelsen af papirfabrikken blev bækkens løb ledt ind i et højere løb langs et dige, således at der etableredes en opstemmet sø med et fald på 2 m. til to vandhjul, der drev papirfabrikkens maskiner. Efter hammerværkets anlæggelse øgedes behovet for kraft til svanshamre, lufthamre, presser mm, og en 700 m. lang flisebelagt kanal blev anlagt, hvorved vandets faldhøjde kunne øges til 8 m. gennem et turbinetårn. Frem til opstillingen af en dampmaskine i 1881 var opstemningen den eneste kraftkilde, og vandkraften blev anvendt i produktionen frem til 1970'erne.

De Danske Spritfabrikker (Aalborg)

Fra o. 1840 koncentreredes spritfremstillingen i Aalborg på stadig færre brænderier, hvoraf Aalborg privilegerede Sirup og Spritfabrik (etableret 1846) hurtigt blev landets største – en succes, der især skyldtes, at fabrikkens stifter Isidor Henius fra Tyskland indførte ny teknologi bl.a. til at fjerne fusel fra spritten.¹⁴ Den dominerende position blev fortsat, og i begyndelsen af 1900-tallet stod Aalborgs spritfabrikker for 10-15% af landets samlede produktion – fra 1881 organiseret i aktieselskabet De Danske Spritfabrikker. Andelen steg til 50% under 1. verdenskrig, hvor afgiftsforhøjelser først lukkede en lang række fabrikker landet over, mens forbud mod genstart samt etablering af nye anlæg gav produktionen i Aalborg en næsten statsgaranteret position. Opførelsen i 1931 af den endnu eksisterende spritfabrik på Strandvejen var et led i De Danske Spritfabrikkers satsning på Aalborg som produktionssted, og i dag produceres al dansk sprit på anlægget.

Den fint bevarede bygningsmasse fra 1931, der er tegnet af Alf Cock-Clausen, fremstår med et helstøbt arkitektonisk udtryk. Bygningerne består af jernbetonskeletter skalmuret med røde teglsten, der er suppleret med detaljer i gul tegl, bl.a. ved indramninger af de symmetriske vinduespartier og indgangsportalens bue. Murværket rummer dertil flere former for udsmykning, herunder spillet vandret og lodret i murfladen mellem de markante gesimser, en række nærmest halv-pilleagtige fremspring og cirkelformede figurer, der visse steder omgiver runde vinduer, men ellers tjener som ren dekoration.

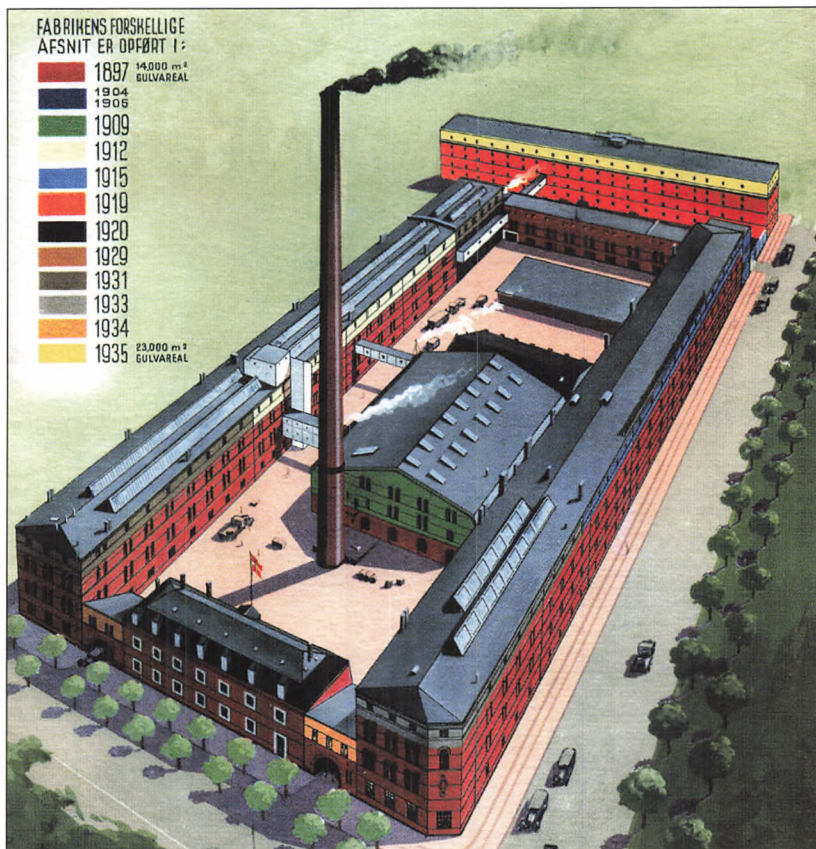

Figur 3 De Danske Spritfabrikkers anlæg fra 1931 på Strandvejen i Aalborg. Reklame ca. 1975.

C. W. Obels Tobaksfabrik

C.W. Obels Tobaksfabrik blev etableret af Christen Winther i 1787 i det centrale Aalborg, men efter at en brand i 1897 havde raseret anlægget, blev en ny fabrik opført på Kastetvej i byens vestligste udkant. I 1961 blev C.W. Obels Tobaksfabrik en del af Skandinavisk Tobakskompagni, men produktionen i bygningerne på Kastetvej fortsatte – om end i vigende omfang – frem til 1970. Der er stadig en mindre produktion i nyere lokaler på Frederiksstadvej i Aalborgs sydlige udkant, men bygningerne fra 1898 anvendes i dag til andre formål af bl.a. Aalborg Universitet.

Tobaksproduktion foregik langt op i tid i udpræget grad ved manuel arbejdskraft. Dette forhold i kombination med C.W. Obels markante succes ledsaget af sammenlægningen med konkurrerende virksomheder, bevirkede, at fabrikken udviklede sig ikke bare til Aalborgs

Figur 4. Tegning med oprejst grundplan over C.W. Obels Tobaksfabrik med illustration af de forskellige byggefaser frem til 1935.

Efter Jesper Ewald, *Tobak gennem 150 år: København og Aalborg 1937*

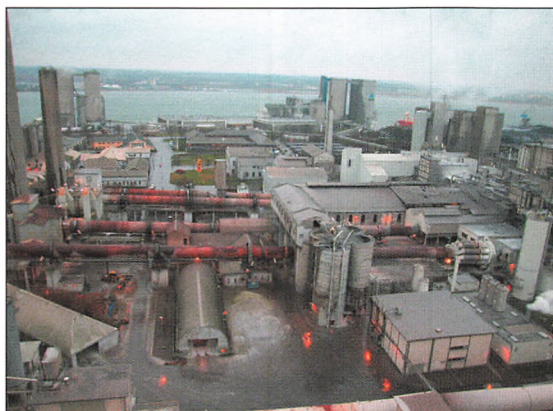
største virksomhed målt i antal beskæftigede fra 1850, men til Danmarks og Nordens største tobaksfabrik fra 1870'erne målt både i produktion og antal ansatte. I 1950'erne, hvor antallet af ansatte var højest, blev der udbetalt løn til 2147 personer.¹⁵

Fabrikskomplekset fra 1898 blev udlagt efter tegninger af ingeniør Axel Hermansen, København, over en gårdpladsformet grundplan med 5 bygninger, der i deres ydre er bevaret til i dag. Bygningerne blev opført i gule teglsten med hånd i røde sten, og nord- og sydfløjene – tobaksfabrikken mod Strandvejen og cigarfabrikken – blev udstyret med rundbuede vinduer markeret med overliggende og nær-

mest tympanalignende murede felter. Som følge af stigende pladsbehov blev bygningerne fra 1898 i flere omgange tilføjet etager, men i 1919 var det nødvendigt at etablere en helt ny lagerbygning, der stadig findes med front mod Poul Pagh's Gade. I 1936 udvidede man endvidere på den nordlige side af Strandvejen med en ny cigaretfabrik efter tegninger af arkitekt Preben Hansen.

Aalborg Portland og Dansk Eternit Fabrik

Afgørende for Aalborg-områdets særligt markante industrielle udvikling var som nævnt de fem store cementfabrikker ved Aalborg og Nørresundby. Samtlige fabrikkerne har med især omfangsrige kridt- og lergrave afsat markante aftryk i området, men den eneste der endnu anvendes til fremstilling af cement, er Aalborg Portland, der blev etableret af F.L. Schmidth i 1889. At pege på Aalborg Portland som et af Nordjyllands absolut vigtigste industriminder er derfor uomgængeligt. Hertil placerer en række forhold desuden Aalborg Portland i en central position, hvis vigtighed må ses ikke alene i en dansk, men i en international kontekst. Når fabrikken siden sin etablering i 1889 har været Danmarks mest succesfulde cementfabrik (og pt. eneste), så skyldes det nemlig ikke mindst, at F.L. Schmidth har benyttet anlægget til udvikling af teknologi, der via eksport stadig i dag udgør hovedprincippet for cementproduktion verden over. Det var især tilfældet med færdigudviklingen o. 1900 af roterovnsteknikken til den centrale forarbejdning af råstofferne, men også med nyere anlæg, bl.a. systemer til varmegenvinding udviklet i løbet af 1980'erne.

Figur 5. Aalborg Portland 2004. Vue hen over en del af roterovnsområdet.

*Foto:
Morten Pedersen.*

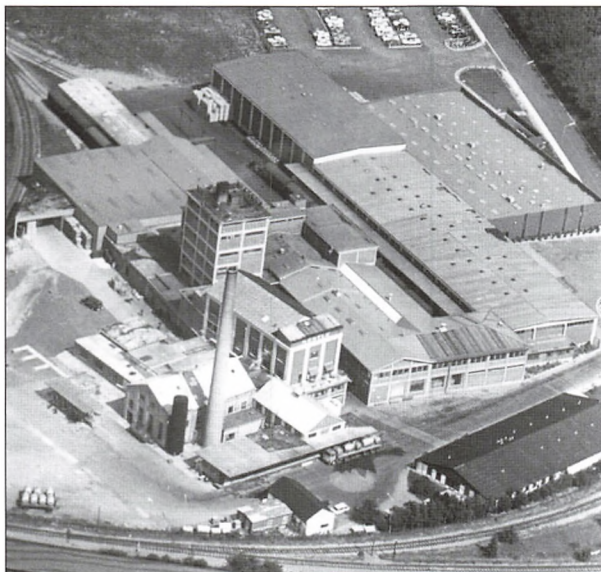
Aalborg Portlands fabriksområde er formet dels af de store maskiners krav til bygninger og konstruktioner dels af en klar udvikling i de arkitektoniske virkemidler – fra en klassisk 'rundbuestil' (ca. 1889-1920) over et klart funktionalistisk indslag (1930-1960'erne) til en iøjnefaldende brug af ribber i murudfyldningerne i de mange bygninger, der er tegnet af Jacob Blegvads Tegnestue fra 1970'erne og frem. Et roterovns hus fra 1908 er helt i særklasse.

En af de nordjyske cementfabrikkers mest markante særudviklinger udgjordes af Dansk Eternit Fabrik, der i 1927 begyndte en produktion af eternitplader ved Cementfabrikken Danmark ved Sohngårdsholm. Eternit fremstilles ved en blanding af cement med fibermaterialer (indtil 1985 asbest, i dag gerne cellulose) der fungerer som armering, og eternitproduktionen kunne derfor tjene som en niche for fabrikken Danmark, der havde fungeret siden 1896, men som især pga. af placeringen 1,5 km. fra den nærmeste havn ikke kunne hamle op med de øvrige af områdets cementfabrikker. Udover cement og eternitplader blev der med tiden indført en lang række fiber-cementproduktioner på det store fabriksområde – bl.a. trykrør og støbte byggelementer i letbeton (Siporex). På eternitfabrikken blev en afgørende indsats således gjort for den industrialisering af det danske byggeri, der især satte sit præg via parcelhusbyggeriets boom ca. 1960-1972 – en periode hvor op mod 1600 var beskæftiget på fabrikken. Al produktion er i dag indstillet, men hovedparten af den varierede bygningssmasse findes endnu.

*Figur 6. Anlæg på
Cementfabrikken
Danmark, 2004.*

*Foto:
Morten Pedersen*

Figur 7. Nestlé, 1977.

Historisk Arkiv. Vendsyssel historiske Museum.

Nestlé

Den første produktion på det område i Hjørrings vestligste udkant, som i dag nok bedst kendes som Nestlé, var en kartoffelmels- og glukosefabrik, der blev etableret af Hjørring Amts Andelskartoffelmelsfabrik i 1920. På grund af afsætningsvanskeligheder blev driften imidlertid hurtigt indstillet, og fra 1924 blev bygningerne anvendt til produktion af mælkepulver af Harald Plum-firmaet The Crown Butter Export Co. A/S. I 1951 blev anlægget overtaget af Nestlé, der frem til 2003 fremstillede mælkepulver og Nescafé (i perioden 1954-1968) på stedet. I dag er der kun produktion i fabrikkens dåsefabrik, der drives af hollandske Impress.

Det nuværende fabrikskompleks rummer elementer fra størstedelen af fabrikkens levetid – fra administrations- og kedelhusene fra 1920 over det 6 etager høje inddampningsanlæg fra 1950'erne til dåsefabrikkens mere anonyme bygninger fra 1980. I perioden 1920-1951 gjorde fabrikkens ejere hovedsageligt brug af arkitektfirmaet Jens Jacobsen (Hjørring), mens Birk & Boe, Rådgivende Ingeniør- og planlægningsfirma, har været involveret i nybyggeri på fabrikken i den efterfølgende periode.

Figur 8. Frederikshavn Værft og Flydedok. u.å. Bangsbo Museum & Arkiv.

Frederikshavn Værft og flydedok

Værftet i Frederikshavn blev grundlagt i 1870 af skibsbygger H. V. Buhl. I 1913 blev anlægget opkøbt af DFDS og fik navnet Frederikshavn Værft og Flydedok A/S og senere Frederikshavn Værft og Tørdok A/S. I 1981 overtog J. Lauritzen Holding værftet, der samtidig skiftede navn til Danyard A/S. Danyard lukkede i 1999, hvor værftsområdet blev overtaget af Frederikshavn Maritime Erhvervspark. Der er herefter sket ændringer i bygningsmassen med henblik på udlejning af dele til forskellige maritime virksomheder.

Værftets udvikling siden 1870 har haft en afgørende betydning for Frederikshavns havns udvikling. Starten på skibsbyggeriet betød anlæggelse af beddinger, og efterhånden som efterspørgslen på skibe steg og arbejdsstyrken ligeledes, blev der anlagt adskillige nye bygninger, beddinger, dokke mm. Helt op til 10% af Frederikshavns befolkning (ca. 2500 personer) var årligt beskæftiget ved værftet i perioden 1960-70. Da produktionen var på det højeste i 1966 blev der søsat 12 skibe – coastere på 299 brt. Efter de store produktionsår i slutningen af 1960erne blev værftet udvidet, og der blev etableret en ekstra flydedok – en ekspansion, der fik den konsekvens, at Citadellet Fladstrands Krudttårn fra 1689 blev flyttet 270 meter mod nordvest.

Figur 9. Plan over Skagens Havn 2001 med markering af havnen fra 1907 og de udpegede industrier.

Arbejderkvarterer blev anlagt for at opsuge den stigende arbejdsstyrke, der satte sit præg på byens fritidsliv, hvor sportsgrene som fodbold, brydning, boksning var populære.

Skagens Havneindustrier

Helhedsudpegningen af Skagens Havneindustrier omfatter enkeltindustrierne: 1) Fiskernes Fiskeindustri (FF) (1959), 2) Skagen Ny Isværk (1917), 3) Karstensens Skibsværft (1908), 4) Andreas Jensen & Sønner Maskinfabrik og skibssmedje (1848) og 5) Frysehus/Skagen Fiskehermetikfabrik (1918).

Skagen Havn kan i dag karakteriseres som et levende kulturmiljø med delelementer fra de gamle havneindustrier, der efterhånden er opblandet med helt andre træk af især turismepræget indhold. I modsætning til flertallet af danske fiskerihavne fornemmer man stadig, når man færdes på havnen, at der er tale om en aktiv havn med mange virksomheder, forskelligartede arbejdspladser og fiskeri på godt og ondt. Dette på trods af en generel udvikling med kraftig reduktion af fiskerflåden og store forandringer i omfang og karakter af de havnerelaterede virksomheder. De ældste dele af Skagen Havn med de karakteristiske og fredede Bindesbøll-pakhuse er, især om sommeren, næsten helt overtaget af den turismebaserede del af erhvervslivet. Det må imidlertid betragtes som et faktum, at denne turisme i meget høj grad

har sin basis i, at havnemiljøet som helhed ikke udgøres af funktions-tomme kulisser. Når pierne er fyldte med garn og trawl, når BMW'erne af og til må vige for gaffeltrucks, og når den forventede friske havluft blandes med den umiskendelige stank fra fiskemølsfabrikken, er der langt til fornemmelsen af frilandsmuseum.

De industrielle virksomheder på Skagen Havn er derfor også præget af en dynamisk udvikling, hvor udvidelser og ombygninger gennem årene har ført til stadige forandringer i bygningernes fysiske udtryk. Dette må i nærværende sammenhæng betragtes som et vigtigt element i den enestående karakter, hvor mange andre danske fiskerihavne ikke har formået at fastholde kontinuiteten og udviklingen, men i højere grad er præget af idyllisk stagnation og funktionstømning eller grundlæggende karakterforandring, f.eks. i retning af at havnene er blevet eksklusive boligområder eller lokalisering for ikke havnerelaterede erhverv.

Endeligt er fiskerierhvervet i Skagen og dets historie af enestående karakter, idet der fra Skagen har været drevet helårsfiskeri i stor skala kontinuerligt siden middelalderen, og erhvervet har sammen med andre marine næringer kunnet bære Danmarks eneste fiskeribaserede købstad fra 1413.

Figur 10. Østvendysse's Andelssvineslagteri i Sæby, 2003.

Foto: Inger K. Bladt.

Østvendssysels Andelssvineslagteri

Østvendssysels Andelsslagteri blev bygget o. 1910 på en beliggenhed, der dengang befandt sig i udkanten af Sæby. Allerede i 1940'erne var byen imidlertid vokset så meget, at slagteriet nærmest hørte til bymidten. Slagteriet var og er byens største virksomhed, og det trækker desuden medarbejdere til fra hele Nordjylland. I dag er 11-1200 personer beskæftiget på fabrikken, men i lyset af de nylige lukninger af Danish Crowns afdelinger i bl.a. Nørresundby og Hjørring kan det måske betvivles, om slagteriet i Sæby har nogen lang levetid endnu.

Slagteriet er udvidet gentagne gange – en proces, der bl.a. kan iagttages ved dets sammensætning af en række hvide bygninger fra før 1960 og en mængde nyere anlæg opført i rød tegl med flade tage. Flere kvarterer i Sæby er opstået som boligkvarterer for slagteriets ansatte. Det er tilfældet langs Aalborgvej, hvor husene bl.a. er opført i bedre byggeskik, og hvorfra der går sindrige stisystemer til slagteriet. Boligerne på Slagterivej fremstår heroverfor som tidlige parcelhusbeboelser.

P.N. Beslag/Pedershaab Maskinfabrik

I 1886 flyttede smed Peder Nielsen sin lille fabrik for bygningsbeslag fra Tylstrup (grundlagt i 1877) til Brønderslev, hvor han nord for stationspladsen opførte fabrik med beboelse til fabrikanten. I 1893 blev fabrikken udvidet mod Nørregade, og i 1899 nedbrændte fabrikken, og de bygninger man stadig i dag kan se ud mod Nørregade, blev opført. Samtidig fik fabrikanten opført villa og kontor, der dog ikke eksisterer længere. Senere er fabrikken udvidet med en ny afdeling på Saltumvej i Brønderslevs industrikvarter.

Ved flytningen fra Tylstrup beskæftigede produktionen fire mand foruden Peder Nielsen selv, men efterhånden voksede virksomheden – bl.a. ved etableringen i 1915 af Pedershaab Maskinfabrik på den anden side af Nørregade som et datterselskab til beslagfabrikken – og i 1935 var i alt 301 personer ansat på de to fabrikker svarende til halvdelen af byens industrielle arbejdsstyrke (90 på beslagfabrikken og 211 på maskinfabrikken). Peder Nielsen omtales derfor med god grund som Brønderslevs igangsætter.

Figur 11. Pedershaab Maskinfabrik, afdeling for stålvinduer og ståldøre, bygget 1931.

Foto: Aalborg Historiske Museum 1979

Bindeslev Elværk

Elværket blev bygget i 1919 til udnyttelse af vandkraften i Uggerby Å. Der blev gravet en dyb kanal under huset og en dæmning tværs over åen til opstemning af vandet til 3 meters højde. Dette vand fik gang i de turbiner, der stadig kan ses som et par vandrette møllehjul. Elværket lukkede i 1968, men blev i 1970erne atter taget i brug pga. energikrisen. Elektriciteten kan dog ikke anvendes direkte, da det er jævnstrøm, men det blev via et kabel ført til byens varmeværk. I 1996 standsede elværket igen pga. slid på turbiner og dynamoer. Der er nu et lille museum på stedet, hvor både maskineri og bygninger er bevaret. Bevaringen ligger i hænderne på den selvejende institution "Bindeslev Gamle Elværk", der arbejder på at gøre værket klar til atter at kunne producere strøm, så processen kan formidles til gæsterne.

11 vigtige industriminder – hvad så?

Buddet på Nordjyllands vigtigste industriminder blev som planlagt afleveret ved udgangen af 2004 til Kulturarvsstyrelsen, hvorfra der nu afventes en udmelding på, hvordan det landsdækkende udpegnings-

Figur 12. Bindeslev elværk 2003.

Foto: Inger K. Bladt

projekt skal fortsættes. Ifølge de foreløbige udmeldinger skal Danmarks 25 vigtigste industriminder præsenteres i et bogprojekt i 2007 med handlingsplaner for yderligere dokumentation eller en eventuel bevaring af anlæggene, mens de resterende udpegninger fra museumsrådene skal omfattes af et antal regionale oversigter. Relevansen og det gavnlige i etableringen af en sådan kanon for den danske industri kan selvfølgelig diskuteres, men under alle omstændigheder har projektet sat et fokus på emnet, der har været tiltrængt gennem snart mange år. Ikke mindst i lyset af den vægt der gennem tiden har været lagt på formidlingen af det danske landbosamfunds historie på landets museer, kan det forekomme tiltrængt med en øget bevidsthed omkring industrisamfundets kulturarv – både de genstande, som kan udstilles i montere og de levn, der endnu findes rundt omkring i landskabet. Der foreligger i skrivende stund ingen udmeldinger om, hvorvidt nogle af de nordjyske industriminder havner blandt de 25, som Kulturarvsstyrelsen vil udpege som landets vigtigste, men blandt de foreslåede 11 findes der vel i det mindste et par gode bud.

*Morten Pedersen
Museumsinspektør
Nordjyllands Historiske Museum*

Noter

- 1 Brev fra Kulturarvsstyrelsen til landets museumråd og kulturmiljøråd af 28. juli 2003 og 4. maj 2004.
- 2 Den samlede rapport vil i løbet af 2005 blive offentliggjort på www.kuas.dk.
- 3 For Aalborg-områdets industrielle udvikling se Henning Bender: Aalborgs industrielle udvikling 1734-1940, Aalborg 1987 og for en skitse af branchefordelingen i de nordjyske købstæder og den mangelfulde infrastruktur se Inger K. Bladt: Håndværk og industrialisering, Folkets Nordjylland. Museernes rejser gennem Nordjyllands kunst og kultur, Aalborg 2003, side 66-85.
- 4 For Skagensbanen se Lars Holst: Skagen – Fisk, folk og by, Bygd, 1993, nr. 4, side 15.
- 5 Statistisk Tabelværk, V, A, 21, side 62.
- 6 Inger K. Bladt: Håndværk og industrialisering, Folkets Nordjylland. Museernes rejser gennem Nordjyllands kunst og kultur, Aalborg 2003, side 75.
- 7 Statistisk Tabelværk, V, A, 21, side 242-259.
- 8 Fortegnelse over virksomheder anført med mindst 6 ansatte i Erhvervstællingen 1935 i Aalborg og Hjørring amter, Aalborg Historiske Museum, jr. Nr. 565. Se endvidere Lars Holst: Skagen – Fisk, folk og by, Bygd, 1993, nr. 4, side 20ff.
- 9 Statistisk Tabelværk, V, A, 21, side 240ff.
- 10 Fortegnelse over virksomheder anført med mindst 6 ansatte i Erhvervstællingen 1935 i Aalborg og Hjørring amter, Aalborg Historiske Museum, jr. Nr. 565. Trap Danmark, 5. udgave, bd. VI 1, side 58.
- 11 Fortegnelse over virksomheder anført med mindst 6 ansatte i Erhvervstællingen 1935 i Aalborg og Hjørring amter, Aalborg Historiske Museum, jr. Nr. 565.
- 12 Fortegnelse over virksomheder anført med mindst 6 ansatte i Erhvervstællingen 1935 i Aalborg og Hjørring amter, Aalborg Historiske Museum, jr. Nr. 565.
- 13 Statistisk Tabelværk, V, A, 21, side 258-259.
- 14 Henning Bender: Aalborgs industrielle udvikling 1734-1940, Aalborg 1987, side 144ff.
- 15 For C.W. Obels Tobaksfabrik se Henning Bender: Aalborgs industrielle udvikling 1734-1940, Aalborg 1987, side 97ff., 156ff. og side 312ff. og Inger K. Bladt og Marianne Rostgaard: Tobakken og byen - C.W.Obels Tobaksfabrik 1787-1995. Aalborgbogen 2004.

Bedre Byggeskik - med eksempler fra Aars

Af Thorkild Nielsen.

Indledning.

Sidste halvdel af 19. årh. og begyndelsen af 20. årh. stod i forandringernes tegn. Ny teknologi, infrastruktur, industrialisering, foreningsdannelse, husmandsbevægelse, urbanisering, nye politiske grupperinger, kulturradikalisme, arkitektur m.v. satte tydelige præg overalt. Hensigten med denne artikel er at sætte en smuk og karakteristisk arkitektur ind i en større sammenhæng. I det følgende opridses hovedlinierne i Bedre Byggeskik. Dernæst følger en præsentation af Bedre Byggeskik i stationsbyen Aars i 1920'erne og 30'erne belyst gennem nogle karakteristiske eksempler. Til slut perspektiveres Bedre Byggeskik i en bredere sammenhæng med eksempler på genoptagelsen af de karakteristiske træk fra de seneste års private nybyggeri i Aars med udgangspunkt i den nationalistiske og historiske kontekst.

På vej mod Landsforeningen Bedre Byggeskik¹

Foreningen opstod ikke i et isoleret dansk tomrum. Der var lignende strømninger i andre lande: Föreningen för Hemslöjd i Sverige fra 1899, Arts and Crafts Movement i England fra 1877 og Heimat-Schutz i Tyskland fra 1890'erne.

Den traditionelle danske byggeskik var bestemt af begrænset materialeudbud og teknologi. Bygningerne var konstrueret ud fra de fagdelinger, som murstik og bjælkefag betingede med tagprofiler af strå og tegl. Den arkitektoniske fornyelse sivede langsomt ud i håndværket og fandt sit naturlige leje i de mere beskedne byggeopgaver.

Traditionen begyndte fra 1870'erne at gå i opløsning og endte i en kulturel forfaldsperiode fra slutningen af 1880'erne, primært fordi arkitekterne lod sig inspirere af de nye historicistiske idealer. Mens arkitekterne indtil 1850'erne havde arbejdet i deres samtids stil og tradition og i overensstemmelse med håndværkertraditionerne, valgte de nu at arbejde med historicismens forskelligartede stilelementer fra middelalderen og renæssancen.

Håndværkerne kunne ikke følge den nye mode, fordi den faldt udenfor fagenes kendte traditioner. Samtidig kom mange nye materialer til. Jernbjælker gav større fleksibilitet i fagdelingerne, nye tagma-

materialer tillod andre tagprofiler end de traditionelle og det blev billigere at pynte bygningerne med dekorationer af jern og cement i stedet for dekorationer hugget i sten eller skåret i træ. Der opstod således en ny byggeskik spændt ud mellem håndværkere, der ikke kunne optage de historicistiske strømninger blandt arkitekterne og nye materialer og teknologiske krav.

Den rivende udvikling i slutningen af 19. årh. gav den historicistiske byggeskik gode kår. Uanset det almindelige byggeri kvalitativt stod for fald, blev det kvantitativt mangedoblet med det resultat, at harmonien i det bygningsmæssige helhedspræg, der før havde kendetegnet byer og landskaber begyndte at forsvinde.

Konsekvenserne af den historicistiske byggeskik vakte bekymring blandt arkitekter, kulturradikale og andre af datidens kendnisser. Den kolliderede med den nationalromantiske tankegangs inddragelse af kulturhistorie og folkløse som nationalt opdragende elementer i kontinuiteten mellem før og nu. Traditionstabet blev paradoksalt nok modsvaret af en ny traditionsdyrkelse i byerne, eksempelvis kolonihavebevægelsen.

Den historicistiske arkitektur blev afløst af de enkle og naturlige former og materialer i den gamle nordiske byggestil. Det konkrete vendepunkt var Københavns Rådhus (opført 1902-05), hvor arkitekt Martin Nyrop anslog en nationalromantisk stemning, der i løbet af få år udviklede sig til nyklassicisme og genoptagelse af dansk byggetradition.²

Arkitekterne indfangede tendenserne med stiftelsen af Foreningen af 3die December 1892 som et af de første tegn. Foreningen havde til formål at gøre de arkitektstuderende ved Kunstakademiet fortrolige med dansk bygningskunst. I 1906 nedsatte Akademisk Arkitektforening Udvalget for Bedre Byggesæt på Landet for at fremme arkitekturen i landområderne. I 1913 udgav udvalget publikationen *Tegninger til Skolebygninger og Gymnastikhuse på Landet*.

For yderligere at understøtte en bedre byggeskik stiftedes i 1907 Akademisk Tegnehjælp, hvor håndværkere og bygmestre vederlagsfrit kunne få gennemset og korrigeret bygningstegninger. I 1908 oprettede Kunstakademiets Arkitektskole den Danske Klasse med det formål at give de unge arkitekter en indgående viden om gammel dansk arkitektur som basis for deres arbejde. Under Første Verdenskrig udkom *Gamle Bygninger på Landet*, som fastholdt interessen for det nationale og enkle traditionelle hus.

Holdningerne blandt de akademiske arkitekter sivede med tiden ned gennem undervisningssystemet. Foreningen Maaleren fra 1911 udsprang af en kursusrække for lærere ved tekniske skoler. Dens formål var, gennem opmåling af kendte og karakteristiske bygninger og inventar fra første halvdel af 19. årh., at udbrede viden om godt håndværk blandt håndværkere og bygmestre.

Landsforeningen Bedre Byggeskik 1915-1965

I marts 1915 indkaldte Udvalget for Bedre Byggesæt på Landet til et møde i Odense. Mødet resulterede blandt andet i nedsættelsen af et bredt fagligt funderet udvalg, som fik til opgave at udarbejde forslag til program og vedtægter for en kommende forening.

Den 27. juni 1915 afholdtes et stort stiftende møde med ca. 400 deltagere. Foreningens formål var at fremme en bedre byggeskik på landet i Danmark, realiseret gennem:

- Oprettelsen af konsulentvirksomhed.
- Kursus for bygmestre og håndværkere.
- Udarbejdelse af typetegninger til huse og gårde under hensyntagen til bygningernes indretning, konstruktion, økonomi og fremtræden.
- Reproduktion og udgivelse af sådanne tegninger.
- Udstillinger af tegninger og modeller.
- Foredragsvirksomhed.
- Præmiering af mønsterbygninger og uddeling af diplomer til håndværkere.³

Foreningen organiserede sig med blandt andet et repræsentantskab bestående af fem medlemmer fra hvert af de 17 amter, hvor mindst tre skulle være håndværkere samt 10 fra Københavns og Frederiksberg kommuner. Repræsentantskabsmedlemmerne virkede som foreningens tillidsmænd ude i amterne for at fremme foreningens formål ved blandt andet at være opmærksomme på både nybyggeri og ældre bygninger der kunne være egnede til at komme ind under foreningens virkeområde. Desuden formidlede de foreningens virksomhed gennem arrangering af foredrag, udstillinger og oprettelse af landhåndværkerkurser med mere samt målrettet PR-indsats.

Landsforeningen Bedre Byggeskik fik konkret betydning for byggeriet i landområderne og i stationsbyerne, mens dens betydning i de større byer er begrænset til arbejderkvarterernes énfamiliehuse.

Udover det helt konkrete fik foreningen stor indflydelse på den almindelige befolknings og måske især håndværkernes forståelse af byggeriet som samfundsaktiv og kulturfaktor.

Bedre Byggeskiks arkitekturopfattelse var i nøje overensstemmelse med nyklassicismen, der indtil midten af 1920'erne formåede at overdøve de mere progressive påvirkninger udefra, for eksempel funktionalismen, som for alvor brød igennem i 1930'erne, og som blev anledningen til et brud mellem Bedre Byggeskik og de etablerede arkitekter. Bedre Byggeskik anklagede arkitekterne for at være flyttet fra kunstens tempel til teknikens laboratorium, altså en bevægelse væk fra traditionen.

Bruddet mellem Bedre Byggeskiks arkitekturopfattelse og de etablerede arkitekters var formentlig en væsentlig årsag til, at Bedre Byggeskik gennem 30'erne mistede meget af sin opbakning i arkitektkredse. Dertil kom faldende økonomiske statstilskud. Landsforeningen Bedre Byggeskik blev endeligt opløst ved 50 årsjubiléet i 1965. De sidste 15 år bestod foreningens arbejde i realiteten kun af korrektur af forskellige udstykningsforeninger, med hvem foreningen tidligere havde haft et samarbejde. Det kan uden overdrivelse konstateres, at det lykkedes for Bedre Byggeskik at give bygningshåndværket en tabt og glemt kulturarv tilbage.

Tegnehjælpen

Intentionen bag foreningens konsulentvirksomhed blev realiseret ved oprettelsen af den såkaldte Tegnehjælp, som skulle være "*...den ubemidlede Bygherres Arkitekt og Haandværkerens Medarbejder.*"⁴

Tegnehjælpen ydede kyndig hjælp og vejledning til bygherrer, der ikke havde råd til arkitekthonorar samt at foretage korrektur på indsendte tegninger fra håndværkere og mestre. Hjælpen blev ydet mod betaling af de faktiske omkostninger til reproduktion af tegninger, porto med mere. Den var i øvrigt helt gratis, hvis der kunne fremvises en uformuenhedsattest fra de lokale myndigheder.

Hjælpen bestod i vejledning eller direkte forslag til et byggeri baseret på oplysninger om antal rum, grundens beliggenhed og beskaffenhed, beplantning, brønd, afstand til naboer og så videre. Endvidere skulle der vedlægges oplysninger om egnen var bakket eller flad, gerne illustreret med et fotografi eller postkort samt om der var let adgang til lokale byggematerialer.

Hvad er Bedre Byggeskik?

*"Tag Hensyn til Omgivelser, Sol og Vind.
Byg heller højt og tørt end lavt og fugtigt, men
Glem ikke, at fri Beliggenhed giver Blæst og Kulde mere Magt og
Søg af skaffe Læ ved Plantning og Husenes indbyrdes Ordning.
Vælg Pladsen til store Træer i Husenes Nærhed med Omtanke.
Betænk, at jo flere Yderdøre, des mere Træk i Huset.
Sky Gange og læg den sparede Plads til Nytterummet.
Læg ikke Verandaer udenfor Vinduer,
hvis Lys er nødvendig for Stuen.
Tag mest Hensyn til dagligt Behov.
Sky store Døre i smaa Rum.
Lad enhver Ting gælde for, hvad den er:
Sky unyttig Pynt, men giv de nyttige Ting
en smuk og formaalstjenlig Form.
Fremtving ikke Symmetri paa Nyttens Bekostning.
Husk, at Hygge og Harmoni kan skabes uden Symmetri.
Vær betænkelig overfor ny Bygningsæmner,
der ikke endnu har vundet Hævd.
Værn og opfrisk gamle Minder." ⁵*

Således skrev arkitekten Martin Nyrop i 1909. Skønt udtrykt i en poetisk retorik fremlægger han en lang række nyttige og praktiske råd for nybyggeri. Uanset Nyrop har de nye husmandssteder i tankerne, peger hans råd og formaninger klart frem mod Landsforeningen Bedre Byggeskiks arkitektoniske grundfæste få år senere.

I 1926 beskriver Harald Nielsen huset som en organisk del af omgivelserne.⁶ De fysiske omgivelser er væsentlige ingredienser i Bedre Byggeskik. Byggeriet bør opføres i harmoni med terræn, natur, de nærmeste omgivelser, vejforhold, verdenshjørner m.v. og de anvendte byggematerialer i overensstemmelse med traditionen, det vil sige tegl i mur og helst også som tag. Tegltagte var relativt dyre, så man ledte efter alternativer. Cementtagsten viste sig at være den bedste løsning, fordi cement både var billigt og kunne tilpasses farvemæssigt så tagene faldt bedre ind i helhedsindtrykket, som var så afgørende i Bedre Byggeskik. Skønt mange Bedre Byggeskikhuse i virkeligheden er forsynet med halvafvalmede gavle var denne tagtype ikke anbefalet i Landsforeningen Bedre Byggeskiks hovedpublikation, *Boligbogen*, fra 1926, fordi den forstyrrer helhedsindtrykket. Derimod anbefa-

les det almindelige saddeltag fordi det dels er den enkleste konstruktion, dels fordi det understøtter det simple, klare helhedsindtryk, som foreningen anbefaler.

Vinduerne påkaldte sig stor opmærksomhed, idet der var en tendens til at gøre dem for store, hvilket også forstyrrede den organiske harmoni i bygningernes facader. Indgangspartiernes døre og trapper var ligeledes underkastet stor opmærksomhed med samme begrundelser. Boligbogen indeholder detaljerede tegninger til både yderdøre og trapper.

Bedre Byggeskik drejer sig ikke alene om eksteriøret. Indretningen skulle understøtte husets anvendelse således, at rumfordelingen modsvarede den daglige brug mest hensigtsmæssigt. Indvendige døre, låger og trappeløb skal passe ind i grundtanken om enkelhed og harmoni. Selv dørhåndtagene bør udformes i overensstemmelse med grundtanken. Tanken ledes let hen mod det gesamtkunstwerk-koncept, som Arne Jacobsen i slutningen af 1950'erne lagde til grund for SAS Royal Hotel i København.

Harald Nielsen sammenfatter Bedre Byggeskik således: *"En god Byggeskik er i Korthed og paa alle Felter udtrykt ved, at alt har sin rette Form paa sin rette Plads"* og at *"God Haandværkskultur i Husbygning er Maalet for alle Bedre Byggeskiks Bestræbelser."*⁸

Stationsbyen

Et af de arkitektoniske fænomener, der tydeligst kendetegner brydningsperioden mellem 1890'erne og 1920'erne er stationsbyerne. De skød hurtigt op langs det vidt forgrenede stats- og privatbanenet i konkurrence med de større byer om tilflyttere. Derfor gjaldt det om at gøre stationsbyerne "købstadsmæssige," med for eksempel gas- og elektricitetsforsyning, rekreative områder, skoler, boliger og så videre.⁹

Stigende boligbehov accelererede byggeriet således, at traditionens nære sammenhæng mellem materialer, byggeskik og håndværksmæssig kunnen forsvandt mere og mere. Stationsbyarkitekturen mistede dermed sit folkelige fundament.

I 1909 afholdtes en landsudstilling i Aarhus med en afdeling om fænomenet stationsbyen. Der blev de facto bygget en stationsby i fuld skala med købmandsgård, værksteder, jernbanestation, forsamlingsbygning, kro, mejeri, afholdsbeværtning samt private byhuse i en æstetisk og funktionel helhed. Landsudstillingens stationsby er måske den mest håndgribelige propaganda for en bedre byggeskik i det traditionelle håndværkerbyggeri. Den var en klar forløber for de holdninger, der senere blev videreført af Landsforeningen Bedre Bygge-

skik. Husmandsdigteren Johan Skjoldborg skrev begejstret: *"Hvilken virkning vil denne mønsterby ikke få! Meget mere end 50 bøger og 100 taler. Den vil komme til at gøre en forskel mellem før og nu med hensyn til arkitekturen ud over hele landet og blive et vægtigt bidrag til at omstemme vore landsbyer og stationsbyer i skønhedsretning."*

I udstillingens program hed det: *"Arkitekterne vil gerne vise Vejen, men Haandværkerne maa følge efter. Det er vort Haab, at der fra denne By maa udgaa en Strømning, som sætter sine Spor i nye Byanlæg, i Nybygningernes Form og Valg af Materiale, i Hjemmenes, Stuernes Møblering og Udstyrelse. Det er ikke Hensigten at skabe nye, hidtil ukendte Former. Tvertimod har vi villet vise, at der i vor gamle Bygningskunst ligger Værdier, som ikke bør lades upaaagtede og som lader sig udmønte til Tidens Tarv."*¹¹

Stationsbyen Aars¹²

Uanset jernbanerne blev nedlagt i slutningen af 1960'erne ses den typiske stationsbys topografi stadig i Aars.

Næringsens frigivelse i 1860'erne blev starten på byens funktion som handels- og håndværkscenter i Vesthimmerland. Næringsfriheden betød, at handlende og håndværkere frit kunne slå sig ned i landområderne og Aars' geografiske placering i centrum mellem Hobro, Løgstør, Viborg og Niibe, som indtil 1860 havde haft monopol på handel og håndværk i kraft af købstadsprivilegierne, tiltrak i 1870'erne unge handelsfolk og håndværkere, fordi *"vi regnede med, at her vilde være et godt Opland,"* som en af pionererne har udtrykt det.¹³

I de følgende par årtier udviklede byen sig stille og roligt som oplandsby for det omliggende landbrug. I 1870 var der 627 beboere i Aars sogn og 915 i 1890, svarende til en tilvækst på 46%. Tilvæksten må i det væsentligste antages at være sket i Aars by grundet tilflytningen af handlende og håndværkere. Indtil 1890'erne var byen centret i den østlige ende af hovedgaden med præstegård, kro og telegrafstation, men uden egentlig privat boligbebyggelse. Kroen var samtidig stoppested for diligencen mellem Hobro og Løgstør. Skolen lå mellem kirken og "byen." Se fig. 1.

I marts 1894 løstes den politiske hårdknude i forfatningsstriden ved forliget mellem Det forhandlende Venstre og den moderate fløj i Højre om procedurerne for vedtagelsen af fremtidige finanslove. Forfatningsstridens visnepolitik havde opdæmmet et stort behov for udbygning af blandt andet infrastrukturen i form af jernbaneanlæg til imødekomme af den øgede vareomsætning både udenlands og

indenlands. De tydeligste nedslag af den landspolitiske afspænding i Aars (og Vesthimmerland) var jernbanerne. I perioden 1890 – 1910 anlagdes tre jernbaner med knudepunkt i Aars: Statsbanen mellem Hobro og Løgstør (1893), privatbanerne Svenstrup-Aars (1898) og Aars-Hvalpsund (1910). Der var lovgivet om en privatbane mellem Aars og Arden i 1919, men den blev aldrig gennemført grundet den stigende bilisme. Dermed blev Aars det vesthimmerlandske jernbane-knudepunkt, hvilket satte sit umiskendelige præg på stationsbyen Aars.

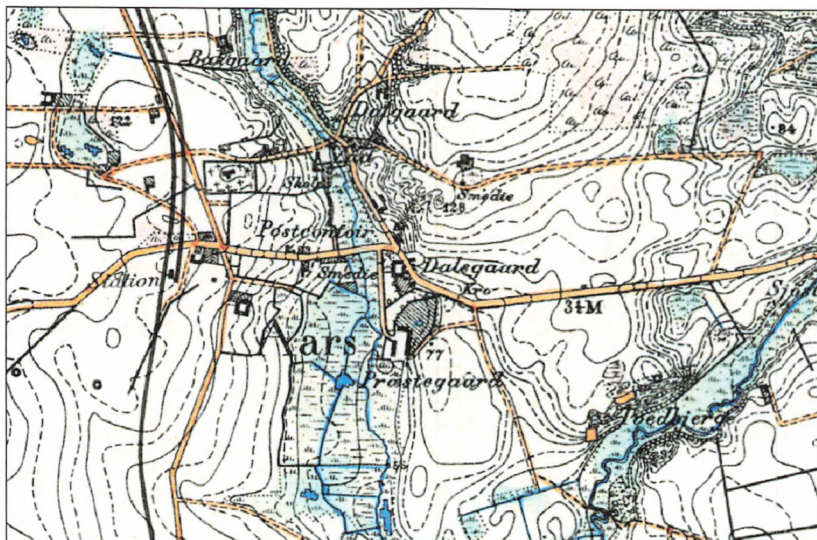
Aars by skiftede dermed status fra en lille landsby til stationsby i perioden 1890 – 1910. Udover ændringerne i erhvervslivet skete der noget andet, som den første fastpraktiserende læge i byen, islændingen Stefansson, udtrykte det i 1911: *"Byens Bekvemmelighed"* rykkede ind i Aars. Han sigtede til de mange faciliteter, der i de to årtier blev introduceret i byen, for eksempel bank, lystanlæg, teknisk skole, avis, alderdomsstiftelse, telefoncentral, vandværk, elektricitetsværk, komuneskole, gasværk og mellem- og realskole.

I 1901 var der 789 indbyggere i Aars by og 2.152 i 1930, en tilvækst på 173%, hvilket hovedsageligt må tilskrives byens funktion som stationsby. Til sammenligning var der i Aars sogns landdistrikt i 1901 578 indbyggere og 1.006 i 1930, en stigning på 74%. Det er karakteristisk, at jernbanestationen trak byen i vestlig retning langs hovedgaden og længere vesterud mod Haubro, se fig. 2.

Bedre Byggeskik i Aars

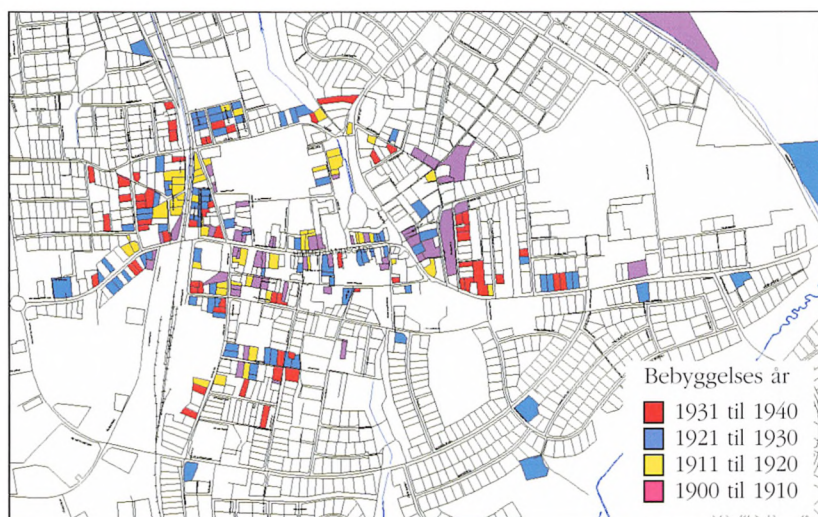
Uden at fortabe sig i dybsindige teorier og overvejelser om befolkningsvandring er der i hvert fald to faktorer, der spiller ind i byens forandring fra landsby til stationsby. Den ene er storbyernes tiltrækning af arbejdskraft fra landdistrikterne som led i industrialiseringen. Den anden er den markante indflytning i Aars på grund af dens økonomiske vækst. Der kom mange familier udefra og nøjagtigt som tilfældet er i dag, efterspørger tilflytterne moderne faciliteter i dagligdagen. I begge tilfælde var byen i en konkurrencesituation: At holde på de allerede boende og tiltrække tilflyttere.

Den kraftige befolkningstilvækst krævede nye boliger og derfor skete der nærmest en eksplosion i det private boligbyggeri i perioden 1900 - 1940, se fig. 2. Den lokale arkitekt Windfeld Brorsen, der bl. a. tegnede og projekterede Vesthimmerlands Museum og stod bag renoveringen af Aars Lystanlæg i 1930'erne, har sammen med de lokale håndværksmestre utvivlsomt været vigtige repræsentanter for Bedre Byggeskik i Aars.

Figur 1. Aars i 1890'erne.

(Copyright) Kilde: Kort og Matrikelstyrelsen (G. 11-97)

Figur 2. Privatbyggeri i Aars 1900-1940

Kilde: Jørgen Kristensen og Thorkild Nielsen:
 Pilotprojekt om byudviklingen i Aars Kommune.
 Under udarbejdelse

*Figur 3.
Lillevang 20.
Opført 1933.
Foto: Inger Holm
Lorenzen og
Thorkild Nielsen*

*Figur 4. Himmer-
landsgade 129.
Opført 1927.
Foto: Inger Holm
Lorenzen og
Thorkild Nielsen*

Bedre Byggeskik er rigt repræsenteret i Aars, med hovedvægten placeret i de nye kvarterer i den vestlige del af byen i nærheden af stationen. En del Bedre Byggeskik findes dog også langs indfaldsvejen fra øst, det nuværende Hobrovej samt langs de nye parallelveje langs hovedgaden, Søndergade, og Jyllandsgade, begge anlagt umiddelbart efter 1900.

Det fremgår tydeligt af fig. 2, at jernbanestationen var dynamoen i byggefrekvensen. Samtidig er der skudt en del forretninger op i hovedgaden som følge af byens stigende betydning som handelscentrum for det store opland på alle sider af byen.

Figur 4. Himmerlandsgade 132.

Opført 1920.

Foto: Inger Holm
Lorenzen og
Thorkild Nielsen

Figur 6.
Stejlmosvej 12.
Opført 1930.

Foto: Inger Holm
Lorenzen og
Thorkild Nielsen

Perspektiver

Opløbet til og selve Landsforeningen Bedre Byggeskiks virke abonnerede i vidt omfang på sindelagsnationalisme. Sidste halvdel af 1800-tallet var præget af stærke nationale strømninger. Grundloven af 1849 hvilede på en bred adgang til deltagelse i det politiske liv. Stemmeretten var forholdsvis bred og begivenhederne i 1830'erne og 40'erne med indførelsen af stænderforsamlingerne og sogneforstanderskaberne havde vækket en politisk bevidsthed til live i landbefolkningen.

Ophygningen af nationalismen (både den politiske og kulturelle) befandt sig i en fase, hvor den brede befolkning blev engageret gennem den nationalromantiske henvisning til nordisk hedenold. "Sejren"

i treårskrigen 1848-50 understøttede både den nationale og politiske stemning.

I 1864 gik det galt. Nederlaget til preusserne og tabet af hertugdømmerne sendte chokbølger ud i alle befolkningslag. "*Hvad udad tabes, det skal indad vindes*" blev hedeopdyrkeren Enrico Dalgas citeret for at udtale. Vendingen dækker ganske godt den sindelags nationalistiske stemning.

Nationalismen fik nye fora, for eksempel højskolernes værn om de danske værdier. Politisk markerede den reviderede og gennemsete grundlov i 1866 godsejernes reaktion mod 1849-grundlovens liberale stemme- og repræsentationsret til Rigsdagen. Nu kunne man se, hvad den brede adgang til politisk deltagelse havde ført med sig! Altså måtte adgangen begrænses til de bedste, dem med de største formuer og jordtilliggender: Godsejerne og overklassen. Gårdmændene rasede. De ville redde det vundne terræn fra 1849-grundloven og forlangte derfor indførelse af en parlamentarisk praksis, hvorefter en regering ikke kan blive siddende med et flertal imod sig!

Nationalismens, eller nationalromantikens, henvisning til den gode gamle tradition er en afgørende ingrediens i Bedre Byggeskiks tankegods. Det skal dog understreges, at Landsforeningen Bedre Byggeskik ikke var politisk engageret.

Faktisk anlægges Bedre Byggeskiks principper allerede i begyndelsen af 1900-tallet med husmandslovgivningernes økonomiske statslån og grundlæggende forestillinger om at skabe "lykkelige hjem" for husmændene. Efter lange og kringlede forhandlinger i Rigsdagen i løbet af 1890'erne kom husmandsloven af 1899, som grundlæggende hvilede på statslån til etablering af nye husmandssteder, eller lykkelige hjem, som man kaldte det. Ideen bag de lykkelige hjem var den enkle, at man ville skabe rammerne for at husmandsfamilierne kunne få reel mulighed for at drive små brug som de ved hele familiens fælles arbejdsindsats kunne leve af uden at være henvist til at arbejde for gårdmændene undtagen i de særligt arbejdskraftskrævende perioder af året.

Som hjælp til at overføre de politiske intentioner til virkeligheden udskrev Landbrugsministeriet i december 1907 en arkitektkonkurrence om tegninger til gode husmandssteder, der kunne opføres indenfor lovens lånegrænser. Forslagene skulle både afspejle de enkelte landsdeles traditionelle byggeskik og danne så gode rammer om husmandsfamiliernes daglige arbejde som muligt. Der blev med andre ord stillet krav til bygningernes placering i terrænet, en indretning af både

*Figur 7.
Hans Egedes Vej
74.
Opført indenfor de
seneste år.
Foto: Inger Holm
Lorenzen og
Thorkild Nielsen*

*Figur 8.
Stenildvad Vej 64.
Opført indenfor de
seneste år.
Foto: Inger Holm
Lorenzen og
Thorkild Nielsen*

beboelse og udhuse som tilgodeså en hensigtsmæssig arbejdsgang og frem for alt en god og sund ramme for det daglige arbejds- og familielever. Det ovenfor anførte citat af arkitekt Martin Nyrop viser på forbillig vis de tanker og intentioner, der lå bag. Vinderprojekterne blev offentliggjort i 1909.

Man kan i en vis forstand tale om et socialt opdragende element i husmandslovgivningen. Staten stiller gunstige lånemuligheder og bygningstegninger til rådighed for de nye husmænd mod, at de overfor samfundsfællesskabet forpligter sig til at klare sig selv ved ikke lægge det til byrde for eksempel gennem fattigforsorg, så i det lys var husmandslovgivningen også en social foranstaltning.

I Landsforeningen Bedre Byggeskik's regi bliver arkitektur en platform for en bred vifte af sociomentele, nationalt og socialt opdragende, politiske og kulturelle tendenser, hvilket eksempelvis ses ved, at foreningens hovedpublikation, Bolighbogen fra 1926, udgives på opfordring af Indenrigsministeriet under regeringen Stauning. Man kan måske gå så langt som til at antyde, at statsanerkendelsen til Bedre Byggeskik kan ses som en forløber for det socialdemokratiske projekt i 1930'erne, Danmark for Folket.

Selve begrebet Bedre Byggeskik rummer derfor mange facetter af de gennemgribende samfundsændringer, der prægede de første tre, fire årtier af 20. årh., som ligger til grund for nutidens postmodernistiske samfund. Det er formentlig i den sammenhæng man kan tolke genoptagelsen af principperne i Bedre Byggeskik i nutidens private parcelhusbyggeri.

Har man først fået øje for den karakteristiske bedre byggeskik arkitektur ser man den overalt – efterhånden også i de nye parcelhuskvarterer.

Thorkild Nielsen
BA, exam.art.
ekspeditionsssekretær

Noter:

1 De væsentligste faktuelle oplysninger om Foreningen Bedre Byggeskik er hentet i Lene Floris: Bedre Byggeskik, Bevægelse og bygninger, Holbæk 2005 og Hans Peter Svendler Nielsen: Bedre Byggeskik, Erhvervshistorisk Årbog 1979, Aarhus 1980, p. 98 – 126, hvortil der generelt henvises.

Henvisninger til anden litteratur sker i det følgende gennem særskilte noter.

2 Hans Peter Svendler Nielsen, op.cit., p. 100.

3 Det er iøvrigt interessant at konstatere en slående lighed med Poul La Cours Dansk Vindelektricitets Selskab på Askov.

4 Gengivet efter Lene Floris, op.cit. p. 55.

5 Martin Nyrop i Vilh. Lorenzen (red.): Tegninger til Husmandsboliger med vejledende Tekst. Udgivet af det af Landbrugsministeriet nedsatte Udvalg til Tilvejebringelse af Boliger for Husmænd. København 1909.

6 Harald Nielsen: Bolighbogen, Tegninger og Beskrivelser til smaa Enfamiliehuse. København 1926, p. 5 f.f.

7 Harald Nielsen, op.cit. p. 5.

- 8 Harald Nielsen, op.cit. p. 6.
- 9 Se hertil S. Vestergaard Nielsen: Aars Borger- og Haandværkerforening, Da Aars blev Købstadsmæssig, Aars 1940 og Niels Peter Stilling: De Nye byer, 1987.
- 10 Gengivet efter Hans Peter Svendler Nielsen, op.cit., p. 101.
- 11 Gengivet efter Lene Floris, op. cit., p. 26.
- 12 Thorkild Nielsen: Byen på de to høje. Aars by 1870 – 1910. Aars 2002.
- 13 S. Vestergaard Nielsen, op.cit.,p. 4.

Litteratur:

- Hans Peter Svendler Nielsen: *Bedre Byggeskik*, Erhvervshistorisk Årbog 1979, Aarhus 1980.
- Harald Nielsen: *Bolighbogen, Tegninger og Beskrivelser til smaa Enfamiliebuse*. København 1926.
- Lene Floris: *Bedre Byggeskik, Bevægelse og bygninger*, Holbæk 2005.
- Niels Peter Stilling: *De Nye byer*, 1987.
- S. Vestergaard Nielsen: *Aars Borger- og Haandværkerforening, Da Aars blev Købstadsmæssig*, Aars 1940.
- Thorkild Nielsen: *Byen på de to høje*. Aars by 1870 – 1910. Aars 2002.
- Vilh. Lorenzen (red.): *Tegninger til Husmandsboliger med vejledende Tekst*. Udgivet af det af Landbrugsministeriet nedsatte Udvalg til Tilvejebringelse af Boliger for Husmænd. København 1909.

Internettet:

- <http://www.aalborg.dk/kort+og+planer/lokalplaner/hasseris+/4.bedrebyggeskik1.pdf> giver meget fine oversigter på arkitektoniske hovedretninger.

Fra melsæk til matrostøj - om genbrug i fortid og nutid

Af Inger K. Bladt

I juni måned åbnede Aalborg Historiske Museum en udstilling med titlen "Genbrug i fortid og nutid". Ideen til at lave udstillingen kom af, at der faktisk er ganske mange museumsgenstande, der har haft et liv som noget andet, før de endte på museum. Ofte har dagligdags ting fra gammel tid kun overlevet, fordi de er blevet genanvendt som noget andet. Et godt eksempel er tre fine kornsække, der har overlevet ved at blive brugt som hyndeunderlag i en sofa.

Andre genstande er kommet til som lån eller gaver fra venlige mennesker. Fælles for genstandene er, at de fortæller en uimodståelig historie om menneskelig gå-på-mod, opfindsomhed og fingersnilde.

Der er matrosdragten, der tidligere har været en melsæk fra Havnemøllen, der er kortspillet, der engang har været sider i det Ny Testamente, og der er lampen, hvor lampeglassene består af fødder fra ituslåede drikkeglas. Gamle ting er ofte interessante, men genbrugte ting er ekstra interessante, fordi de fortæller flere historier på én gang. Dels om den oprindelige genstands brug og historie og dels om, hvordan den så er blevet genbrugt som noget andet. Men ikke nok med det – den fortæller også om den situation, der har gjort det nødvendigt at genbruge, og sætter tanker i gang om, hvorfor man valgte at bruge netop dette materiale osv.

Det har været et grundvilkår i hele menneskehedens historie, at man brugte og genbrugte sine materialer, indtil det ikke kunne lade sig gøre længere. Avispapir blev brugt som hyldepapir, som indpakningspapir, som wc-papir. Porcelæns- og fajancetallerkner, der gik i stykker, blev klinket, så længe det kunne lade sig gøre.

At være sparsommelig og nøjsom har været nødvendigt for størstedelen af befolkningen langt op i vores århundrede. Under 2. verdenskrig blev det i allerhøjeste grad nødvendigt at genbruge, da der var mangel på metal, gummi, tekstiler, glas og en lang række andre livsfornødenheder. Det er først her sent i industritiden, hvor vi kan vælge ikke at genbruge, at vi overhovedet har opfundet begrebet "Genbrug"- under 2. verdenskrig kaldte man f.eks. indsamling til genbrug for "Spild-indsamling".

I efteråret 2004 udgravede museet Algade 3 og fandt bl.a. denne rest af en kældermur fra 14-1500-tallet. Kun selve murfyldet i murkerne er tilbage – munkestenene, der har siddet udenom, er ligeså fint pillet af og brugt et andet sted. Man sparede mange ressourcer ved at genbruge byggematerialer. Materialerne var kostbare og arbejdslønnen var lille og det kunne derfor betale sig at tage en gammel bygning forsigtigt ned for at flytte den – eller dele af den - til et nyt sted.

Foto: Christian Vrængmose, Aalborg Historiske Museum.

Udstillingen "Genbrug i fortid og nutid" er opstillet efter materialer; træ, papir, plast og gummi, metal, glas og porcelæn samt tekstiler.

Denne artikel vil fortælle om de største genstandsgrupper, nemlig tekstiler og metal.

Fra balkjoler til laser og pjalter

Mange af de udstillede tekstiler har været på kroppen, og fortæller derfor personlige historier om smag, mode og om hvordan man har brugt selv meget slidt tøj.

Ligeså længe man har haft tøj på kroppen, ligeså længe har man måttet reparere og genbruge det – det viser arkæologiske fund. Bl.a. er der fundet et stykke vævet stof fra yngre bronzealder i Rebild Skovhuse – det er både lappet og repareret.

Dåbsposer fra 1700-tallet. Blandt de smukke tekstiler i udstillingen er disse to dåbsposer af silke, syet af mange småbitte stykker af gamle kjoler. Af kjolerne har de mest slidte rester nok måttet kasseres, men dåbsposer blev brugt så sjældent og så kontrolleret, at selv slidt silke kunne bruges.

Dåbsposer blev brugt fra reformationen og helt frem til engang i 1800-tallet. De var meget spraglede, med masser af påsyede bånd, rosetter og symboler. På landet holdt man længe fast i de traditionelle spraglede dåbsposer. Et par små huer og en lille trøje i udstillingen, også syet af fine stofrester, var nok også beregnet til dåb.

Helt indtil først i 1800-tallet var langt det meste af bøndernes tøj af hjemmevævet uld eller hør. Dog blev der til en vis grad købt fine kulørte stoffer til veste, pæne kjoler, huer og tørklæder. Men det var dyrt, og der blev passet godt på det. Man sparede hvor man kunne, f.eks. kunne et ældre stykke stof genbruges hvor det ikke kunne ses, under forklædet eller som for. Smårester af særligt fine silke- eller brokadestoffer blev brugt som besætninger eller syet sammen som patchwork til dåbsposer, dåbstrøjer og kvindehuer.

Når luven var slidt af uldtøjet, og det var blevet godt plettet – når det med andre ord var blevet luvslidt – sprættede man det op i sømmene og vendte det, så vrangsidens kom udad. Ganske vist kom knaphullerne til at sidde i den modsatte side, men det var en blot en lille ulempe i forhold til at tøjet atter så pænt ud. Når tøjet var slidt på begge sider, gik det videre til læredrengen eller blev syet om til børnetøj. Når hullerne var for store, kunne man stadig anvende de bedste stykker til mindre børn. Tidligere gik alle børn i omsyet tøj, selv de kongelige.

Vending og omsyning af tøj kostede selvfølgelig meget arbejde, men i sammenligning med stoffets pris var lønnen en biting.

Når stoffet ikke længere kunne holde sammen, kunne man sælge laserne til en omvandrende kludesamler, der solgte dem videre til industrien. Vatfabrikkerne tog mod bomuldsklude, der blev opkradset til vat, kradsuldsfabrikkerne opkradsede uldtøj og spandt det igen, og papirfabrikkerne brugte indtil omkring 1800 udelukkende klude til fremstilling af papir.

Helt op i 1950'erne – eller måske endnu senere - kunne man aflevere klude til en vattæppefabrik og få vattæpper retur.

Efter industrialiseringen blev tekstiler billigere, men endnu i 1930'erne var det stadig de færreste, der ikke var nødt til at slide deres tøj op.

Mange af de udstillede tekstiler stammer fra 2. verdenskrig. Det er sidste gang, der har været tekstilmangel i Danmark, og tøjet er derfor ikke alt sammen blevet slidt op eller brugt som pudseklude. Tværtimod er en del tøj blevet gemt i hjemmene som et minde om dengang man måtte spare og finde på.

Krigen betød, at tekstilproduktionen halveredes, selv om der kom gang i en produktion af celluldsstoffer og hør. Celluld blev normalt lavet af bomuldsaffald, men det var pga. krigen også svært at skaffe, så krigstidens celluld blev lavet af træ og planterester. Celluld tålte ikke slid, og mistede ofte faconen efter få gange vask. Kradsuldsproduktionen – tråd spundet af opkradsede klude- blev genoptaget, men heller ikke kradsuld var slidstærkt, fordi de opkradsede fibre var korte.

"Rigtige stoffer" af bomuld, uld og silke var hurtigt næsten umulige at skaffe, så de der havde lagre af tøj og lagner m.v. fra før krigen, var heldigt stillede.

Hvor man tidligere kasserede sit slidte jakkesæt, fik selv velstående borgere nu "vendt" deres jakkesæt hos skrædderen. Hos NAS (Nordjysk Arbejdstøj- og Skjortefabrik, ny "Jyden") kunne man få syet en cottoncoat, hvis man afleverede et par lagner. Det var dog rundt omkring i hjemmene, at der blev repareret og omsyet mest tøj under krigen. De syfærdigheder husmødrene havde fået i skoletiden blev til stor nytte, når der skulle lappes, stoppes og sys. Slidt voksentøj blev til børnetøj. Tæpper, gardiner og lagner blev til bukser, jakker og skjorter, og tøjet var ofte lap på lap. Gamle strikkede trøjer blev trevlet op, så man havde nyt garn at strikke af, og til at strikke nye fødder i strømperne med.

Korn- og foderstoffirmaerne lagde sække til meget - også under krigen. I årene omkring 2. Verdenskrig syede en landbokone på Hæsum Mark sengelinned af brugte saltsække. Dem havde hun byttet sig til for 12 musselmalede desserttallerkner med tungekant hos sin svoger, der arbejdede på Jysk Andels-Foderstofforretning i Aalborg. På lagnet kan stadig anes et svagt tryk "GROUND DRIED BLOOD INDUSTRIA ARGENTINA". Et nydeligt stivet, hvidt forklæde er syet af hønsefoder-sække. Her kan man svagt ane et billede af en høne og trykket "HEDEGAARD". I udstillingen kan også ses børnetøj og sengelinned syet af melsække.

Et kig ind i en montre med børnetøj fra 2. verdenskrig. Øverst ses et matrossæt syet af melsække fra Havnemøllen i Aalborg, foran er en lille barnejole syet af faldskærmssilke. I bunden ligger en brun drengejakke fra Hvorupgård, syet af et "hundetæppe". Krig, leg og genbrug forenes i armbindet, som en mor syede til sin dreng i maj 1945, da alle raske børn legede frihedskæmpere. Armbindet er syet af kasseret blå arbejdstøj og et par bændler.

*I flygtningelejrene efter krigen blev der lavet meget busflid af for-
båndenværende materialer – til salg og gaver. Man kan bl.a se den-
ne kønne æske af celluloid-røntgenplade, mørkelægningsgardin og
hvidt lærred – måske fra et lagen. Den er lavet i lejren ved Skovdalen
og solgt ud gennem hegnet.*

De allieredes nedkastninger til modstandsbevægelsen gav faldskærms-
silke til (brude-)kjoler, bluser, jakker, sengetæpper og meget andet.
Det var dog vist først efter krigen, at faldskærmsilken blev vist frem
i fuld offentlighed.

Genbrug var det også, når de tyske flygtningekvinder i lejren ved
Lindholm Høje sad og syede cykelsaddelovertærk af gamle militær-
kapper. En kunde brugte dog ikke sit, da han opdagede, at der var en
stor blodplet på.

Da krigen og de relativt nøjsomme 50ere var forbi, startede ver-
denshistoriens største forbrugseventyr. I 1960erne var tekstilindustrien
blevet så højeffektiv og varenne så billige, at man blot kasserede det
tøj man ikke ville gå i længere, selv om det ikke var slidt. Der blev
endda opfundet eengangstrusser, der kunne smides væk efter brug.
Kvinderne var kommet på arbejdsmarkedet, og deres tid var blevet for
kostbar til at sidde og reparere billigt tøj. Selvfølgelig gik tøj fortsat i
arv fra store til små, men ellers var tendensen, at genbrug nærmest
blev brugt som en politisk kommentar. De store ungdomsårgange bag
ungdomsoprøret var de første til at sætte spørgsmålstegn ved for-
brugskulturen. Ofte viste de deres politiske standpunkt ved at gå i

Kjole fra sidst i 70erne, syet af gamle gardiner

Denne kjole er syet i et aalborgensisk kollektiv sidst i 70erne. Den fremberskende tøjmode i kollektiver var præget af omsyet velour, brokade, blonder og andet gammelt. Designet er enkelt – snitmønstre var bandlyst. Når garderoben skulle fornyes tog man op til Abbé Pierres klunsere i Tylstrup.

*Slipsenederdel og taske af et par gamle cowboybukser
Genbrug er atter blevet trendy.
Denne slipsenederdel er syet af en ung pige i Støvring i 2004, der synes at det ser sjovt og smart ud.*

*I dag bliver en slipsenederdel næppe opfattet som provokerende af nogen på samme måde som det kunne være tilfældet i 1960erne.
Tasken har hun syet af et par cowboybukser.*

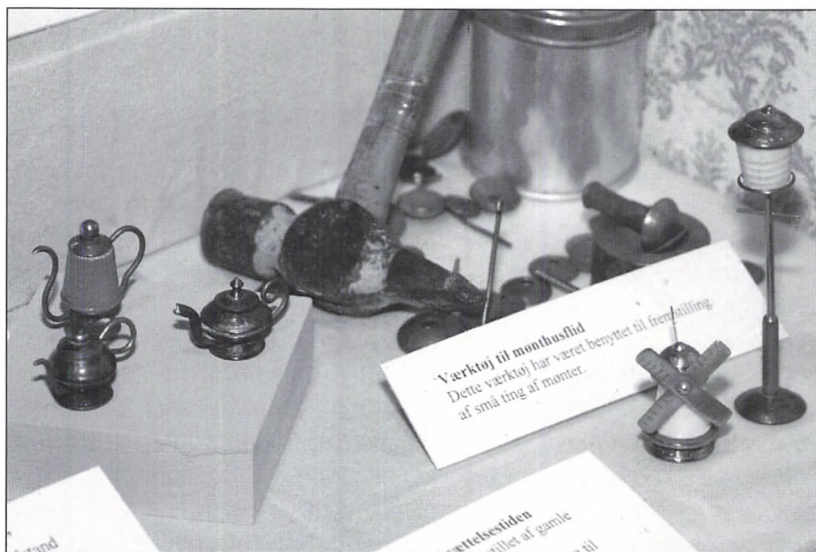

genbrugstøj. Broderede man fredstegn på en militærjakke, viste man sin modstand mod krig, lavede man en nederdel af slips gjorde man grin med "borgerdyrene", og gik man med en lilla ble om hovedet, viste man sit oprør mod den traditionelle kvinderolle. De "lilla bleer" var dog så praktiske, billige og smarte, at de kom til at danne mode hos en hel generation af kvinder i 1970'erne.

Guld, kobber og gamle konserverdåser

Metal er mange ting; fra guld over bronze til konserverdåser og gammelt jern. Det hele kan bruges igen – og bliver det. Siden bronzalderen har vi importeret metal, det eneste vi selv har fremstillet er myremalm. Metaller er kostbare, og er derfor blevet omsmeltet og genbrugt i en uendelighed. Alt metal kunne genbruges, selv brugte søm blev solgt.

I de tilfælde vi har metalgenstande fra oldtiden, er det fordi de er blevet brugt som gravgaver, eller simpelthen tabt. Et af de mest berømte fund er guldhornene, der blev fundet ved Møgeltonder i 1639

Under 2. verdenskrig beslaglagde værnemagten alt kobber og messing, og mange gemte derfor deres småmønter væk. Efter krigen var det en meget udbredt hobby at fremstille små tepotter og gadelamper af kobbermønter. Tepotterne blev ofte brugt som kobberbryllupsgaver, idet de bestod af i alt 13 øre (en øre for hvert år), nemlig en 2-øre som bund, to 5-ører som krop og en 1-øre som låg.

Tyskerhjelms omdannet til natpote Ved gravearbejde på Skallerup Klit Feriecenter fandt man denne tyske soldaterhjelms, der af fabrikant G.A.L. Thorsen ("Gale" Thorsen) blev lavet efter krigen. Han opkøbte i tusindvis af hjelme, der blev presset flade i bunden, fik påsvejet en hank og blev solgt med stor succes. Blandt de store aftagere var de lejre, der efter krigen husede tyske flygtninge.

Foto John Kilden Nielsen.

og 1734. De blev stjålet i 1802, omsmeltet i tyvens køkken og solgt. Bortset fra et par øringer (nu på Ringe Museum) ved man ikke hvor guldet er henne i dag. Måske i ringen på din finger?

I middelalderen importerede man bl.a. malmgryder fra hansestæderne. Når de var repareret så mange gange at de ikke kunne bruges mere, blev de af den lokale grydestøber smeltet om til noget andet. Det er derfor sjældent man finder hele gryder fra middelalderen – gryderne i montren er fisket op af en mølledam. Der er også eksempler på, at gryder i ufredstider er blevet genbrugt som "skattekister" til opbevaring af en nedgravet skat.

Krig kræver metal til våben, skibe og tanks. Derfor hænger metalgenbrug og krig tæt sammen. Endnu i krigene 1848 og 1864 omsmeltede man de gamle kanoner for at få nye og mere tidssvarende. En rigtig krig var "Slavekrigen" i 1848 ikke, men alligevel blev der smedet massevis af genbrugsvåben. Der løb et rygte om at fangerne (slaverne) fra tugthuset i Rendsburg var undsluppet og plyndrede sig vej op gennem Jylland. Selv om rygten var falsk, blev befolkningen meget opskræmt – man mente, at op til 1000 fanger drog hængende rundt og

Olielampe fra Benin, købt o. 1982. Overalt på den sydlige halvkugle har man fundet ud af at genbruge skrald til brugbare, billige og bæredygtige ting - på samme måde som man gjorde i Danmark før i tiden. Olielamper som denne, lavet af sardindåser og en ølkapsel, bliver brugt udenfor på markeder og i landsbyerne, hvor der ikke er elektrisk lys. Sådanne lamper er en nødvendighed i et land, hvor det allerede bliver mørkt klokken 18.

satte ild til landsbyerne. Smedene fik travlt med at forsyne de lokale bønder med våben af forhåndenværende redskaber – bl.a. leer og høtve. Det udstillede "slavekrigsspyd" stammer fra Hadsund-egnen.

Genbrug af metal er mindst ligeså vigtigt i nutiden. De stigende råvarepriser betyder, at der er en meget stor efterspørgsel på affald, der kan omarbejdes til nyt: Den moderne industri producerer meget metal, men det hele kan genbruges. I 2002 blev der afleveret 25.000 tons jern og metal på Aalborg Kommunes genbrugsordninger, og det hele blev genbrugt.

I 2005 er genbrug blevet trendy. Man genbruger ikke længere af nød eller af varemangel. Private gør det, fordi de ved at købe genbrugsting kan få noget andet end det massefremstillede, som alle andre også køber. Især køber mange unge sjovt og billigt genbrugstøj, og syr det om, så det får en personlig stil. Også gamle møbler fra 1960erne og 1970erne er i høj kurs. Det offentlige og virksomheder genbruger fordi det kan betale sig, og fordi det er nødvendigt at holde hus med jordens begrænsede ressourcer.

Genbrug er altså et fænomen, der ændrer sig i tidens løb, og det er oplagt at bruge en "genbrugsoptik" for at få en større viden om tidligere tiders levevilkår. De genbrugte ting, og måden man har genbrugt på er kilder, der hidtil ikke er blevet studeret særlig meget.

Der er kun lavet få undersøgelser af genbrugets historie, og da ofte i en anden anledning. I 1973 – oliekriseåret – udgav Kulturhistorisk Musemsforening "Sparetider" – i den serie af årsskrifter, der hedder Arv og Eje. Erik Kjersgård skrev i 1985 et lille hefte om genbrugets historie i forbindelse med Gendans jubilæum, og der er forsket noget i spoliefænomenet. Om genbrug af tekstiler i den folkelige klædedragt kan man blandt andet læse hos Ellen Andersen og Erna Lorenzen.

På Give-Egnens Museum lavede man i 1998 udstillingen "Man tar hvad man har" om sparsommelighed og genbrug.

Inger K. Bladt
Museumsinspektør
Nordjyllands Historiske Museum

Litteratur:

Ellen Andersen: *Danske bønders klædedragt* (1960)

Erna Lorenzen: *Tråde bagud* (1985)

Erna Lorenzen og Ulla Thyrring: *Folketøj på landet 1830-1880* (1977)

Chr. Waagepetersen: *To gange vendt og syet om til læredrengen i "Sparetider"*, Arv og eje 1973.

Petra Julie Holm: *Kristentøj i Den gamle By*. Købstadsmuseet Den gamle By. Årbog 1928-29.

Erik Kjersgaard: *Da man bare gjorde det* (1985)

Erik Kjersgaard: *Freden forberedes* (1981)

Erik Kjersgaard: *Lysene slukkes* (1982)

Aalborg Zoo i støbeskeen

Af Michael Preisz

I begyndelsen af 1930erne befinder Aalborg sig i en markant udvikling. Flere større projekter skal bidrage til at markere byen og Nordjylland som et progressivt område. På trods af verdenskrise og stor arbejdsløshed formår det socialdemokratiske bystyre at iværksætte projekter, der skal skabe "Det ny Aalborg". Bystyret satser på fremskridtet og fremtiden med gennembrud, nedrivninger og saneringer for derigennem at udvikle et progressivt og innovativt klima. I 1933 afholder Aalborg landsdelsudstillingen Nordjysk Udstilling, hvis formål er at vise omverdenen byens nyskabelser for derigennem at bevise, at på trods af krise i økonomien, markedsrestriktioner, et svækket grundlag for beskæftigelse m.v., så kan Aalborg og det nordjyske område gøre en forskel. Udstillingen viser, hvad byen og landsdelen formår indenfor bl.a. industri, håndværk, fiskeri, landbrug, kunst og turisme.¹ Aalborg ønsker at fremstå som en moderne, fremsynet og produktiv industriby med et storbypræg. I denne periode indledes samtidig de første tiltag til oprettelsen af en zoologisk have.

En voksende interesse

På byrådsmøde af 7. november 1932 behandles en anmodning fra Johannes Jensen, ejeren af en pelsfarm i Randers, om leje af et areal på ca. 2-3 tønder land til oprettelse af en zoologisk have. Markudvalget bemærker, at de til formålet kun kan anvise et areal ved enten Sønder Skovvej eller Vangs Allé. I månederne herefter bliver Johannes Jensens forespørgsel regelmæssigt diskuteret på byrådets møder, hvilket resulterer i en anbefaling af området omkring Sohngaardsholms Park, der kan stilles til rådighed mod en årlig leje på 3.000 kr.² Dette tilbud reagerer Johannes Jensen imidlertid ikke yderligere på. I forlængelse heraf modtager byrådet i februar 1933 yderligere anmodninger fra henholdsvis Osvold Jensen, Ullerslev, og J. Rysgaard, Hvirringe, hvis forespørgsler begge afvises af Markudvalget. Købmand Sigurd Christensen, Middelfart, får derimod tilbudt at leje området ved Sohngaardsholms Park på betingelse af, at plan og tegninger til havens indretning forelægges og godkendes af Markudvalget, men heller ikke her reagerer ansøgeren på tilbuddet.³

I efteråret 1933 modtager byrådet igen adskillige ansøgninger fra personer, der alle ønsker at forestå indretningen af en zoologisk have.

I henholdsvis september og november måned ansøger Ernst Jensen, Silkeborg, der fremhæver, at han kan anskaffe ca. 300 dyr fra hele verden til projektet.¹ Ved begge anledninger henvises til Sohngaardsholms Park. På samme tidspunkt genansøger Sigurd Christensen, først i samarbejde med biografejer Hans Tholstrup og dernæst alene. Anmodningen rettes denne gang mod et specifikt område, nemlig Blegkilde, hvilket Lystanlægsudvalget blankt afviser. Da Christensen i november ansøger om at benytte førnævnte Sohngaardsholms Park, får han imidlertid også afslag, hvilket ligeledes gælder for den ansøgning, som cirkusdirektør Robert Daniels, Viby, sender til byrådet i samme måned.⁵ Årsagen til den manglende interesse i arealet ved Sohngaardsholms Park er, at området har en ufordelagtig placering et stykke udenfor Aalborgs centrum, hvilket byrådet tydeligvis også er bevidst om:

*"Da en Dyrepark ved Sohngårdsholm næppe kan gøre Regning paa noget stort Besøg, fordi den vil ligge for afsides, er der ikke Udsigt til, at Ansøgerne vil bevare Interessen, når de hører, at der ikke er en egnet Plads nærmere ved Byens Centrum."*⁶

Ovenstående bekræftes af et senere byrådsreferat, hvori det fremgår, at Robert Daniels' anmodning af 11. december 1933 om leje af Blegkilde i stedet for Sohngaardsholms Park, idet sidstnævnte efter hans mening ligger upåagtet hen.⁷ Daniels får som de øvrige ansøgere afslag på at leje Blegkilde, idet byrådet er splittet i spørgsmålet om placeringen af en eventuel kommende dyrepark. En del af byrådet frygter ligefrem, at en zoologisk have i Blegkilde vil ødelægge anlægget og ønsker samtidig ikke at fratage den østlige del af byen dette etablerede og velfungerende anlæg. Problematikken består yderligere i, at byrådet vil have en ordentlig zoologisk have samt en bæredygtig attraktion, som ikke påfører byen direkte udgifter, hvorfor der er brug for en kapitalstærk person til at forestå projektet. Flere byrådsmedlemmer påpeger, at hvis der nogensinde skal gives koncession til en zoologisk have, forlanges der afgørende indflydelse på arrangementet. De ønsker således at sikre, at der bliver givet dyrene tilstrækkelig bevægelsesfrihed under ordentlige forhold, og at den zoologiske have ikke indskrænker sig til enkelte bure eller et par kaniner og katte.⁸

De mange afvisninger skal ikke forstås som et manglende ønske om en zoologisk have, tværtimod er byrådet i høj grad interesseret i projektet. Som statsminister Thorvald Stauning fremhæver i sin tale ved

afslutningen af Nordjysk Udstilling, så kan Nordjylland og Aalborg ikke tillade sig at hvile på laurbærrene, men skal gøre brug af ethvert initiativ for at fastholde den nylige succes.⁹ Byrådets interesse ligger bl.a. i at trække folk til byen, og derfor må Aalborg have noget at tilbyde i form af spændende og anderledes attraktioner. Borgmester Marinus Jørgensen påpeger, at byrådet ikke kan sætte sig fornem og afvisende hen. Det er derfor nødvendigt at gøre en målrettet indsats for at lokalisere et område med en attraktiv beliggenhed, men i relation til projektets finansiering ønsker byrådet ikke at påtage sig det økonomiske ansvar. Byrådet ser de potentielle fordele ved projektet, men ønsker at holde investeringen på et moderat og acceptabelt niveau. Det handler således om at finde den rette person til opgaven, der vel at mærke har en stærk økonomi og samtidig er villig til at investere i en ny attraktion, men hidtil har ingen af de interesserede ansøgere været i stand til at stille den nødvendige kapital til rådighed. Dette gælder ligeledes cirkusdirektør Christian Miehe, Arden, A. Fr. von Jensen, Vanløse, samt P.E. Petersen, Nykøbing M., der i februar 1934 ansøger om koncession på driften af en zoologisk have.¹⁰

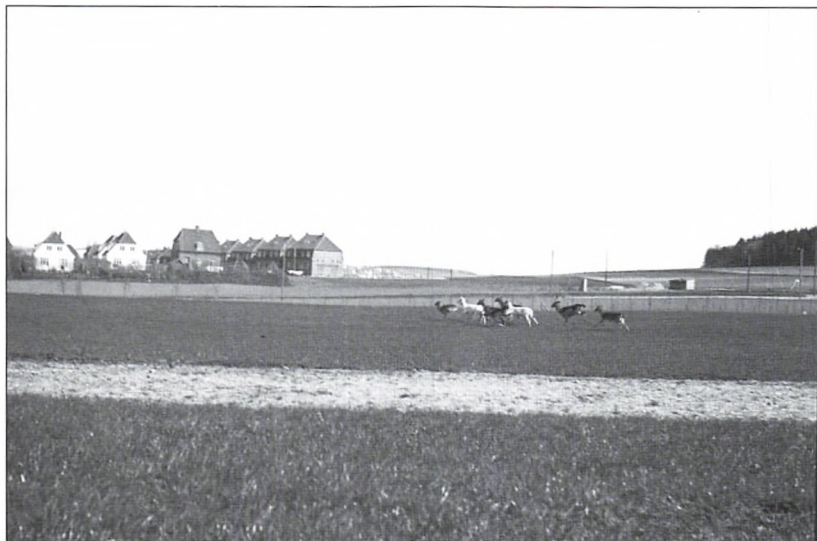
Sigurd Christensen bliver manden, der på møde med Lystanlægsudvalget af 19. marts 1934 præsenterer en løsning på, hvordan projektet kan blive en realitet uden én specifik pengemand bag. Christensen er oppe imod Svend Dannemand Nielsen, Roskilde, men bliver valgt som ansøgeren med det bedst underbyggede projekt, også i økonomisk henseende, om end han mener at kunne skaffe endnu mere kapital, hvis den zoologiske have oprettes som aktieselskab. Idéen bliver positivt modtaget af Lystanlægsudvalget, der vedtager at stille et areal til rådighed ved Bejsebakkeskoven i den vestlige del af byen, såfremt aktieselskabet bliver en realitet.¹¹

Fra idéplan til konkrete forhandlinger

I Kildepavillonen den 26. marts 1934 bliver de mere detaljerede planer præsenteret af overretssagfører Louis Ernst og Sigurd Christensen. I relation til det areal, de påregner at få stillet til rådighed, så strækker dette sig over ca. 30 tønder land, hvilket er dobbelt så stort som det areal, København Zoo har til rådighed. De første overordnede målsætninger er at indrette Aalborg Zoo på en måde, som er byen værdig, således at de kulturelle hensyn bliver sat i første række, mens det økonomiske udbytte for aktieejerne kommer i anden række. Den potentielle profit begrænses, idet der fastlægges en øvre grænse på 4% for udbytteudbetalinger, hvilket betyder, at et eventuelt overskydende

beløb skal tilfalde aktieselskabet.¹² For at tilstræbe et realistisk budget præsenterer Christensen et forslag på 55.000 kr., der er udarbejdet i forståelse med direktøren for Odense Zoo, Christian Jensen. Udgifterne til etableringen er estimeret til ca. 50.000 kr., hvoraf 20.000 kr. skal gå til indkøb af dyr. De præsenterede tal bliver mødt med en vis skepsis, idet der sættes spørgsmålstegn ved budgettets holdbarhed. De økonomiske diskussioner resulterer i, at der er enighed om foreløbigt at begrænse projektet til en dyrepark for den nordiske fauna. Senere er det hensigten at udvide dyrebestanden til at omfatte så mange dyrearter som muligt. Med henblik på at udarbejde det endelige budget samt fremskaffe den fornødne kapital nedsættes "Udvalget angående oprettelsen af en zoologisk have i Aalborg", der har følgende repræsentanter: remissearbejder C.A. Christensen, lensgreve H.C. Schimmelmann, Lindenberg, konsul Markussen, direktør Henriksen og oberst H.C. Hansen.¹³ Udvalgets opgave består i en hurtig løsning af de foreliggende opgaver, idet Aalborg Zoo skal åbne den førstkommende sommer. Denne planlægning viser sig at være noget forhastet og urealistisk.

Den 10. april 1934 præsenterer udvalget deres reviderede budget. Grundet den økonomiske skepsis overfor Christensens oplæg er det reviderede budget forhøjet til 75.000 kr. Af dette beløb skal 40.000 kr. anskaffes igennem aktietegning, der påbegyndes samme uge, og til hvilket formål et nyt udvalg nedsættes bestående af remissearbejder C.A. Christensen, direktør Henriksen og oberst H.C. Hansen.¹⁴ Af de tilgængelige kilder fremgår det ikke, hvor de resterende 35.000 kr. skal komme fra. Førstnævnte udvalg præsenterer et driftsbudget med en forventning til den årlige indtjening på 55.000 kr., hvoraf 45.000 kr. forventes at indkomme fra billetsalg udregnet fra 90.000 voksne á 50 øre og 40.000 børn á 25 øre. De årlige driftsudgifter forventes at udgøre 35.000 kr., hvorfor der ifølge budgettet bør fremkomme et årligt overskud på ca. 20.000 kr. De fremlagte budgetter bliver vedtaget af mødedeltagerne. Ifølge det reviderede budget er hensigten at anskaffe dyr for 18.000 kr., hvor hovedvægten skal ligge på fugle og pattedyr fra den nordiske fauna. Hensigten er, at dyrene skal gå frit omkring i parken, der indhegnes med et to meter højt ståltrådshegn, så publikum kan blive lukket ind og gå blandt dyrene. Havens ledelse ønsker at anskaffe forskellige stækkede fugle samt rådyr, dådyr, antiloper, sicahjorte, lamaer, dværggeder, får, egerne, harer, ræve og grævlinger. Endvidere skal der anskaffes 5-6 shetlandsponyer og nogle småvogne, i hvilke børnene kan få sig en køretur. I særlige rovbu-

Med udsigt til hjørnet af Bejsebakkevej og Vestre Allé ses en flok dådyr på det nøgne areal.

Foto: Harry Dalby, Aalborg Stadsarkiv.

re skal anbringes to løver, to malaybjørne, to vaskebjørne, to brunbjørne og to næsebjørne. Desuden skal der være et abebur med 30-40 aber, en grotte til søløver samt indhegning og voliere til strudse, flamingoer og traner.¹⁵

Hvad angår kommunens økonomiske bidrag, hersker der uenighed om, hvor meget dette skal udgøre. Som tidligere nævnt ønsker byrådet ikke at skyde penge ind i projektet, hvilket også er årsagen til, at det søger efter en både kapitalstærk og initiativvillig person til at gennemføre etableringsprocessen. Efter aktietegningen står det imidlertid klart, at det af privatpersoner og institutioner samlede beløb er på 46.000 kr., hvilket ifølge det godkendte budget er utilstrækkeligt. Dette er årsagen til, at udvalget anmoder kommunen om at tegne sig for et aktiebeløb på 24.000 kr., så den samlede aktiekapital når op på 70.000 kr. Kasse- og Regnskabsudvalget foreslår, at kommunen, hvis den overhovedet tegner aktier, sørger for at få aktiemajoriteten, så den sidder med den afgørende beslutningsmagt og indflydelse i forhold til Aalborg Zoos ledelsesforhold. Sagen behandles bag lukkede døre. På møde af 25. juni 1934 offentliggøres baggrunden for byrådets uenighed. Angående beløbets størrelse er der uenighed om, hvorvidt 10.000 kr. er et passende beløb, eller om kommunen skal sikre sig aktiema-

joriteten med en væsentlig større investering. Byrådsmedlemmerne er desuden uenige om, hvorvidt det investerede beløb skal tages af kapitalformuen, og hvorvidt dette er forsvarligt eller ej.¹⁶ Byrådet kan ikke tage beslutningen og sender spørgsmålet tilbage til Kasse- og Regnskabsudvalget, der efter byrådets mening skal tage stilling til et sådan pengespørgsmål. Resultatet bliver, at kommunen ved aktietegningen sikrer sig aktiemajoriteten med et beløb på 24.000 kr.

Forventningen i marts 1934 er som førnævnt, at Aalborg Zoo kan åbne i de tidlige sommermåneder. De forudgående forhandlinger tager dog længere tid, end deltagerne på møde af 26. marts 1934 har forventet. Aktietegningen er nemlig ikke det eneste uafklarede forhold. Lejen af den nødvendige jord mangler ligeledes at blive forhandlet færdigt. På møde i Lystanlægsudvalget af 19. maj 1934 fastsættes betingelserne for udleje af et område ved "Under Skoven", der svarer til et areal ved Bejsebakken. Det er første gang, at Lystanlægsudvalget navngiver et specifikt område, som skal udlejes til formålet. Som det fremgår af et tidligere mødereferat af 5. december 1933 ansøger føromtalt Svend Dannemand Nielsen netop om leje af dette areal, hvilket på daværende tidspunkt ikke kunne imødekommes.¹⁷ På møde af 14. august 1934 bliver "Udvalget angående oprettelsen af en zoologisk have i Aalborg" og Lystanlægsudvalget enige om et 10-årigt lejemål. Af Nordjyllands Social-Demokrat af 15. august 1934 fremgår det, at betingelserne er en fast årlig leje, samt at denne forhøjes med 1 % for hver 5.000 kr., bruttoomsætningen overstiger 50.000 kr.¹⁸ Af senere redegørelser udarbejdet i årene omkring 1970 af bl.a. Aalborg Kommune og Aalborg Zoo angående virksomhedens forstående likvidation fremgår det, at kommunen stiller området til rådighed vederlagsfrit.¹⁹ Ud fra de eksisterende kilder er det ikke muligt at redegøre for ovenstående ændring i lejeforholdene, og hvilke overvejelser der ligger bag denne beslutning. Kommunen ønsker formodentlig at forbedre mulighederne for at skabe en økonomisk rentabel virksomhed, hvilket i sidste ende vil komme kommunen til gode som interessant og aktionær. Det vederlagsfrie areal påvirker virksomhedens faste driftsudgifter i positiv henseende, og samtidig påfører løsningen ikke byen direkte udgifter, hvorfor det ud fra et politisk perspektiv er en mere acceptabel investering.

Aktieselskabet oprettes

Ved stiftelsesoverenskomst af 31. august 1934 bliver A/S Aalborg Zoologiske Have oprettet på den konstituerende generalforsamling i Kil-

depavillonen. Udvalget, der har forberedt hele sagen, forelægger her stiftelsesoverenskomst, udkast til vedtægter og kontrakt med den kommende direktør i henhold til aktieselskabsloven. Blandt hovedaktionærerne står Aalborg Kommune (24.000 kr.), A/S Aalborg Mælkekompagni (2.000 kr.) samt boghandler L.C. Lauritzen (500 kr.) og muremester Holger Cordes (500 kr.). Sigurd Christensen sælger samtidig sin private dyresamling bestående af fugle og mindre dyr til virksomheden for et beløb af 5.378 kr., som han får udbetalt i aktier. Derudover indbetaler han 6.622 kr., så han i alt tegner aktier af en værdi af 12.000 kr.²⁰ Vurderingen af Christensens dyresamling er foretaget af L.H. Schwartz, Odense, og vildthandler Schilder Knudsen, Aalborg, og en fortegnelse over disse dyr med påtegning om vurderingen bliver fremlagt på stiftelsesmødet. Den resterende aktiekapital på 31.000 kr. tegnes af byens virksomheder, selvstændige erhvervsdrivende og privatpersoner, heriblandt flere af de involverede i etableringsprocessen.²¹ Aktiekapitalen består ved den konstituerende generalforsamling af 70.000 kr., og det vedtages samtidig, at stemmeretten skal udøves således, at hvert i selskabets aktiebog noterede aktiebeløb tildeles én stemme for hver 100 kr., aktiebeløbet lyder på. Aktiebeløbet bliver suppleret af pengebeløb skænket af bl.a. Aalborg Bys og Omegns Sparerkasse med 3.000 kr., Diskontobanken med 1.000 kr. og Landbosparerkassen med 1.000 kr. Endvidere donerer Cementfabrikkerne for 2.000 kr. cement, De nordjyske Teglværker for 500 kr. sten og lensgreve H.C. Schimmelmänn trævarer for 1.000 kr. til den fysiske etablering af Aalborg Zoo.²²

Kontrakten med Sigurd Christensen bliver oplæst, der herefter modtager en årlig gage á 6.000 kr. som administrerende direktør og havens leder. Der foretages dernæst valg af bestyrelse, hvor følgende bliver opstillet: Direktør Sigurd Christensen, remissearbejder C.A. Christensen, købmand P.J. Petersen-Bach, direktør Valdemar Henriksen, muremester Holger Cordes samt boghandler L.C. Lauritzen. Sidstnævnte trækker sig tilbage, og da netop fem bestyrelsesmedlemmer skal vælges, enes man uden afstemning om de øvrige foreslåede personer. Til revisor vælges statsautoriseret revisor Alexander Tveede. Herefter afslutter C.A. Christensen generalforsamlingen med at takke "Udvalget angående oprettelsen af en zoologisk have i Aalborg", og de borgere, der er blevet aktionærer, samt de øvrige bidragsydere for deres interesse for projektet, og han udtrykker forhåbning om, at Aalborg Zoo må blive til gavn og glæde for byen. Samtlige aktionærer underskriver og godkender vedtægter og kontrakter, og A/S Aalborg

Zoologiske Have er hermed en realitet.²⁵ På et efterfølgende møde konstituerer bestyrelsen sig med C.A. Christensen som formand og Valdemar Henriksen som næstformand. Ifølge aktieselskabsregistrets registreringsprotokol fremgår det, at A/S Aalborg Zoologiske Have af 5. oktober 1934 noteres med registreringsnummer 13.090.²⁴

Hensigten er herefter, at Aalborg Zoo åbner til påsken 1935, hvilket giver bedre tid til at etablere haven fysisk og skaffe seværdige dyr. Arkitekterne Einar Glahn og Carlo Odgaard bliver ansat til at forestå opgaven med at udføre planer og tegninger over haven til godkendelse hos kommunen, og først derefter kan byggeriet af de forskellige bure og øvrige bygninger igangsættes. Den nye tidsramme forbedrer mulighederne for at skabe optimale rammer for dyrene, hvilket skal ses i relation til vedtægternes formålsparagraf, som illustrerer, at Aalborg Zoo fra starten opfattes som en kulturel institution:

*"Selskabets Formaal er at drive en zoologisk Have i Aalborg under saadanne Former, som er Byen værdig, saaledes at Haven skal kunne tjene til Oplysning og Belæring for de Besøgende, medens Spørgsmålet om økonomisk Udbytte skal komme i anden Række."*²⁵

En interimistisk zoologisk have

For at skabe optimale omgivelser for dyrene tager direktør Sigurd Christensen, bestyrelsesformand C.A. Christensen samt kommunegartner Kaj Wendelboe Nielsen i september 1934 til Hagenbecks Dyrepark i Stellingen ved Hamborg. Besøget foretages med henblik på at hente inspiration, ideer og retningslinier til de praktiske foranstaltninger med hensyn til indretningen af dyreburenes beskaffenhed. De benytter samtidig anledningen til at se på nogle dyr, som ledelsen påtænker at forsyne haven med til foråret 1935, og ved samme lejlighed køber de nogle sjældne harer, som skal supplere den dyresamling, direktøren bidrager med. Denne dyresamling ankommer til Aalborg den 2. oktober 1934, selvom der fortsat ikke er logi til dyrene på Aalborg Zoos areal.²⁶ Dyrene bliver foreløbigt anbragt i Spantehal A på det udstillingsterræn ved Kong Christians Allé, hvor Nordjysk Udstilling blev afholdt. Blandt dyrene er papegøjer, ravne, tårnfalke, råger, hejrer, indiske løbehøns og slørugler samt nogle ræve, angoramarsvin og capucineraber og senere et bjørnepar, der alle bliver placeret i interimistiske volierer og bure. Her skal dyrene opholde sig, indtil deres fremtidige bure i Aalborg Zoo står færdige.²⁷

Aalborg Zoo med fødselsveer

Med aktieselskabets oprettelse synes vejen banet for det første spa-destik. Lystanlægsudvalget indstiller den 5. november 1934 en bevil-ling på 18.700 kr. til regulering og beplantning af zoologisk haves areal ved Bejsebakken. Lystanlægsudvalget fremhæver, at kommunen er kontraktmæssigt forpligtet til at beplante arealet, hvorefter vedligeholdelsespligten overgår til Aalborg Zoo.²⁸ Denne indstilling giver imid- lertid anledning til så stor debat og uenighed i byrådet, at igangsættel- sen af havens indretning bliver mid- lertidigt udsat. Uenigheden opstår, idet Bejsebakken er en del af et større rekreativt område, hvorfor borgmester Jørgensen reagerer imod planerne om at fælde træer og ænd- re for meget ved det anlæg, som kommunen har anvendt mange års arbejde og store pengesummer på at forene til en helhed.²⁹ Selvom byrå- det i skrivelse af 24. april 1934 ved- tager at lade Lystanlægsudvalget anmode om en bevilling til beplant- ning af området, kommer det bag på flere byrådsmedlemmer, at der ifølge Lystanlægsudvalget skal fældes træer og ikke blot plantes nye. Borgmester Jørgensen opponerer kraftigt imod at rive den nuværende granplantage ned, for ifølge hans udregninger vil det med ét grantræ på hver km² betyde, at 9.200 grantræer samt yderligere 18.400 løvtræer skal fældes på det udvalgte areal. Samtidig vil det bryde den samling af Skovbakkeanlægget og Bejsebakkean- lægget, som byrådet har tilstræbt. Borgmesteren anbefaler, at Lystan- lægsudvalget bevilges pengene til indretningen af Aalborg Zoo, men kan ikke støtte den forelagte plan, idet han påpeger, at der eksisterer tilstrækkeligt mange ubeplantede arealer, der i så fald kunne benyttes til formålet. Bestyrelsesformand C.A. Christensen, der ligeledes er for- mand for Lystanlægsudvalget, udtaler fra sidstnævnte position, at ind-

Der ventes paa Ordre.....

Satirisk tegning af Alf Hansen vedrørende byggeriets midlertidige udsættelse. Teksten lyder "Der ventes paa ordre ...".

Tegning:
Nordjyllands Social-Demokrat
af 10. november 1934.

stillingen på ingen måde angår dette store antal træer. Han fremhæver, at Lystanlægsudvalget kun ønsker at fælde dårlige og syge træer. Hensigten er at tilstræbe den smukkeste afslutning på beplantningen og det pågældende areal. Lystanlægsudvalget diskuterer sagen indgående og kan ikke fremkomme med en bedre løsning. Ud fra disse overvejelser fremhæver C.A. Christensen, at det der står i vejen for udviklingen må falde, idet byen efter hans mening vil opnå det smukkeste resultat med den præsenterede plan.³⁰ Byrådsmedlem Marius Andersen foreslår en udsættelse af spørgsmålet på betingelse af, at der placeres stolper, som angiver det pågældende areal, således at byrådet, ved selvsyn, kan danne sig et overblik over det, der skal ske. Byrådet vedtager at udsætte spørgsmålet.

Den 8. november 1934 mødes byrådet og medlemmer af Aalborg Zoos bestyrelse på Bejsebakken for at besigtige arealet og de omstridte træer. Planen er markeret med udspændte snore, så de kan se de foreslåede pladser til dyreburene i forhold til træernes placering. Lystanlægsudvalget ønsker en del af granplantagen mellem Sofiendalsvej og Vestre Allé anvendt til bure, hvilket vil påkræve fældning af en lang række træer. Lystanlægsudvalget stiller sig villig til at benytte de naturlige åbne pladser til burene, således at de resterende træer vil danne et naturligt læ, indtil der kan plantes nye træer nedenfor granplantagen. Borgmester Jørgensen modsætter sig igen Lystanlægsudvalgets forslag, idet det vil efterlade for få træer og for lidt plads, når de nødvendige pladser og gange bliver ryddet. I stedet foreslår han området nedenfor granplantagen på begge sider af vejen "Under Skoven", hvormed haven kan anlægges mellem plantagen og den bebyggede del af Bejsebakken. Hertil påpeger Lystanlægsudvalget, at området i så fald skal beplantes, da en åben mark ikke egner sig til en zoologisk have. Byrådsmedlem M.C. Willumsen antyder et kompromisforslag, hvor man for at undgå lugtgener i de omkringliggende parkanlæg kan rykke burelinien 10 meter mod syd og øst, hvilket vil give et større bælte mellem Mølleparkanlægget og burene. Borgmester Jørgensen er ikke imødekommende overfor forslaget og henstiller i stedet til C.A. Christensen, at denne på det kommende byrådsmøde præsenterer en plan over havens placering nedenfor granplantagen. I denne forbindelse stiller C.A. Christensen spørgsmålstegn ved, om havens bestyrelse overhovedet ønsker at leje jord øst og neden for "Under Skoven", hvilket kan være tvivlsomt. Endnu engang når byrådet ikke til enighed, hvorfor spørgsmålet udsættes.

af havens beliggenhed. Hvis hensigten er, at haven er et langsigtet projekt, der skal udvikle sig i fremtiden, gælder det om at give den så ideelle forhold som muligt.³¹ Byrådet udsætter atter sagen, for at Lyst-anlægsudvalget, Kasse- og Regnskabsudvalget samt Markudvalget kan behandle spørgsmålet nærmere og samarbejde om et endeligt forslag.

Den 16. november 1934 fremsætter udvalgene sammen med borgmester Jørgensen og bestyrelsesformand C.A. Christensen i fællesskab forslag til løsning af konfliktspørgsmålet, som er et kompromis af de divergerende synspunkter. Aalborg Zoo skal ligge på et areal på 13 tønder land, som inkluderer jorden på begge sider af vejen "Under Skoven"; en vej, der således bliver fjernet, og som resultat af denne løsning går havens areal ca. 15 meter op i Bejsebakkeskoven. Derudover bliver dele af arealet fredet, hvad angår fældning af træer, imens Aalborg Zoos ledelse får bemyndigelse til at fælde træer på strimmelen fra Sofiendalsvej til Ørstedesvej, mens ingen træer må fældes fra Ørstedesvej til Vestre Allé.³² Parterne enes om at indstille forslaget til vedtagelse i byrådet, og de vellykkede forhandlinger betyder, at Aalborg Zoo kan påbegynde arbejdet med planlægning og bebyggelse på arealet fra denne dag.

Haven tager form

På bestyrelsesmøde af 19. november 1934 forelægger arkitekterne Glahn og Odgaard de første tegninger til havens rovdyrhus og abehus. Overslaget for rovdyrhuset lyder på 14.374 kr., mens abehuset med tilhørende grotte estimeres til 9.860 kr.³³ Bestyrelsen overlader herefter ansvaret for placeringen af husene til arkitekterne, direktør Christensen samt kommunegartner Wendelboe Nielsen på betingelse af, at hovedtrækkene i den eksisterende plan bevares. I overensstemmelse med beslutningen om det endelige areal ved Bejsebakkevej vedtager byrådet en indstilling fra Lystanlægsudvalget om bevilling på 17.300 kr. til arbejdet i forbindelse med reguleringen og beplantningen af området.³⁴ I de følgende måneder præsenterer arkitekterne løbende tegninger, skitser og tilbud på udformningen af byggerierne. På bestyrelsesmøde af 29. december 1934 vedtages det at installere centralvarme til en pris af 3.800 kr., ligesom arkitekterne anmodes om at indhente tilbud på indgangsparti og toilethygning. På bestyrelsesmøde af 17. januar 1935 foreligger der således tilbud ifølge tegning på indgangspartiet á 3.170 kr., på en sø til ænder á 2.500 kr. samt malerarbejde for bl.a. hjortehuse og voliere á 428 kr.³⁵ På møde af 23. februar 1935 vedtager bestyrelsen at opføre et hus for mindre rovdyr til

2.747 kr., en toiletbygning til 2.468 kr. samt opførsel af hus for bl.a. heste, lamaer og geder til 595 kr.³⁶ Udover de interne byggerier nødvendiggør publikums transportmuligheder til og fra Aalborg Zoo desuden en rundkørsel ved indgangspartiet på Sofiendalsvej. Teknisk Udvalg anmoder byrådet om at stille et beløb på 7.500 kr. til rådighed. Selvom Kasse- og Regnskabsudvalget anbefaler, at arbejdet igangsættes, og det søgte beløb stilles til rådighed, så skaber spørgsmålet fornyet debat i byrådet. Flere byrådsmedlemmer noterer sig de omfattende udgifter ved projektet og stiller spørgsmålstejn ved, om Aalborg Zoos aktiekapital er for lille, og at kommunens involvering på denne baggrund kan blive for dyrt et bekendtskab. Andre påpeger nødvendigheden af rundkørslen, hvortil P.J. Petersen Bach tilføjer, at byen har pligt til at give en værdig indkørsel til haven.³⁷ Sagen sendes til anden behandling for lukkede døre, hvor byrådet med 12 stemmer mod 6 vedtager at stille beløbet til rådighed.

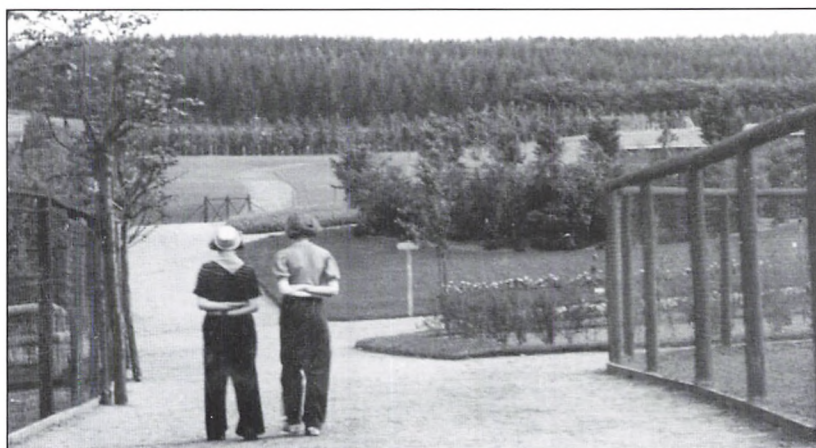
Etableringen af Aalborg Zoo påfører virksomheden mange udgifter i den indledende fase. Som følge heraf vedtager bestyrelsen af 2. februar 1935, efter gennemgang af statusopgørelse fra revisor Alexander Tveede, at ansøge Nordjysk Bank om et lån på 20.000 kr. Derudover ansøges om valuta til indkøb af vilde dyr, hvilket valutakontoret afslår, idet der i de økonomisk ustabile tider ikke kan bevilges valuta

Hjortegårdene ligger dengang placeret i den sydvestlige del af Aalborg Zoos areal.

Foto: Harry Dalby, Aalborg Stadsarkiv.

til vilde dyr.³⁸ På trods af de økonomiske vanskeligheder igangsætter ledelsen fortsat byggerier, herunder bl.a. indhegning til ænder, traner og flamingoer á 1.950 kr., tre rovfuglevolierer á 1.275 kr. samt en mindre materielgård til 200 kr.³⁹ Natten til den 6. marts 1935 får Aalborg Zoo uventede ekstraudgifter til køb af dyr, da to hunde slipper igennem hjorteindhegningen, hvor de jager og skambider fem rådyr og tre sikahjorte ihjel. Nogle af dyrene er flåede og flænset i koder, bug og hals, og er døde ved blodtab. Andre bliver jaget rundt til udmattelse og dør af lungesprængning. Et enkelt rådyr styrter mod et træ og knækker begge sine takker ved roden og dør ved kraniebrud. Aviserne benævner tragedien som et regulært "blodbad".⁴⁰ Hundenes spor leder direktør Christensen og havens dyrlæge Myrop frem til deres ejer, overretssagfører Kleisbye, i villaen "Iris" på Hasserisgade 19.⁴¹ Tre dage efter ankommer to hvide dådyr, to kronhjorte og en råbuk som erstatning, men glæden varer kun kort. Da dådyrene bliver lukket ud i deres anlæg, forskrækkes de af et hundeglam, og et af dådyrene farer gennem den indhegnede plads og støder frontalt mod ståltrådshegnet, knækker halsen og dør på stedet. Aalborg Zoos uheld er dobbelt, idet dådyret er med kalv og skulle nedkomme med havens førstefødte.⁴² Selvom Aalborg Zoo stiller erstatningskrav på 1.200 kr. og et bødeforlæg på 3.000 kr., så modtager haven kun erstatning for de døde dyr. Sagerne udgør på flere måder en uheldig og problematisk situation så kort tid før åbningen. Uheldet medfører, at ledelsen overvejer de ekssi-

Et vue direkte mod syd med Vestre Allé som tværgående akse ved skovbrynets start.

Foto: Arly Andersen (Privateje)

sterende risici for medarbejderne, hvorfor de beslutter at tegne ulykkesforsikring for en direktør, en billetdame, to dyrepassere og to arbejdere samt en ansvarsforsikring.¹³

De sidste forberedelser

Efterhånden som bure og bygninger færdiggøres, flyttes dyrestanden fra spantehallen til deres nye omgivelser i Aalborg Zoo. C.A. Christensen meddeler den 6. april 1935, at etableringsprocessen holder planen, og at alle bygninger vil stå færdige i løbet af den efterfølgende uge, hvorfor der hersker travlhed i tiden op til åbningen. 500 kilo græsfrø bliver sået på de store jordarealer, der bliver spredt grus på stierne, og malerne lægger sidste hånd på burene. På trods af Aalborg Zoos økonomiske problemer og tidens valutavanskeligheder kan ledelsen alligevel præsentere en seværdig dyresamling. Alene i april indkøbes en løve fra Aarhus Zoo, en ny førerhan til havens øvrige 24 aber samt to malajbjørne, der er indfanget i junglen og bragt hertil fra Indien af en sømand.¹⁴ To dage før åbningen løser valutavanskelighederne sig, idet Aalborg Zoo tildeles et større valutabeløb udenfor den normale tildeling, hvilket hurtigt resulterer i indkøb af et løvepar fra Leipzig, således at alle rovdyrburene er besatte op til åbningen. På bestyrelsesmøde af 4. april 1935 ansættes E. Christensen ved billetkontoret, og det vedtages at udleje kiosken til Ejler Jensen for 3.000 kr. samt 12 % af omsætningen over 20.000 kr., mens traktørstedet

Ved Aalborg Zoos åbning kan ledelsen stolt præsentere disse tre flotte løver.

Foto: Harry Dalby, Aalborg Stadsarkiv.

overdrages til restauratør Hr. Fonseca for en afgift på 10 % af den samlede omsætning. Restaurantens beliggenhed er placeret centralt og tæt ved skoven med udsigt over hele haven, hvor publikum kan nyde en forfriskning.¹⁵ Mandag den 8. april 1935 åbner salget af partoutkort til en pris af 5 kr. for voksne og 3 kr. for børn. Partoutkortene er bestilt i 5.000 eksemplarer og er fremstillet af Aalborg Litografianstalt til en pris af 9 øre pr. 8 stk.¹⁶ I den forbindelse udtaler C.A. Christensen, at hvis byens borgere påtænker at ofre Aalborg Zoo en lille opmærksomhed i anledning af åbningen, ser han hellere, at dette sker i form af køb af årskort frem for med blomster.¹⁷

Aalborg Zoos officielle åbning

I strålende forårssol og med Dannebrog vajende ved indgangen bliver Aalborg Zoo officielt indviet lørdag den 13. april 1935 for specielt inviterede gæster. Klokken 15 samles ca. 100 indbudte gæster omkring kioskybygningen i havens centrum, hvorefter C.A. Christensen tager ordet og retter en tak til alle involverede. Han takker aktionærene og Aalborg by for at have stillet det store areal til rådighed, ligesom han blandt givnerne nævner Aalborg Discountbank, Aalborg Bys og Omegns Sparekasse, Landbosparekassen, Cementfabrikkerne, De nordjyske Teglværker og grev Schimmelman, Lindenborg. Bestyrelsesformanden retter endvidere en tak til stadsingeniøren, vandværksbestyrer

Den karakteristiske kiosk er placeret på midteraksen af Aalborg Zoos samlede areal.

Foto: Harry Dalby, Aalborg Stadsarkiv

Jensen, den fungerende byrådssekretær, fuldmægtig Buus, kommune-gartner Wendelboe Nielsen samt arkitekter, håndværkere og arbejdere for et flot stykke arbejde, som både haven og byen kan være stolte af. C.A. Christensen afslutter med en tak til aktieselskabets juridiske konsulent, overretssagfører Ernst, pressen samt bestyrelsen.⁴⁸ Herefter overlades ordet til borgmester Jørgensen, der forestår åbningstalen. Netop som han påbegynder sin tale, lykkes det for tre af aberne at slippe løs via nogle store grene, til stor morskab for de indbudte gæster. Aberne fortsætter deres flugt ud af haven, og dyrepasserne må løbe efter og indfange dem med net på Sofiendalsvej og i det nærliggende skovbryn. Imens fortsætter borgmester Jørgensen sin tale, hvor han fremhæver, at Aalborg Zoo med byens smukkeste beliggenhed vil være en seværdighed, som borgerne med stolthed kan henvise turister til. Han håber, at haven får stor betydning, ikke mindst som bindeled mellem by og land, samt som et sted hvor borgerskabet vil mødes, og børnene finde et lille paradis. Borgerne skal gennem skolebørnenes besøg blive knyttet nærmere til byen, og byens børn vil få en tumleplads i haven, hvor de både kan få sol og frisk luft og samtidig lære noget. Afslutningsvis bringer borgmesteren en lykønskning til bestyrelsen med det opnåede resultat, hvorefter han udbringer et leve for Aalborg Zoo med ønsket om, at haven vil trives og udvikles til gavn og glæde for de besøgende og til ære for Aalborg by.⁴⁹ Herefter venter vin og kransekage til de indbudte gæster, der efterfølgende tager de mange seværdigheder nærmere i øjesyn. En af de mest spektakulære er en 400 kilo udstoppet haj, der nogle dage i forvejen er indfanget ved Lønstrup, og som ifølge avisernes referat udgør en frygtindgydende oplevelse for publikum.⁵⁰

Portene åbnes for publikum

Den følgende dag, paldesøndag den 14. april 1935, åbnes portene kl. 10 for offentligheden. Interessen for byens nye seværdighed afspejler sig i den store tilstrømning, idet der går ca. 5.000 voksne á 50 ører og ca. 2.000 børn á 25 ører gennem billetlugerne, og der bliver tilmed solgt 300 årskort. Eftermiddagstimerne hyder på det største rykind, hvor selv direktør Christensen må træde til ved billetteringen for at undgå for lang ventetid. Publikumstilstrømningen resulterer i parkerede biler helt ned til Hobrovej. Ved de mest populære attraktioner såsom rovdyr og aber er der trængsel og kø det meste af eftermiddagen. Ved abegrotten samler opmærksomheden sig om et lille lommespejl, hvor abernes nysgerrighed og leg med spejlet vækker stor

To friske gutter nyder en tur på havens ponyer.

Foto: Arly Andersen (Privateje)

morskab hos publikum. Trængslen ved burene og det store besøg går ud over de nytilsæede plæner, idet publikum ikke har tålmodighed til at følge de anlagte stier, men derimod skråner over tilfældige steder. Eftermiddagen byder desuden på en koncert fra kl. 14 til 15.30 med Aalborg og Nørresundby orkesterforening, som stiller med et 25 mands orkester og bliver hilst med stort bifald af publikum.⁵¹ Åbningsdagen understøtter de positive forventninger om en kulturattraktion, der kan gøre en forskel for Aalborg og det nordjyske område.

Starten på en moderne Noahs Ark

Åbningen af Aalborg Zoo tiltrækker stor opmærksomhed. At dømme ud fra avisernes dækning vækker resultatet både begejstring og beundring hos aktionærer og publikum. I de første 10 dage gæster ca. 25.000 besøgende Aalborg Zoo. Det skal tages i betragtning, at besøgstallet både skyldes nyhedens interesse, og at åbningen falder i påskedagene, hvilket givetvis foranlediger et ekstra stort antal besøgende. Der udtrykkes en forventning om, at Aalborg Zoo med tiden kan blive en økonomisk rentabel forretning. I relation til målsætningen om oplysning og belæring, så fremgår det ikke, hvad ledelsen lægger heri, samt hvordan den forventer at opfylde disse. Ved etableringen er alene muligheden for at se de forskellige dyrearter i

levende live nyt og anderledes, hvorfor oplevelsen af dyrene og deres adfærd i sig selv er oplysende og belærende. Hertil kommer bl.a. informerende kataloger, men det er først senere i havens historie, at formidlingsindsatsen målrettes ud fra en bevidsthed om, at den zoologiske haves opgave bl.a. består i at vise og forklare dyrenes adfærd og biologi for herigennem at øge publikums viden og udbytte. Som indledningsvist beskrevet har kommunen et ønske om og interesse i at promovere Aalborg og Nordjylland som et progressivt og attraktivt område i løbende udvikling. I begyndelsen af 1930erne åbner andre zoologiske haver i flere større danske byer, hvorfor det er vigtigt for Aalborg Kommune ikke at stå tilbage. Dels fordi det er prestigøst at have en zoologisk have, og dels fordi attraktionen trækker turister til og derved giver byen et indirekte økonomisk udbytte. Det handler i høj grad om at støtte udviklingen og markedsføringen af Aalborg og det nordjyske område samt prestigen og nyhedens interesse ved det færdige resultat. Eller rettere, det næsten færdige resultat, for som C.A. Christensen påpeger, så bliver en zoologisk have aldrig færdig. Der skal hele tiden være noget nyt og spændende at se på, således at publikum bevarer interessen.⁵² Med dette fokus har udviklingen bevirket, at Aalborg Zoos formål ikke længere som i 1935 er at præsentere et prestigeprojekt med en dyresamling til offentlig beskuelse og beundring. Den zoologiske haves rolle og position i et globaliseret verdenssamfund har indenfor de sidste 50 år gennemgået en omfattende transformation. Som moderne zoologisk have arbejder Aalborg Zoo ved 70 års jubilæet i 2005 ud fra målsætninger med særlig fokusering på den natur- og dyrebevarende indsats, et omfangsrigt internationalt avlssamarbejde samt en vigtig og informativ funktion som formidlings- og undervisningsinstitution. Denne ændrede rolle fører til tankerne og symbolværdien af Aalborg Zoo som "en moderne Noahs ark".

*Michael Preisz
Cand. mag.
i historie og samfundsfag*

Noter

- 1 Christensen, 1990, s. 214-225; Nielsen, 1983-84, s. 108-121; Jensen, 2003, s. 11-25 og 31-52; Djernø, 1999, s. 57-59.
- 2 Aalborg byrådsforhandlinger af 07.11.1932 sag nr. 217-1932, nr. 19, s. 90; 12.12.1932 sag nr. 217-1932, nr. 40, s. 115; 10.01.1993 sag nr. 217-1932, nr. 31, s. 126; Nordjyllands Social-Demokrat af 08.11.1932.
- 3 Aalborg byrådsforhandlinger af 13.02.1933 sag nr. 7-1933, nr. 21, s. 144; sag nr. 274-1932, nr. 22, s. 144; sag nr. 6-1933, nr. 23, s. 144; Frische, 1985, s. 7-12.
- 4 Aalborg byrådsforhandlinger af 04.09.1933 sag nr. 218-1933, nr. 23, s. 85; 13.11.1933 sag nr. 218-1933, nr. 23, s. 135; Aalborg Stiftstidende af 02.09.1933; 05.09.1933; Nordjyllands Social-Demokrat af 05.09.1933.
- 5 Aalborg byrådsforhandlinger af 13.11.1933 sag nr. 7-1933, nr. 24, s. 135; 13.11.1933 sag nr. N-5-1933, nr. 25, s. 136; Lystanlægsudvalgets forhandlingsprotokol af 06.11.1933 sag nr. 2-40-1933, s. 102.
- 6 Aalborg Stiftstidende af 14.11.1933.
- 7 Nordjyllands Social-Demokrat af 12.12.1933.
- 8 Aalborg Stiftstidende af 14.11.1933; Nordjyllands Social-Demokrat af 14.11.1933; 12.12.1933.
- 9 Nielsen, 1983-84, s. 117-118.
- 10 Aalborg byrådsforhandlinger af 26.02.1934 sag nr. 308, nr. 22, s. 187; sag nr. 23-2934, nr. 23, s. 187; sag nr. 3-1934, nr. 24, s. 187; Lystanlægsudvalgets forhandlingsprotokol af 26.02.1934 sag nr. 4-40-1933, s. 116; sag nr. 5-40-1933, s. 116.
- 11 Lystanlægsudvalgets forhandlingsprotokol af 19.03.1934 sag nr. 40-1933, nr. 2, s. 119; Nordjyllands Social-Demokrat af 19.03.1934.
- 12 Vedtægter for Aktieselskabet Aalborg zoologiske Have, § 3; Nordjyllands Social-Demokrat af 27.03.1934.
- 13 Nordjyllands Social-Demokrat af 27.03.1934.
- 14 På baggrund af kilderne står den præcise dato for påbegyndelsen af aktietegningen uklar. Frische angiver datoen til den 10. april 1934, mens Nordjyllands Social-Demokrat af 11. april 1934 angiver datoen til at være den efterfølgende fredag, hvilket således er den 13. april 1934. (Frische, 1985, s. 7; Nordjyllands Social-Demokrat af 11.04.1934)
- 15 Nordjyllands Social-Demokrat af 11.04.1934.
- 16 Nordjyllands Social-Demokrat af 05.06.1934; 26.06.1934.
- 17 Lystanlægsudvalget forhandlingsprotokol af 19.05.1934 sag nr. 32-1934, nr. 7, s. 127; 05.12.1933 sag nr. 40-1933, nr. 1, s. 106.
- 18 Lystanlægsudvalget forhandlingsprotokol af 14.08.1934 sag nr. 22-1934, nr. 6, s. 134; Aalborg byrådsforhandlinger af 04.06.1934 sag nr. N-4-1934, nr. 29, s. 43; Nordjyllands Social-Demokrat af 15.08.1934.
- 19 Aalborg Zoologiske Have, Forskellige bilag, Likvidation, 1969-1971; Aalborg Zoologiske Have, Regnskaber og Revision, 1970-1974.
- 20 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 31.08.1934, s. 1-3; Frische, 1985, s. 7-12; Frische, 1982, s. 85-86; Nordjyllands Social-Demokrat af 01.09.1934.
- 21 Aktiebog, Bogholderiet Zoo, 1935-1941.
- 22 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 31.08.1934, s. 1-3; Frische, 1985, s. 7-12; Nordjyllands Social-Demokrat af 01.09.1934.

- 23 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 31.08.1934, s. 1-3; Nordjyllands Social-Demokrat af 01.09.1934.
- 24 Aktieselskabsregistret, Journalbog, 1918-1958.
- 25 Vedtægter for Aktieselskabet Aalborg Zoologiske Have, § 3.
- 26 Nordjyllands Social-Demokrat af 02.10.1934.
- 27 Nordjyllands Social-Demokrat af 02.10.1934; 03.10.1934; 28.10.1934.
- 28 Aalborg byrådsforhandlinger af 05.11.1934 sag nr. N-4-1934, nr. 37, s. 107; Lystanlægsudvalgets forhandlingsprotokol af 18.10.1934 sag nr. 22-34, nr. 1, s. 137; Nordjyllands Social-Demokrat af 03.11.1934.
- 29 Området omfatter bl.a. Frederiks Kilde, Almen Kirkegård, Skovbakken, Mølleparken, Stolpedalen, Zoologisk Have, Aalborglund, Bejsbakken og Søndre Kirkegård. Fra banegården strækker dette område sig i en ca. 2 km lang bue mod sydvest. (Frische, 1982, s. 85; Frische, 1985, s. 11-12; Nordjyllands Social-Demokrat af 06.11.1934)
- 30 Nordjyllands Social-Demokrat af 06.11.1934.
- 31 Nordjyllands Social-Demokrat af 13.11.1934.
- 32 Nordjyllands Social-Demokrat af 17.11.1934; Frische, 1985, s. 7-12.
- 33 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 19.11.1934, s. 10.
- 34 Aalborg byrådsforhandlinger af 03.12.1934 sag nr. N-4-1934, nr. 24, s. 115; Nordjyllands Social-Demokrat af 04.12.1934.
- 35 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 17. 01.1935, s. 11.
- 36 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 23.02.1935, s. 11.
- 37 Aalborg byrådsforhandlinger af 07.01.1935 sag nr. N-4-1934, nr. 23, s. 128; Nordjyllands Social-Demokrat af 05.01.1935; 08.01.1935.
- 38 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 02.02.1935, s. 12; Nordjyllands Social-Demokrat af 17.02.1935.
- 39 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 09.03.1935, s. 12.
- 40 Nordjyllands Social-Demokrat af 06.03.1935; Aalborg Stiftstidende af 06.03.1935; Aalborg Amtstidende af 06.03.1935.
- 41 Nordjyllands Social-Demokrat af 06.03.1935.
- 42 Nordjyllands Social-Demokrat af 10.03.1935.
- 43 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 09.03.1935, s. 12; 29.04.1935, s. 16; 27.05.1935, s. 17; Nordjyllands Social-Demokrat af 19.03.1935.
- 44 Nordjyllands Social-Demokrat af 06.04.1935; 09.04.1935.
- 45 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 04.04.1935; Nordjyllands Social-Demokrat af 14.04.1935.
- 46 Forhandlingsprotokol for A/S Aalborg Zoologiske Have af 23.02.1935, s. 11; 09.03.1935, s. 12.
- 47 Nordjyllands Social-Demokrat af 06.04.1935.
- 48 Aalborg Amtstidende af 13.04.1935; Aalborg Stiftstidende af 14.04.1935; Nordjyllands Social-Demokrat af 14.04.1935.
- 49 Aalborg Stiftstidende af 14.04.1935; Nordjyllands Social-Demokrat af 14.04.1935.
- 50 Frische, 1985, s. 13-16; Aalborg Amtstidende af 15.04.1935; Aalborg Stiftstidende af 14.04.1935; Nordjyllands Social-Demokrat af 14.04.1935.
- 51 Aalborg Amtstidende af 15.04.1935.
- 52 Nordjyllands Social-Demokrat af 06.04.1935.

Kildeliste

Utrykte kilder

Aalborg Stadsarkiv

- Aalborg byrådsforhandlinger, 1932-1935
- A/S Aalborg Zoologiske Have, Aktiebog, 1935-1941
- A/S Aalborg Zoologiske Have, Forhandlingsprotokol, 1934-1945
- A/S Aalborg Zoologiske Have, Forskellige bilag, Likvidation, 1969-1971
- A/S Aalborg Zoologiske Have, Kassebog, 1934-1936
- A/S Aalborg Zoologiske Have, Regnskabsbog over partoutkort, 1935-1946
- A/S Aalborg Zoologiske Have, Regnskaber og Revision, 1970-1974
- A/S Aalborg Zoologiske Have, Vedtægter, 1934
- Forhandlingsprotokol, Lystankægsudvalget, 1929-1938

Aalborg Lokalsamling

- Arsskrifter, 1935-1937

Rigsarkivet

- Aktieselskabsregistret
- Kontordelte Arkiver, Journalbøger, 1918-1958, 5526-22-1

Trykte kilder

Aviser

- Aalborg Amtstidende, 1932-1935
- Aalborg Stiftstidende, 1932-1935
- Nordjyllands Social-Demokrat, 1932-1935

Litteratur

- Per Bo Christensen & Jens Topholm, Aalborgs Historie bind 5: Aalborg under stilstand og fremgang fra 1814 til 1970, Aalborg Kommune, 1990
- Kjeld Djernø, Det grønne Aalborg: Historien gennem 200 år, Teknisk Forvaltning, Park og Natur, Aalborg Kommune, 1999
- Torben Frische "Aalborg Zoologiske Have 1935: Arkitektur og havekunst", i Fra Himmerland og Kjær Herred, 1982, s. 85-105
- Torben Frische & Carl Ole Storm, Zoologisk Have 50 år på Bejsebakken, Burmester Bejsebakken ApS., 1985
- Bente Jensen, Moderne gennembrud i Aalborg i 1930erne, Udgivet af Selskabet for Aalborgs Historie, Bræmer Tryk A/S, 2003
- Henrik Nielsen & Allan Christensen, Vesterbro – et gadegennembrud, Udgivet af Selskabet for Aalborgs Historie, Aalborg Stiftsbogtrykkeri, 1983-84

Hals Havn

Af Henrik Gjøde Nielsen

Hals Havn

Hals Havn har været af afgørende betydning, siden mennesket første gang kom til disse egne. I de første århundreder, ja, årtusinder siden da, har det været naturhavnen, med dens skiftende udformninger, der har været udgangspunkt og mål for søfart og fiskeri i Limfjord og Kattegat, og med menneskets udvikling, tidens sofistikering, er også havneanlægget blevet udviklet, sofistikeret, ændret og debatteret. Hals Havns historie er således i mangt og meget også Hals by, sogn og egns historie.

De ældste fund - tiden frem til 800

Der er gjort en del stenalderfund på Hals-egnen, herunder med sikkerhed fund fra grubekeramisk kultur, d.v.s. fra omkring år 3000-2800 før vor tidsregning. Ligeledes viser fundet af flere jernalderboplads, at området har været endog ganske tæt befolket, i tiden fra omkring år 500 før vor tidsregning. Og lige så længe har der været trafik på fjorden, ud og ind af indsejlingen til Limfjorden. Hvor der er mennesker og sejlads, skal der også være mulighed for at gå i land, og det har der været ved Hals, i form af en naturskabt havn eller landingsplads. Stenalderfundene er de første, der vidner om menneskets tilstedeværelse, men som ikke siger meget om det, der er emnet her, nemlig Hals Havn. Går vi til næste "generation" af fund, er tilknytningen til sejlads og havn derimod klar. Der er tale om fund, som ikke blot fortæller, at mennesket har levet og virket ved Hals, men også om handelsforbindelser ud i den store verden. I 1904 fandt man således to klæberstenskar af norsk oprindelse, hvilket i det mindste fortæller os, at der har været folk her, som havde forbindelse til Norge, hvad enten karene nu er bragt hertil af handlende fra Norge, eller folk her fra egnen selv havde gjort turen derop. Karene blev fundet ude på Nordmandshage, hvilket er med til at understøtte tanken om, at der i det område har været en lille, naturskabt havn. De to klæberstenskar er idag på Nationalmuseet.

Den første Hals Havn 800-1000

Det er imidlertid ikke kun kar, der er dukket op i området derude, hvor en gåtur ved lavvande kan give afgørende fund. I 1962 dukkede

Den østlige indsejling til Limfjorden, med den lille holm Nordmandshage i billedets øverste højre del. Det var efter alt at dømmes i det område, den første naturhavn ved Hals fandt anvendelse. Gennem billedet løber sejlrenden, det store, mørke parti.

Foto: Bjarne Jerup Høj, Hals Museum

et stykke skibstømmer af eg frem af sandet, formentlig rester af et vikingskib. Nu gør en enkelt svale som bekendt ingen sommer, og et stykke skibstømmer ikke en havn, hvis det bliver ved det. Det gjorde det imidlertid ikke. I 1997 dukkede betydelige vragester frem af sandet; vragester, som ved nærmere undersøgelse viste sig at være spejlskåret eg. Konstruktionen viser tilbage til vikingetid, tiden fra ca. 800 til 1000. Fundstedet antyder endnu engang, at vi i området fra Nordmandshage og op mod Koldkær efter alt at dømmes har den første Hals Havn. Der har været tale om en vig, der er blevet dannet med Vendsyssels østkyst på den ene side, og med en sammenhængende holm på den anden side, mod øst. Af denne holm er idag kun Nordmandshage og Skindsækken tilbage. Kysten forandrer sig, men en overflyvning af området synes at bekræfte, at det forholder sig således. De fund, der hidtil er omtalt, fortæller at der har været mennesker på egnen, og at der har været en lille naturhavn, der har været brugt, været ramme om aktivitet og virksomhed. Netop fundet af et

vikingskibsvrage kan kædes sammen med de første, skriftlige kilder, vi har til Hals-egnens historie. Det første menneske i Hals-egnens historie, som vi kan sætte navn på er Guld-Harald, og Guld-Haralds tilknytning til Hals betinges netop af havnen. Det vil føre for vidt at referere hele Guld-Haralds historie her, i den udstrækning vi kender den. Her skal blot anføres, at Guld-Harald blev dræbt ved Hals, og gravsat tæt ved vandet, hvor han kom fra. Måske er de i 1997 fundne vragester fra et af de skibe, der dengang blev ødelagt ved Hals. I hvert fald har vi her et tilfælde, hvor skriftlige beretninger og fund af genstande bekræfter, at der har været en eller anden form for havneanlæg, en naturhavn, ved Hals i vikingetiden.

Hals Havn i middelalderen 1000-1536

I 1187 meddelte et paveligt sendebud Kong Knud i Odense, at Jerusalem var faldet i de vantros hænder. Via sit sendebud opfordrede paven til et nyt korstog, for at erobre de hellige steder tilbage. Med begejstring satte man sagen igang, og den danske del af korsfarerflåden ankrede ved Hals, for at vente på folkene fra Skåne og for at lægge råd op, inden den videre færd. Måske tog man sig for god tid ved Hals. I hvert fald nåede kun en lille gruppe af den danske korsfarerflåde frem til det hellige land i 1192, og da var korstoget afsluttet. Men der var andre dele af verden, der trængte til at blive kristnet, bl.a. Finland, og vi ved, at den korsfarerflåde, der med kors og sværd, vold og magt, skulle gøre finnerne kristne, i 1191 samledes i Hals, hvor man igen kunne finde en sikker havn og et geografisk godt samlingspunkt, inden flåden satte ud på videre færd.

I begyndelsen af 1200-tallet kom hele egnen her, d.v.s. området fra Gerå til Gåsevad, hvilket formodentlig vil sige Gåser, i øvrigt afgrænset af Limfjorden og Kattegat, i Vitskøl Klosters eje. Vitskøl Kloster var et cistercienserkloster, umådeligt rigt og umådeligt strengt. Og blandt Vitskøls mange rigdomme var altså også Hals. Her fiskede man fra stranden og fra den naturlige havn, som området ved fjordmundingen udgjorde. Man kunne klare sig uden egentlige havneanlæg. Var der hårdt vejr, blev bådene hjerget i land, for så at blive sat i søen i magsvejr. Større var de ikke. Det var lettere at hjerpe føden til søs, end at dyrke de sandede jorder. Vel kunne skovene fra tid til anden give et skovsvin, men kun sjældent, som klosterets abbed på et tidspunkt noterer. Af Vitskøl Klosters Jordebog kan man tillige se, at mens man inde i landet betalte skat i form af korn, smør og animalske produkter, så betalte man i Hals med ål og sild, d.v.s. det, man havde.

Fra Reformation til Enevælde 1536-1660

Reformationen i 1536 blev Danmarks brud med den katolske kirke; et vendepunkt i landets historie, og indledning til en periode, der også er betydningsfuld i Hals-egnens historie. Ikke blot begynder kilderne at blive flere og rigere, men også fiskeriet tager til i omfang, skibene bliver større og bedre, og skibsfarten livligere. Det er forhold, som er vigtige for Hals. I løbet af renæssancen bliver spørgsmålet om besejling, om Hals Havn, stadigt mere påtrængende, ikke mindst fordi Limfjordens udløb ved Hals var fjordens eneste udløb. Agger Tange var blevet dannet omkring år 1100, og den omtrent 13 km lange tange adskilte Nissum Bredning og dermed Limfjorden fra Nordsøen. Ville man ud af eller ind i Limfjorden, gik ruten altså forbi Hals.

I løbet af 1500-tallet har handel og trafik på disse kanter udviklet sig så livligt og farvandet været besejlet af så store fartøjer, at tidligere tiders slåen sig til tåls med en naturhavn og sejlads fra stranden ikke længere var tilfredsstillende. Sandsynligvis op mod 1540 har man opført det første, menneskeskabte havneanlæg i Hals, efter alt at dømme en anløbsbro, så man slap for at losse og laste fra større fartøjer over i mindre både, for at få fragt bragt i land. Nu var det ganske vist forbudt at handle her, men sådan er der jo så meget. Uanset forbud, har der været en livlig vareudveksling ved disse kyster, hvor flere fiskerlejer efterhånden antog karakter af byer, og de kystnære faciliteter karakter af havne. Sandsynligvis har købmændene inde fra Aalborg beklaget sig over denne tuskhandel, der tillige kunne unddrage sig told, og i 1542 skrider Kong Christian III til handling. Der udstedes et dekret, som forbyder alle købmænd at søge de nye fiskerlejer i Hals, Egense og Mou. Det bliver udtrykkeligt gjort ulovligt for købmændene at handle i disse "ulovlige havne." Det eneste, en købmand har at gøre her, er at købe sild, som der iøvrigt skal betales sædvanlig told af, til tolderen i Aalborg. De nye fiskerlejer Hals, Egense og Mou, står der. Disse flækker har på mange måder haft betydelige fordele frem for Aalborg, med dens noget ubekvemme beliggenhed for de søværts ankommende. Handel og virksomhed har blomstret her i den danske renæssance, og det i et omfang, som man ikke kunne sidde overhørig, hverken fra Aalborgs eller kongemagtens side.

Men en bro, et havneanlæg, var etableret i Hals i 1542, og udviklingen her lod sig ikke stoppe, på trods af kongelige dekreter og andre tilbageslag. Uanset hvordan man vendte og drejede sig, så lå Hals ved den på det tidspunkt eneste udsejling fra Limfjorden, århundreder før Agger Tanges gennembrud; en uomgængelig geografisk realitet. Gan-

ske vist er Agger Tange flere gange blevet gennembrudt af havet, men kun for at blive dannet igen. Først med gennembruddet under stormfloden i 1862, blev Thyborøn Kanal dannet, og en permanent søvej mod åbent hav dannet i Limfjordens vestlige ende.

Det gærede da også fortsat på Hals-egnen. Trafikken gik nu engang denne vej, og efterhånden gik man fra forbud over til forskellige former for støtte, ikke for Hals-fiskernes skyld, men for sejladsens og handelens skyld. Ti år efter kongens handelsforbud, udstedtes forordningen af 15. februar 1552, der giver toldereren i Aalborg ret til at udlægge en søtønde i Bagedybet ud for Hals, og tillige opkræve afgift af enhver, der besejler dette dyb. Dette var en hjælp for søfarten; en hjælp, der dog fandt sin begrænsning i, at søtønden blev taget på land om vinteren. Dette forhold medførte naturligvis en del klager, så den 21. april 1577 blev udstedt et kongebrev, der befalede at opstille to varder indenfor det område, hvor tønden lå. Disse sømærker blev opført, og holdt til vind, vand og vejr frem til 1616, da de blæste om i en storm. Man tog tilsyneladende straks hånd om sagen. I hvert fald udgik juleaftensdag, den 24. december 1616, kongelig befaling til lensmanden Manderup Parsberg om at genopføre de båker, som var "strandede" ved Hals, og derpå "ganske ruinerede." Det tog Parsberg så initiativ til, og denne gang holdt båkerne frem til 1639, da de igen blev ødelagt. Der blev så givet befaling til at opføre sømærkerne af sten, som da også ville have holdt bedre, hvis ikke de var blevet ødelagt under Torstensonkrigen 1644. Men sømærker måtte man have, så de blev genopført i 1647. Med etablering af disse mærker for søfarten ved Limfjordens udmunding, havde man erkendt, at den livlige trafik ikke lod sig stoppe, og at sejladsen ved dette vigtige punkt ikke kunne indskrænkes til blot og bar transit. De første havneanlæg, den første skibsbro, var efter alt at dømme opført på lokalt initiativ. Men i midten af 1600-tallet gik centralmagten ind i sagen. Noget måtte og skulle gøres, uanset at man så i Aalborg iøvrigt mente noget andet.

Efter mange og langtrukne tilløb, blev Hals Skanse opført i dens nuværende form i 1653-1654. En vældig og mægtig institution i byen, der både skulle trække penge og krige, folk og forretning til Hals, og være en væsentlig årsag til, at byen fik sin helt egen historiske og topografiske profil. Naturligvis var det formelt kongen, i videre forstand rigsrådet, der besluttede, at Hals Skanse skulle opføres, så stedet havde definitivt påkaldt sig de øverste myndigheders bevågenhed. Man lod sig da heller ikke nøje med at opføre en skanse i byen, med dertil hørende garnison. Nej, det "nye fiskerleje," som der stod i kon-

gebrevet i 1542, skulle udbygges til en stor by, hovedbyen i Vendsyssel. Til det formål blev Hals forsynet med købstadsprivilegier i 1656, med meget vidtgående rettigheder og begunstigelser, ikke mindst for handlende, der agtede at slå sig ned i den nye by og fæstning, men allerede året inden var byggeriet af den nye Hals Havn sat i gang. Det skete i forbindelse med, at Kong Frederik III i et brev til lensmand Erik Juel, dateret 4. september 1655, kundgjorde, at for fremtiden skulle al told for skibe, der besejlede Limfjorden, både inden- og udenlandske, erlægges ved Hals. Derfor skulle der på dette sted bygges en skibsbro, naturligvis så billigt som muligt. Endvidere skulle der bygges de nødvendige pakhuse og vejerhuse. Man havde faktisk allerede da taget fat på byggeriet af broen. Broen fra begyndelsen af 1540'erne har efter alt at dømme været et mindre, primitivt anlæg, der her i 1655 enten er gået til, eller har været i så ringe stand, at man ikke har fundet det umagen værd at beskæftige sig med den. Men nu ville landets ledelse altså have en rigtig skibsbro ved Hals, og det ikke blot en bro, der skulle bruges af skansen og toldvæsenet, men en bro der kunne danne begyndelsen til en handelshavn, der skulle virke for hele Vendsyssel, et centralt ind- og udskibningssted for en hel landsdel. En vældig handelsby med vrimplende travlhed havde man i tankerne. Og mens håndværkere arbejdede på broen, blev bønderne fra adskillige herreder indforskrevet til arbejde i Hals. Fra Kjær, Hvetbo, Han, Jerslev, Børglum, Vennehjerg, Fleskum, Hellum og Hindsted herreder mødte arbejdsføre karle op. Deres opgave var at planere grunde til tolder- og pakhuse ved den nye havn i Vendsyssel. Opgaverne stod mål med ambitionerne. Da broen stod færdig i 1656, udgik kongelig ordre om, at al told for Limfjorden for eftertiden skulle opkræves i Hals. En vigtig funktion blev frataget den store konkurrent længere oppe ad fjordløbet, Aalborg. Og ud over, at tolderen naturligvis skulle opkræve told, så skulle han også opkræve en særlig afgift, der skulle anvendes til vedligeholdelse af den nye Hals Havn. Der skulle naturligvis føres behørigt regnskab også for disse penge, og lensmanden fik ordre til at anskaffe et særligt skrin, som havnepenge skulle lægges i. Skrinet skulle forsynes med to låse, og lensmanden have den ene nøgle, tolderen i Hals den anden. Det årlige regnskab skulle tolderen aflevere til borgmester og råd i Aalborg, som derpå kunne anvende pengene "til formålet," som det hedder. Allerede ved det første, offentlige havneanlæg i Hals, havde Aalborg således sikret sig indflydelse.

Men broen var altså opført, og det var et solidt stykke arbejde: Hals Skibsbro blev bygget på pæle, og gik helt ud til dybt vand - sådan da

- så man i reglen kunne slippe for de besværlige omladninger. Den nye skibsbro bestod yderst af et brohovede, som var 11,25 m. bredt og 9 m. langt. På dette var anbragt et lille batteri, bestående af seks 12-pundige kanoner. Indenfor dette kom et stykke broværk, der var forsynet med trapper på begge sider. Dette stykke var 6,75 m. bredt og 8,25 m. langt. Derpå kom selve broen, der var 4,5 m. bred og 33,75 m. lang. Op til broen førte en tilkørselsvold, der var 3,56 m. bred og 240 m. lang. Det meste af broen var bygget af solidt egetømmer, bortset fra trapper og holværk, der var lavet af fyrretræ. Hele herligheden var sikret med jernbolte, og vi ved, at der medgik adskillige pund jern til nagler og spigere. Den tilsyneladende umanerligt lange tilkørselsvold var en dæmning, der førte hen over de våde arealer på den lave fjordstrand mellem broen og byen. Dæmningen var bygget af dynd, tang, jord og sand, og var fra 1,13 m. til 1,69 m. høj. Egepæle og store kampesten sikrede visse steder dæmningen mod vandets slid. Fra broen til vandspejlet var der ved lavvande 1,69 m., og ved yderste ende af broen var der 2,25 m. ved dagligt vande. Der var således ikke anløbsmulighed for større skibe; straks fra starten begik man tilsyneladende den klassiske fejl ved at spare, for senere af betale dyrt.

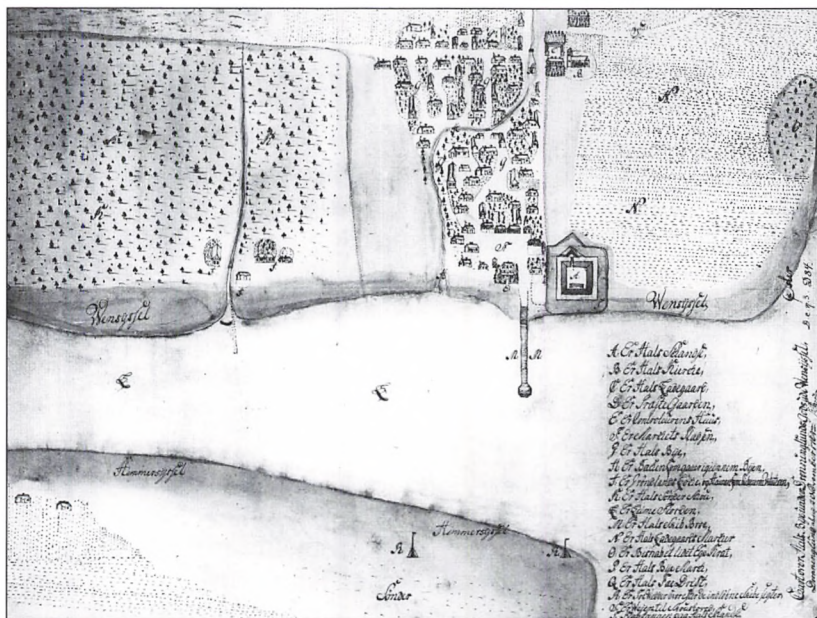
Men man investerede da også, når nu man havde taget fat på de store planer. Der blev nemlig anskaffet en båd til toldereren. Toldbåden fik plads ved trapperne, så toldereren hurtigt kunne stikke til søs, når der var toldpligtige fartøjer i farvandet. Og skulle et skib forsøge at smutte udenom, så kunne kanonerne på broen nok standse det, ligesom batteriet her sammen med kanonerne på den nyopførte Hals Skanse kunne hindre fjender i at trænge ind i Limfjorden i krigstider. Det var i hvert fald intentionen.

Dette første, offentlige havneanlæg ved Hals var ikke blevet til ved lokale kræfters idé og initiativ. Skibsbroen var et statsforetagende, nøje kædet sammen med byggeriet af Hals Skanse og med planerne om at udvikle Vendsyssels ny købstad på dette centrale sted. Men danskerne nåede ikke at få megen nytte af broen. Hals blev besat af svenskerne flere gange under Karl Gustav krigene fra 1657 til 1660, og på sin vis var de svenske tropper de første, der fik virkeligt gavn af broen. Da ufredstiderne endeligt ophørte, var Hals Skanse, Hals By og Hals Skibsbro i ødelagt og elendig forfatning.

På skiftende hænder 1660-1735

Tilsyneladende havde konge og regering hverken interesse i eller mulighed for at fremme udviklingen i den i mere end en forstand rui-

nerede Hals by. I 1664 kom Hals Skibsbro i privateje, idet den blev overtaget af proviantskriver Hans Hansen van Osten. Van Osten påtog sig at vedligeholde broen, mod at modtage dens indtægter. Det har sandsynligvis været en dårlig forretning, for broen går snart tilbage til kongen, der lader den vedligeholde af sine bønder, med træ og ris fra de kongelige skove. I det mindste fra 1717 er Hals Skibsbro blevet vedligeholdt uden udgifter for søfarende, som i forvejen var plagede med mange og store afgifter på disse kyster, så sandsynligvis har kronen frafaldet kravet om den oprindelige afgift, som man jo havde anskaffet et særligt skrin til opbevaring af. Hals Havn kørte på vågeblus, sådan da. Helt stille var der dog ikke om bro og havn. I 1676 skulle der udskibes tropper ved Hals Bro, for at overføre dem til slagmarkerne i Skåne, da der atter var krig og ufredstider. I den forbindelse lavede man en forlængelse af broen, så soldaterne kunne gå helt ud til skibene. Forlængelsen bestod af en flydebro af lange træstammer, som blev koblet til brohovedet. Flydebroen blev trukket ind, når

Kortet her, dateret 1764, giver et glimrende indtryk af Hals by, havn og skanse i 1700-tallet. Skønt der ikke er så meget havn at se, er det dog signatur M, "Hals Skib Broe," der sammen med skansen er livsnerven i byen.

Kort i Lokalhistorisk Arkiv for Hals Kommune, Hals Museum

udskibningen var forbi, så en permanent, fast forlængelse var der altså ikke tale om. Det kunne måske heller ikke betale sig. Med tiden blev også den militære interesse for Hals-egnen stadigt mindre, og den øverstbefalende for Vendsyssels militærvæsen fik hovedkvarter i Fladstrand Fæstning, d.v.s. Frederikshavn, som Hals Skanse derpå blev underlagt. Samtidig forfaldt skibsbroen, i 1717 i en grad, der må betegnes som alarmerende.

Man måtte i årene op mod 1717 tage stilling til, hvorvidt man skulle gøre noget gennemgribende for Hals Skibsbro, eller om man skulle opgive sagen. Sandsynligvis har regeringen spurgt Aalborg Magistrat til råds, og i den erklæring, som magistraten afgav i 1720 anføres, at en bro er højst nødvendig at lægge til ved for skipperne, som skal i land med deres toldseddel til den kommanderende officer på Hals Skanse, og at broen tillige er nødvendig for både skansen og for lodserne. Når det så er sagt, så skriver magistraten, at der altid har været en god kørebros i Hals, men at en gangbro iøvrigt vil være lige så god. Det vil naturligvis også begrænse handelsaktiviteterne i Hals. Og endelig anføres i skrivelsen, at der i de første år af 1700-tallet skal have været anbragt seks stykker skyts på yderenden af broen, og at disse kanoner skal have ydet bedre forsvar end selve Hals Skanse. Det var livsnerven i Hals, man ramte her: Skibsbroen skulle ikke være større og bedre, end at en enkelt skipper lige kunne smutte solo i land med sin toldseddel, så længe man nu skulle fortolde der. Og skansen, byens fæstning, den anden livsnerve, gjorde mindre nytte end nogle kanoner placeret på broen, så også der var gode penge tilsyneladende spildt, hældt i voldgrav og sandgrund. Endelig skal det her bemærkes, at det er ganske interessant, at skrivelsen fra 1717 nævner, at lodserne har brug for broen. Hals Lodseri blev nemlig først oprettet som institutionaliseret, privilegeret lodseri i 1735, men allerede her i 1717 har der altså været lodser i Hals, og lodseri ved Hals var netop en af de funktioner, man ikke kunne få placeret i Aalborg.

At nedlægge bro og fæstning ville dog nok være at tage munden for fuld. I hvert fald foreslår man kongen, at han kunne overdrage broen til prinsesse Sophie Hedvig, som kongen har solgt Hals By til, således at prinsessen kan sætte den i stand og sørge for at holde den vedlige for fremtiden. Vedligeholdelsen kunne varetages af tidens prøvede reservekapital, nemlig ved at tvangsudskrive hendes fæstebønder. Træ kunne hentes i prinsessens egne skove. Så var havnen tørret af, både af konge og magistrat. Og skulle kongen ikke være indstillet på den løsning, så kan magistraten henvise til en mand i Hals,

som er villig til at overtage broen og holde den vedlige, dog først efter den er blevet repareret. Som betaling foreslås en afgift af alle ind- og udgående skibe. Til overflod indsendte søløjtnant Lars Munch den 24. juli 1717, d.v.s. samme år som Aalborg Magistrat indsendte deres skrivelse til kongelig majestæt, en ansøgning om tilladelse til at opbygge og vedligeholde Hals skibsbro i sin og konens levetid, igen mod betaling i form af afgifter fra ind- og udgående skibe. Der har altså været flere mennesker, der så muligheder i Hals Skibsbro. Men det fandt ikke nåde for kongelig majestæts øjne. Den 13. december 1717 overdrog kongen nemlig prinsesse Sofie Hedvig at lade broen opbygge og vedligeholde. Pengene skulle komme fra en afgift for alle passerende skibe, og endvidere fra afgifter af alle både, som lossere og lader ved broen. Desuden skulle, i forbindelse med reparationen, opføres et lille vagt hus på broens yderende, hvor der tillige igen skulle etableres et batteri, som der havde været engang. Man sad altså Aalborg-henstillingerne overhørig, og forlangte retablering af dele af anlægget, men dog med den begrænsning, at en gangbro nu blev erklæret for at være tilstrækkelig.

Under Dronninglund Gods 1735-1773

I 1735 blev det nye tider i Hals. Dette år købte nemlig storkøbmanden Jacob Severin Dronninglund Gods, og med det Hals. Jacob Severin havde skibe på verdenshavene, og handlede især i de nordlige farvande. I en periode på femten år havde Jacob Severin al handel på Grønland, hvor han også støttede Hans Egedes missionsarbejde. Man havde nemlig prøvet at sende matroser fra flåden til de kolde egne for at kolonisere og kristne Grønland, men det var ikke faldet heldigt ud. I stedet søgte Jacob Severin af få kraftige og stærke bønderkarle fra Hals- og Dronninglund-egnen til at tage til Grønland, ud fra den betragtning, at karlene herfra var anderledes kraftige og sunde end de liderlige Holmens matroser, som det blev formuleret. Og naturligvis satte Jacob Severins initiativrigdom sig også spor ved indsejlingen til Limfjorden. Her havde Jacob Severin ganske vist Hals Skibsbro, men det var ikke tilstrækkeligt for en mand af hans format. Derfor anlagde Jacob Severin ganske enkelt et nyt havneanlæg, omtrent en kilometer længere inde i Limfjorden, ved udløbet af åen Bløden. I fjordbunden ud for Bløden nedrammedes mægtige pæle, som skibene kunne fortøjes ved. Dette anlæg var særligt tænkt som vinterhavn for de store handelskibe. Inde på land byggede Jacob Severin gården Grønlandslykke, hvis navn markerer, at den danske handel på Grønland starte-

de her. Ved gården blev tillige anlagt trankogeri og skibsværft. Godt træ var der masser af i skovene omkring Hals, og pladsen her var bedre end inde ved Hals Skibsbro, hvor byen på den ene side og skansen på den anden optog arealerne. Jacob Severin døde i 1753, og efterlod sig blandt meget andet vinterhavnen Blødens Pæle, en slags filialhavn til Hals.

Efter Jacob Severins død er havneanlægget efter alt at dømme blevet kraftigt forsømt. Omkring år 1800 købte Aalborg Havnevæsen for blot 16 rigsdaler pladsrettighederne ved denne anløbshavn, og afholdt en række udgifter til reparationsarbejder. I 1809 var istandsættelsen færdig, og Aalborg havde sikret sig havneplads ved fjordudløbet, idet man her reparerede og tjærede skibe om vinteren. I 1905 ophævedes Aalborg Havns forpligtelse til at vedligeholde Blødens Pæle, som fik lov at forfalde. Efter en hård isvinter forsvandt de sidste, oversøiske rester. Men inden man kom så langt var Jacob Severin død, og efter ham overgik Hals til den højgrevelige familie Moltke, sammen med Dronninglund Gods iøvrigt. To grever, nemlig A. G. Moltke og C. H. G. Moltke, kom således i besiddelse af Hals Skibsbro og i en periode også af Hals Skanse. Skønt det var rige mænd, så fik broen tilsyneladende igen lov til at forfalde, for i 1778 kan vi se, at den endnu engang må repareres kraftigt, for kongens regning. At have en rig ejer var således ikke ensbetydende med, at tingene blev gjort. A. G. Moltke skal have været god for mere end 2.000.000 rigsdaler, og med en beregnet årlig indtægt fra Hals Skibsbro på 200 rigsdaler, skulle vedligeholdelsen vel nok have været overkommelig for hans højgrevelige excellence. Man overlod sagen til kongen, der havde brug for broen, og så længe Hals var under Dronninglund, nemlig frem til 1773, nød Hals Skibsbro ikke fremme.

I krig og handel 1773-1841

På trods af de skiftende ejerforhold, og den lige så skiftende vilje til at vedligeholde Hals Skibsbro, så havde kongen og landet brug for både skanse og havneanlæg ved Hals. I 1760 og 1761 blev der nemlig igen udskibet tropper fra Hals. Igen forlængede man broen med en flydebro, og da der så i 1788 skulle udskibes større troppekontingenter til endnu en krig med Sverige oppe i Bohus Len, blev der bygget en fast forlængelse af broen. Brohovedet blev forlænget med 12,75 m., så man nåede ud på dybere vand, hvor større skibe kunne lægge til. Og denne gang lavede man en tilbygning der kunne holde, af svært egetømmer.

Da var Hals ikke længere under Dronninglund. I 1773 var byen gledet ud af det grevelige ejerskab, og kommet i den mindre fornemme kammerråd Nikolaj Duus' eje. Duus var måske nok mindre fornem, men han var mere handelsmand, hvilket imidlertid ikke skulle blive til fordel for Hals Havn. Regeringen havde fortsat en væsentlig interesse i at opretholde skanse og skibsbro ved Hals, og det var da også regeringen, der bekostede de forskellige arbejder ved Hals Havn. Men på et tidspunkt efter at skibsbroen var blevet sat i stand, har Nikolaj Duus overtaget forpligtelsen til at vedligeholde den, naturligvis mod så til gengæld at hæve indtægterne af broen. Som det så ofte er gået, var Duus meget ivrig i det ene forhold, og noget mere efterladende i det andet. En senere beretning vil nemlig vide, at den gode Duus gerne ville hæve indtægterne, men at han snød sig fra arbejdet med at holde foretagendet i forsvarlig orden, og iøvrigt gjorde hvad der passede ham. Således fjernede han på et tidspunkt uden videre tilbygningen fra 1788. Han kunne gøre bedre brug af det gode egetømmer ved at genbruge det i skibsbyggeri på sit skibsværft ved Grønlandslykke, hvor han havde taget bolig. Og mens 1790'erne indvarslede store og omfattende omvæltninger i Europa, Den franske revolution, Napoleonskrige og ufredstider, der også skulle komme til at sætte deres præg på Hals, udfoldede Duus fortsat sit dygtige og alt andet end uegenlyttige handelstalant på Hals-egnen. Kammerråd Duus må på et tidspunkt være blevet ked af besværet med broen, eller også har han øjnet en god forretning. I hvert fald afhænder kammerråd Duus Hals Skibsbro, med herligheder, rettigheder og pligter til overlods Andreas Peter Brønnum. Sandsynligvis har Brønnum måttet betale en god pris, for kort efter handlens gennemførelse begynder Brønnum at beklage sig, og det endog til amtmand Pentz.

Den 9. oktober 1794 ansøger Brønnum om lov til at opkræve afgifter af heste og vogne, der føres ud og ind ad Hals Skibsbro. Det eneste, Brønnum får ud af sin ansøgning, er et skarpt svar fra amtmand Pentz, der lige ud skriver, at "vi" ikke kan gøre for, at broen er købt for dyrt. De 230 rigsdaler, skriver Pentz, som broen på det tidspunkt indbragte, skulle være nok til at holde den vedlige. Amtmanden kunne derfor ikke indse, at han kunne svare ansøgeren andet, end at han straks havde at istandsætte broen og holde den vedlige, hvis han ville nyde godt af bevillingens indtægt. Hvis Brønnum derimod ville give afkald på dette privilegium, måtte indtægten tilfalde kongen og broen vedligeholdes på "allerhøjstsammes" regning, eller overdrages til en anden mand. Naturligvis var der straks en anden mand, der var parat

til at fiske i rørte vande, for den 27. april 1795 foreslog skipper Niels Pedersen Smidt gennem amtmand Pentz den høje konge, at kongen skulle købe Hals Bro og lade indrette en sikker havn for armerede skibe, og så forøvrigt ansætte samme Smidt til at passe denne havn. Amtmanden erklærede allerunderdanigst i sin fremstilling af sagen, at han havde indhentet oplysninger om forslagsstilleren hos konstitueret birkedommer Boerup i Hals, og der havde fået bekræftet sin fornemelse af, at Niels Pedersen Smidt var en projektmager, der kun handlede i egen interesse. Desuden påpeger Pentz sympatisk nok, at den nuværende ejer, overlods Brønnum, havde fået pålagt en vis frist til at få broen sat i stand. Skulle denne frist ikke blive overholdt, ville broen sandsynligvis blive sat til salg, og så kan den gode Niels Pedersen Smidt jo købe den, hvis han har lyst, men for kongen, konkluderer Pentz, vil det ikke være forbundet med nogen fordel at købe broen. Pentz er ordholdende og giver Brønnum en chance, også på trods af amtmandens afslag på Brønnums ansøgning om at få lov til at opkræve afgift af heste og vogne på Hals Skibsbro, og i løbet af 1795 lader overlods Andreas Peter Brønnum så Hals Skibsbro istandsætte. At arbejdet er gjort ordentligt bekræftes ved en synsforretning. Det har givet været en bekostelig affære, men Brønnum har fået hjælp. Bønderne i Hals hjalp ham nemlig med jordarbejdet. Det er første gang vi ser, at Hals-folkene engagerer sig direkte og frivilligt i arbejdet ved Hals Havn. Naturligvis havde de gode Hals-karle tidligere svedt på skanse og skibsbro, men det var som tvangsudskrevne fæstere. Nu mødte de frivilligt op, og hjalp en af deres egne med arbejdet på broen; en mand, som i Hals By og Bro ikke blot så en handelsvare, d.v.s. penge, men som også ville byen og egnen det godt. Den lokale opbakning må have givet Brønnum blod på tanden. Nu skulle by og egn udvikles. Nye initiativer skulle sættes igang.

Den 23. oktober 1797 ansøgte Brønnum så om at få en bevilling til at få bønderne til at hjælpe sig med opfyldning af vassen, d.v.s. tilkørslen til broen, og skulle dette ikke være muligt, bad han istedet om lov til at forhøje bropengene. Samtidig ansøgte den ambitiøse Brønnum om tilladelse til at føre handel med fine og grove varer i Hals By, samt tilladelse til at brænde brændevin. Han var ikke bange af sig, den gode Brønnum. For det første ville han lægge beslag på bøndernes arbejdskraft, med formelle rettigheder. For det andet: I fald det ikke kunne lade sig gøre, fremturede han med at gentage anmodningen fra 9. oktober 1794, om afgifter for heste og vogne på Hals Bro. Og for det tredje var manden fræk eller gal nok til at søge om tilladelse til

handelsaktiviteter, der var forbeholdt købmænd i købstæderne. Nu var Hals jo ganske vist på papiret købstad, men også kun på papiret, hvilket overlodsens måtte sande. Amtmand Pentz svar stod mål med overlods Brønnums galskab. Med hensyn til ansøgningen om forhøjede bropenge, var amtmandens svar, at Brønnums nye ansøgning var en forvoven dumdristighed, der i alle måder fortjente afvisning og tillige fortabelse af privilegiet, hvis Brønnum ikke holdt broen vedlige. Det måtte blive mandens egen sag, skrev Pentz, at han havde købt broen af kammerraad Duus, og at indtægterne ikke kan svare renter af den udlagte sum. Det skal andre ikke lide under. Hvad ang. amtmand Pentz svar på Brønnums ansøgning om handel og brændevinsbrænding, så lader dette svar ikke tvivl tilbage om, at Brønnum må have mistet sin gode forstand: En sådan tanke er ganske uoverlagt, og kan kun finde sted i mandens egen indbildning. Bevilges Brønnum ret til handel, så vil andre også have det, og da måtte Hals have købstadsrettigheder, hvilket, mente Pentz, ikke ville være tilrådeligt, uden at hele Aalborg By derved ville gå til grunde. Og det kan man naturligvis ikke have, men det kan ikke nægtes, at amtmandens svar lider af en kraftig slagside. Brønnum bebrejdes at mangle indsigt og forstand, da han foreslår et par initiativer, som igen kan sætte gang i udviklingen i Hals. Amtmandens argument for at afslå ansøgningen er, at det ville komme Aalborg til skade. Lidt konkurrence har købstaden nu nok kunnet tåle, også her i 1790'erne, men som det efterhånden er fremgået, har man i Aalborg været agtpågivende til det yderste, når noget kunne true handel og håndværk derinde i mindste måde. Så amtmanden fik effektivt lukket munden på Brønnum, der for eftertiden varede sig for at fremsætte vidtløftige forslag til Hals By og Bros fremme. Interessant nok søgte også kammerråd Duus netop i denne tid atter at få købstadsprivilegierne fra 1656 sat i kraft, så der kunne komme udvikling og uafhængighed til Hals. Der skulle tilsyneladende mere end en amtmand til at lukke munden på en kammerråd, så Nikolaj Duus' forslag blev syltet højere oppe i systemet. Mægtige kræfter beskyttede Aalborgs interesser.

Nu gjorde overlods Brønnum nok også spørgsmålet om broens økonomiske forhold mere belastende end det var. I 1798 kom kommandør Løvenørn nemlig på inspektionsrejse til Hals, og hans vurdering af situationen var en noget anden end Brønnums. Brønnum havde angivet broens indtægter til 200 rigsdaler. Her overfor vurderede Løvenørn, at alene indtægterne fra ind- og udgående skibe beløb sig til 200 rigsdaler til broen. Hertil kom så indtægter fra både, der losse-

de og ladede ved broen, fra folk der gik i land og fra vogne, der kørte ud og ind ad broen, hvilket, ifølge Løvenørn, måtte give mindst 230 rigsdaler. Sammen med de 200 rigsdaler fra passerende skibe, skulle broens indtægt være mindst 430 rigsdaler, og ikke, som Brønnum angav, 200 rigsdaler. Men ikke nok med det. På trods af, at Løvenørn mente at kunne påvise en betydeligt bedre økonomi, så var broen i yderst ringe stand. Desuden fandt Løvenørn, at broen enten måtte gøres længere, eller at der skulle mudres op til større dybde ved broens yderste ende. Med Løvenørns erklæring havde myndighederne tilsyneladende tabt tiltroen til overlods Brønnums gode vilje. I hvert fald forlanger amtmanden i foråret 1798, både at få nærmere oplysninger om broen, og at få en erklæring fra ejeren, d.v.s. Brønnum, om, at han vil sælge broen, og hvilken pris han i det mindste forlanger. Oplysningerne blev indsamlede og sendt videre til Rentekammeret, som den 19. november 1798 i en konkluderende skrivelse oplyste amtmanden om, at en hovedreparation af Hals Bro måtte anses for nødvendig. Reparationen ville mindst koste 1.000 rigsdaler, også selvom Hals-boerne hjalp til. Desuden blev det oplyst, at ejeren, d.v.s. Brønnum, krævede 3.900 rigsdaler i afståelse, ialt 4.900 rigsdaler, som i givet fald måtte bekostes på Hals Skibsbro. Samtidig oplyses det, at broens indtægt i de foregående seks år kun havde været på gennemsnitlig 204 rigsdaler, foruden 10-12 rigsdaler for både, som lossere og lader ved broen; altså et beløb, som mere ligner Brønnums end Løvenørns, hvilket vel i nogen grad har genoprettet Brønnums gode navn og rygte i de højere kredse. Endelig finder man det nødvendigt at forlænge broen, som det var sket i 1788. Rentekammeret konkluderede, at broen enten måtte købes og sættes i stand for kongelig regning, eller også skulle der gives ejeren et tilskud på 1.000-1.500 rigsdaler, så Brønnum blev i stand til at reparere og udvide Hals Skibsbro. Endelig havde Brønnum vundet gehør for sine problemer og perspektiver for Hals Skibsbro. Og så døde han. Brønnums enke solgte klogeligt gård, bro og problemer til en Hr. Quistgaard, for den nette sum af 6.500 rigsdaler. Gården lå lige vest for broens tilkørselsvej, så der var tale om et sammenhængende kompleks. Sammen med gård og bro, overtog Quistgaard den uafklarede sag om broens istandsættelse og eventuelle udvidelse.

Centraladministrationen arbejdede videre med sagen, i adstadigt tempo. Meget adstadigt, endda. Først den 24. februar år 1800, omtrent to år efter Løvenørns rapport, der på så afgørende måde havde sæt tvivl om såvel Brønnums troværdighed som om broens stand, blev der

afholdt synsforretning på broen. Dronninglund og Hals birketing havde udpeget to tømmermænd fra Hals til at foretage synet, nemlig Laurs Lærke og Peder Jensen, under overværelse af P. Mortensen, der optrådte på birkedommer Boerups vegne. I modsætning til Løvenørn, der havde hævdet, at broen var i meget dårlig stand, fandt synsmændene at Hals Skibsbro var i bedre stand, end den havde været i mange år. Ganske vist trængte pælene i begge sider til en mindre reparation, som kunne klares for den relativt beskedne sum af 90 rigsdaler og 1 mark. Men, og her fik Løvenørn ret, synsmændene anførte endvidere, at det ville være ønskeligt at foretage en tilbygning til brohovedet. Denne tilbygning skulle være 12,75 m. lang og 11,25 m. bred, så ammunition og svært skyts kunne sættes i land. Tilbygningen ville kræve 120 svære egestammer, noget mindre egetømmer og godt fyrretømmer, samt 50 pund jern til holte og spigre. Hele herligheden ville efter synsforretningens skøn beløbe sig til 1.252 rigsdaler og fire mark. Det var jo godt ramt, i forhold til de 1.000-1.500 rigsdaler, som Rentekammeret i erklæring af 19. november 1798 havde anslået.

Alle parter var således enige om, at en forlængelse og udbygning af Hals Skibsbro både var nyttig og nødvendig, så man skulle bare skaffe pengene. Det kunne man ikke. Rentekammeret kviede sig ved at sætte arbejdet igang, under den stadige henvisning til den vanskelige, finansielle situation. Inden man tog endelig stilling til spørgsmålet, henvendte man sig til sognepræst Obel i Hals, for at høre hans mening om sagen. Sognepræsten forsøgte, som Duus og Brønnum før ham, igen at sætte spørgsmålet om Hals som købstad på dagsordenen, men forsøget gav bagslag. Obel anførte nemlig, at så længe Hals ikke havde købstadsrettigheder, var broen kun til nytte for de søfarende, ikke for Hals by. Men det var naturligvis noget helt andet, hvis det blev byen tilladt at være losse- og ladeplads. Rentekammeret læste omhyggeligt første del af præstens svar, og undgik tilsyneladende lige så omhyggeligt at læse sidste del.

Den 10. maj år 1800 sendte Rentekammeret en skrivelse til amtmanden af hvilken det fremgik, at det påhvilede ejeren af Hals Bro at vedligeholde denne i forsvarlig stand, og kunne ejeren ikke det, ville han miste bevillingen. Endvidere pointerede man, at broens udvidelse eller forlængelse kun havde vist sig nyttig i ganske få tilfælde, nemlig når tropper eller svær ammunition skulle losses eller lastes, hvorfor der ikke var nogen grund til, at kongen skulle købe broen eller bекoste dens vedligeholdelse. Dermed var hele den idé, alle de planer, som kommandørkaptajn Løvenørn med sin rapport havde sat i

værk, af de civile myndigheder fejlet til side; planer, som omfattede betydelige fordele for såvel militæret som for lokalsamfundet Hals. Det bekom formodentlig såvel amtmand som de indflydelsesrige Aalborgkøbmænd vel. Indflydelsen havde gjort sig gældende, men også militæret havde indflydelse, og det på højeste sted, ved hoffet. Nu gik man en anden vej, og den viste sig effektiv, i hvert fald i første omgang. I 1802 gav hans kongelige højhed kronprinsen ganske enkelt ordre til, at Hals Bro skulle forlænges, og at der skulle foretages opmudringsarbejder udenfor brohovedet. Man anslog disse arbejder til at ville koste henholdsvis 2.030 og 535 rigsdaler. En ordre fra kronprinsen kunne man naturligvis ikke sidde overhørig, så den 8. januar 1803 kunne Rentekammeret meddele, at man nu havde indgået aftale med Hr. Quistgaard, ejer af Hals Bro, om broens istandsættelse og vedligeholdelse. Samtidig forelå en erklæring om, at Quistgaard ville afstå sine rettigheder for 3.500 rigsdaler, eller påtage sig at gennemføre tilbygning og opmudring efter anførte overslag, og iøvrigt for fremtiden vedligeholde broen, mod forhøjede takster. Den samme, gamle sang igen, med andre ord. Efter en kort indblanding fra Generaltoldkammeret, der undersøgte hvilken betydning projektet ville have for toldvæsenet, trak dette mægtige væsen følehornene til sig igen. Projektet var mest til militærets fordel, så man ville ikke blande sig med indflydelse og midler. Man overlod amtet at overlade ejeren at istandsætte og opmudre som aftalt. Men nu ville Hr. Quistgaard ikke, så forbedringen af Hals Skibsbro udeblev, på trods af kronprinsens klare ordre.

Et stærkt brohovede med et kraftigt batteri kunne man ellers nok have haft brug for, da krigen med England kom til Hals i 1807. Man forstærkede og udvidede da Hals Skanse og anlagde tillige et batteri på sydsiden af fjorden, ligesom Hou blev forsynet med et fast batteri, mens skibsbroen måtte se sin rolle indskrænket til at være angrebspunkt en af de gange, engelske orlogsfartøjer angreb Hals Skanse, som blev forsvaret med bravour, samtidig med, at man fra skansen både beherskede indsejlingen til Limfjorden, og til tider lod kanonbåde løbe ud fra Hals for at generobre skibe, som blev opbragt af englænderne i fjordmundingen. Englandskrigen betød, at man atter måtte erkende, at Hals' placering var af en vis strategisk betydning, og i den forbindelse foregreb man endnu et havneinitiativ. For at få forsvaret ved fjordmundingen bedre koordineret, foreslog kommandør Løvenørn, der tidligere havde fremsat forjættende forslag for Hals, at man skulle etablere en fast færgerute mellem Hals og Egense. I forventning om, at skibsbroen kunne danne base for forbindelsen, lod

man denne undersøge nærmere, kun for at komme til det nedslående resultat, at Hals Skibsbro på det tidspunkt var i så elendig en forfatning, at det på det nærmeste var farligt at færdes på den. Man fandt da på højeste sted, at anlæg af et færgested ved Hals ville blive alt for dyrt, specielt da man ikke kunne bruge broen. Heller ikke toldvæsenet var interesseret i sagen, så projektet blev henlagt.

Sandsynligvis var det netop undersøgelserne i forbindelse med etablering af en færgeoverfart der betød, at Hals Bro igen blev genstand for myndighedernes opmærksomhed, og det ikke for det gode. Der blev afholdt syn på Hals Bro den 28. september 1810 og igen den 26. juni 1811. Resultatet var nedslående. Amtmanden erklærede ligeud, at Hals Bros ejer, Hr. Quistgaard, interesserede sig levende for indtægterne, men aldrig havde bekymret sig om broens forfatning. Igen en vise, man havde hørt før. Efter alt at dømme afhændede Quistgaard i 1812 Hals Bro til artilleriløjtnant Smidt, kommandant på Hals Skanse, der tilsyneladende tog sig noget mere af broen, omend tiden også var med ham. Man havde brug for pladser til udskibning af korn til Norge, og da der samtidig udførtes en del tørv og træ fra Hals til det øvrige Danmark, blev behovet for forbedringer mere udtalt. Den 20. september 1813 fik løjtnant Smidt bevilling til at opkræve forhøjede bropenge, og samtidig blev det indprentet ham, at den forbedring af broen, man havde vedtaget efter ejerskiftet, skulle være fuldført inden oktober. Forbedringen var dog behersket. Selve broen skulle forblive uforandret, men man havde vedtaget at udvide tilkørselsvolden, så den blev bred nok til, at to vogne kunne passere hinanden. Ud over afgiftsforhøjelsen blev det også besluttet, at der skulle betales pladsløje af alt, som lå på broen i mere end 24 timer. Der var altså tale om en ny indtægt, eller en ny afgift, om man vil, men det blev i den forbindelse anført, at der ikke måtte henlægges så meget, at varer og opstablinger kunne hindre færdslen på broen. De forhøjede takster gav naturligvis lidt mere luft for ejeren, men nogen guldgrube var der ikke tale om. I 1815 gav broen således 477 rigsdaler i indtægt, men havde en udgiftsside på 400 rigsdaler. Sandsynligvis har artilleriløjtnant Smidt været både sparsommelig og samvittighedsfuld, for han får den ros, at broen aldrig i mands minde har været holdt så godt i stand. Det var derfor et tab, da Smidt døde. Et tab for Hals Bro, og et tab for hans enke, der sad tilbage med broen, i en tid med voldsom inflation. Indtægterne var fastlagte af brotakster og trafik, men udgifterne til vedligeholdelse stigende. I 1817 havde Smidts enke en indtægt af Hals Skibsbro på ca. 500 rigsdaler. Udgifter løb op over 2.000 rigsdaler. Det

er indlysende, at hun vanskeligt kunne forsørge sig selv og sin datter under sådanne forhold, så den 21. februar 1817 indsendte enken en ansøgning om forhøjelse af taksterne. For så vidt blev ansøgningen godt modtaget på højeste sted, idet man igen bemærkede, at Hals Bro aldrig havde været i bedre stand. Men skibsfarten var aftagende, og en afgiftsforhøjelse ville ramme de få Aalborg-købmænd, der var ene om at bære udgiften, alt for hårdt. Til gengæld fik enkemadam Smidt ret til at opkræve en afgift på 8 skilling for hvert vognlæs, der kørte ud eller ind ad broen. Taksten skulle reguleres efter et års forløb, så pensionen skulle være sikret.

Opmudringen ved yderenden af Hals Skibsbro har flere gange været nævnt, og blev da også gennemført, omend uafhængigt af broens ejere. Den flittige lodsoldermand, postmester, chef for Hals-militseren m.v. Jens Duus, havde påtaget sig dette arbejde, og fik til formålet bevilget en engangssum på 500 rigsdaler, og derefter en årlig vedligeholdelsessum på først 80, siden 70 rigsdaler. Pengene, der var bevilget af rentekammeret, fik man dækning for ved at pålægge skibsfarten endnu en afgift, som ikke var den eneste der blev affødt af lodsoldermandens virksomhed. Indsejlingen til Limfjorden havde alle dage været vanskelig, hvad enten man gik via det egentlige fjorddyb, eller benyttede Vejdyb fra syd langs Himmerland. I årene omkring 1812 sørgede Duus for, at der blev opsat sømærker – "prikker" – her, som han betalte af egen lomme, i første omgang. Naturligvis ansøgte Duus om at få godtgjort sine udlæg, og da ansøgningen her kom fra en lodsoldermand m.m.m., og ikke en mere eller mindre tilfældig og opløben, fattig broforpagter, var man tilsyneladende mere imødekommende. Fra Admiralitets- og Commissariatscollegiet lod man den 26. juni 1813 en plakate udgå, ifølge hvilken lodsoldermand i Hals, løjtnant og dannebrogsmænd Jens Duus for de af ham og på hans bekostning udsatte prikker, deres opførelse og vedligeholdelse i Vejdybet, måtte oppebære to skilling rigsbankpenge pr. læst af ethvert skib, der passerede ud eller ind af Vejdybet. Ved lodsoldermandens død skulle pengene tilfalde Hals Lodseri, som så skulle vedligeholde mærkerne. I de følgende år ansøger Duus så om tilladelse til at sætte afgiften op. Inflationen var sat ind, og hans ansøgning blev imødekommet i 1814, men da Duus i 1823 ansøgte om tilladelse til at forhøje taksterne til det dobbelte, med den begrundelse, at skibsfarten var aftagende, mens arbejdet med sømærkerne fortsat var det samme, fik han nej. Trafikken ud og ind af Limfjorden var fra 1816 til 1823 faldet med omtrent en fjerdedel, så man forstår udmærket, at Duus fattedes penge. Men

det var der også andre der gjorde; folk, hvis argumenter vejede tungere, og som kunne begrunde afslaget. I sagen skrev formanden for Aalborg Købmandslaug, den rige og indflydelsesrige Jacob Kjellerup, at lodsoldermanden dog havde en indtægt på omtrent 600 rigsdaler af sømærkerne, hvilket var en ikke ubetydelig tilføjelse til hans embedsindtægt som overlods. Imidlertid rammer, skriver Kjellerup, den sørgelige tilbagegang i skibsfarten allermest de få Aalborg-købmænd, som ikke kan bære flere byrder. Og byrder var der ganske rigtigt mange af, i antal og forskellig størrelse. Derfor forlangte Aalborg Købmandslaug, at Duus skulle ophænge en tavle i sin stue over for lodsstationen, og tillige en tavle på Hals Kro, sådan at enhver kunne se hvad der skulle betales i lods-, varde-, prik- og bropenge m.v., når de sejlede ind og ud af fjorden. Der var afgifter nok at holde rede på, også for Duus' enke, der 5. marts 1829 fik tilladelse til at opkræve prikkeafgift, som en slags pension. Men der blev også fjernet afgifter og tilskud, som da man ved kongelig resolution den 2. juli 1830 besluttede, at betalingen for opmudringen ved Hals Bro skulle bortfalde.

Mens lodsoldermand Duus' enke således sørgede for sømærkerne, sørgede enkefru Smidt fortsat for Hals Bro. Enkemadam Smidt levede med sin datter i Hals Skanse, hvor hun også havde boet med sin mand, men da man i 1816 besluttede, at skansen ikke længere skulle have besætning i fredstid, blev det muligt for fruén at opslå sit enkesæde i skansen, hvor hun formodentlig har boet i Tøjhuset. Fra myndighedernes side får madam Smidt stadig påskønnende omtale for sin gerning: Hals Skibsbro holdes i god stand og orden. Men heller ikke en enkefrue har naturens kræfter i sin magt, og den 11. marts 1822 rasede en voldsom storm, som ødelagde broen. De nye istandsættelsesomkostninger oversteg langt, hvad fru Smidt magtede, og i sin kvide sendte hun Hans Majestæt Kong Frederik den Sjette et bønsskrift, hvori hun meddelte, at broen var blevet aldeles ødelagt under den hårde storm og orkan. Fru Smidt angav, at broen i de foregående år var blevet sat i stand for 3.000 rigsdaler, hvilket var langt mere, end den kunne indbringe, og at en hovedreparation nu var nødvendig. Men da den fattige enke ikke selv kunne bestride de store udgifter, vovede hun allerunderdanigst at anråbe og bønnefælde hendes allernådigste konge om hjælp, så hun kunne forsørge sig selv og sin uforsørgede datter ved indtægterne fra broen, som var blevet tilstået hende efter hendes salig mands død til hendes nødtørftige udkomme. Henriette Jacobys ansøgning blev varmt anbefalet af stiftamtmand Moltke, der anslog udgifterne til 450 rigsdaler. Helt så varmt blev an-

søgningen ikke modtaget i commissariatscollegiet. Her svarede man til en start, at det ikke var bevist, at broen havde været i forsvarlig stand, som betingelse for oppebæringen af bevilgede indtægter, og da man iøvrigt ikke kunne finde penge til istandsættelsen, bad man amtmanden meddele ansøgerinden, at hun havde at få sat den bro i stand, hvis hun ikke ville fortabe retten til de allernådigst bevilgede rettigheder. Men i september 1822 henvendte commissariatscollegiet sig, sandsynligvis på kongens foranledning, til toldvæsenet, for der at forhøre sig om Hals Bros betydning og tilstand. Svaret var, at broen var at stor vigtighed for toldvæsenet, der brugte den til at fortøje både ved, og at den lige så lidt kunne undværes af toldere som af lodser. Endvidere anførte man, at broen før stormen i marts havde været i forsvarlig tilstand, for såvel gående som kørende. Sagen endte med, at commissariatscollegiet fandt de 450 rigsdaler, fru Smidt fik gjort Hals Bro i stand, og holdt den vel vedlige de næste knap 20 år.

Og i løbet af de små tyve år indtraf væsentlige begivenheder, en ny udvikling blev sat igang, samtidig med at andet forfaldt. En træbro i åbent vand har begrænset holdbarhed, og i disse år tiltog fiskeriet fra Hals i væsentlig grad. Også fiskerne interesserede sig stadigt mere for broforholdene. Det var ikke længere Hals Skanse og militæret, der havde brug for en bro, og det var ikke længere kun toldvæsen og lodseri, der havde brug for ordnede forhold. En stadigt større fiskerflåde begyndte at gøre sig gældende. Man ville have en bådehavn ved broen. Og omkring 1840 var en større reparation af broen igen nødvendig. Fru Smidt var død, og der var tilsyneladende ikke nogen, der havde hverken lyst eller mod til at blive broforpagter eller broejer. En ny ordning måtte findes.

Hals Havn 1841-1899

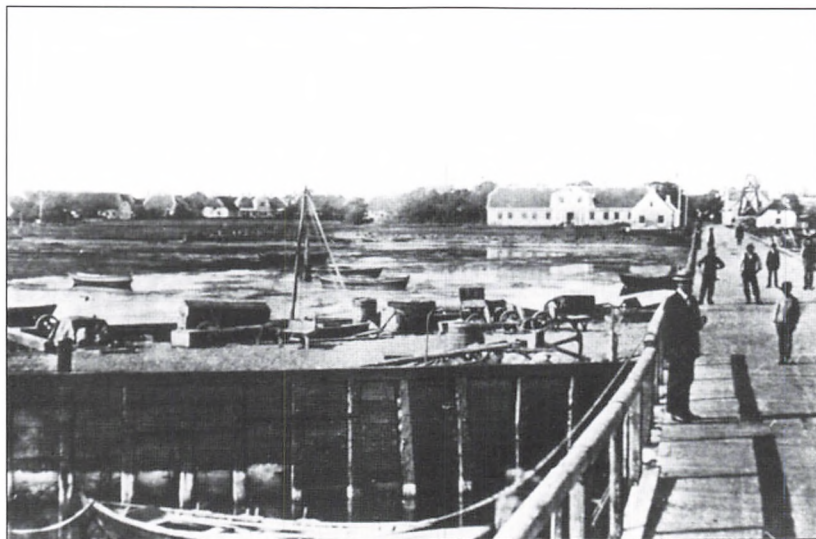
De foregående århundreders historie havde vist, at man fra Aalborgs side konstant havde haft et vågent øje med, hvad der foregik i Hals, hvad enten det drejede sig om forhold for søfarende, eller om fremkomsten af initiativer, der på forskellig vis kunne true Aalborg. Og nu stod man så i Hals med en skibsbro uden ejer eller forpagter, og uden udsigt til, at en sådan skulle melde sig. Den 25. marts 1841 mødtes stiftamtmanden på Aalborghus Slot med Aalborg Bys Havneudvalg. Man diskuterede på hvilke betingelser det ville være tilrådeligt for Aalborg Havn at overtage ejendomsretten over Hals Skibsbro, hvis denne skulle gå ud af privateje. Man enedes om at overtage Hals Bro og

lovede samtidig at sætte broen i stand, og snarest muligt udvide den med den så stærkt ønskede bådehavn.

Aalborg Havn blev altså i 1841 ejer af Hals Havn, og lovede samtidig at tage initiativ til anlæg, der ville virke befordrende på udviklingen i Hals. I århundreder havde man i Hals kæmpet for sin havn, for byen, for rettigheder til handel og udvikling, men var bestandigt blevet bremset af større magter i Aalborg. Nu, hvor Aalborg havde sat sig på havnen, påtog den årvågne, store konkurrent inde i Limfjorden sig en afgørende opgave, som man ikke selv havde kunnet magte. Måske man i Hals havde gjort klogt i langt tidligere at give afkald på Hals Skibsbro, med herligheder og pligter, og så have overladt det til Aalborg at skaffe midler. Men sent er som bekendt bedre end aldrig, selv om der netop på dette tidspunkt tilsyneladende begyndte at blive en fornuftig forretning ud af Hals Skibsbro. I 1843 gav broen en indtægt på 880 rigsdaler og 33 skilling, mens udgiftssiden blot beløb sig til 96 rigsdaler 37 skilling, inclusive havneudvalgets befordring til Hals, logi, fortæring og drikkepenge til færgefolkene. Man havde været på besigtigelse af den ny ejendom, som det fremgår af regnskaberne.

Men efter 1843 var det også slut med overskud. Ved overtagelsen havde Aalborg Havn jo besluttet, at man ville bygge en bådehavn, og udgifterne i den forbindelse vendte regnskabet. For årene 1841-1847 var indtægterne fra Hals Bro på ialt 6.131 rigsdaler og 25 skilling, mens udgifterne var på 14.126 rigsdaler og 60 skilling. Det var naturligvis havnebyggeriet, der gav så betydeligt et underskud.

I 1847 stod den ny Hals Havn færdig. På den østlige side støttede den sig på den gamle Hals Skibsbro, der var blevet forsvarligt repareret. Mod vest var bygget en dobbelt barriere af store kampesten, og derimellem var anlagt en tværmole. Nu var der endelig læ for de mange både, der hørte til i Hals, men der var ikke plads. Havnen var bygget for lille straks fra starten. Lods både og toldbåde var der plads til, men slet ikke til den stadigt voksende flåde af fiskerfartøjer, hverken de hjemmehørende eller de stadigt flere fremmede fiskere, der ville fiske fra Hals. Og nu havde man i Hals allierede langt omkring i landet. Samme år som havnen var færdig, d.v.s. i 1847, blev indsendt et andragende fra skibsførere og redere fra Bløden, Thisted og Nykøbing Mors. Man ville gerne have Hals Havn udvidet, så den kunne tage mindst 30 almindelige fiskefartøjer, og det straks efter, havnen var blevet færdig, men da nu Aalborg ejede Hals Havn, måtte man herfra selvsagt også bekoste et sådant anlæg, som folkene bag andragendet bramfrit udtrykte sig.

Hals Havn som den så ud i 1882. Med de skiftende skibsbroer som forgængere, er det her Hals Havn i udgaven fra 1847 der ses. Huset i baggrunden er lodsoldermand Mathias Kjeldsen de Fine Lichts bolig.

Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Hals Kommune, Hals Museum

Stadigt flere interesser knyttede sig til Hals Havn, hvilket bl.a. kom til udtryk ved, at godsejer Færch på Hals Ladegaard i 1847-1848 klagede over de uanstændige forhold ved havnen, idet den allerede da var mudret til. Færchs interesse i havnen var knyttet til udskibning af lade-gårdens produkter, primært brænde og tørv.

Der var ved at komme gang i vareudvekslingen på Hals Havn. Omkring 1850 oprettedes pakETFart mellem Hals og Aalborg, først med båden "Varigt Venskab," som led den kranke skæbne at blive sænket ved Bløden under krigen i 1864, for at tyskerne ikke skulle tage den. Efter krigen blev en ny og større båd sat ind, nemlig "Forsøget." Begge både ejedes af Vigel Hansen, der tillige sejlede sand fra Muldbjergene til Aalborg Glasværk med skuden "Lydia."

Alle disse forskellige interesser og initiativer krævede plads på Hals Havn, og gav pres på Aalborg Havn for at få gjort noget ved sagen. I 1862 blev Hals Havn da også istandsat og noget udvidet. Det havde man også råd til. Af Aalborg Havneudvalgs regnskaber for perioden kan man se, at Hals Havn gav et ganske pænt overskud; rigeligt til at forrente investeringerne fra 1840'erne. Hertil kom, at man nu i Aalborg direkte kunne dirigere størsteparten af erhvervslivet i Hals, så

man slap for de kedelige, selvstændige Halsinitiativer, som i historiens løb ustandseligt var dukket op, og som man så ofte havde måttet trække i så mange tråde for at presse ned igen. En høker- eller handelsbevilling i Hals var nemlig gjort betinget af, at alle fremmede varer blev indkøbt fra de handlende i Aalborg, men på dette punkt var tiden ved at løbe fra Aalborg.

Med den ny næringslov af 1856, en forløber for den store næringsfrihedslov af 1857, blev læbæltet omkring købstæderne indskrænket til en mil, ca. 7,5 km. Indenfor læbæltet måtte ingen handlende nedsætte sig, og da Hals lå udenfor, kunne købmændene her nu handle friere. Omsætninger steg, forretninger skød frem og voksede, og man kunne hente varer hjem over søen, hvilket igen medvirkede til, at havnens overskud voksede. De gamle afgifter ved indsejlingen til Limfjorden bestod, og nye kom til, men også udvidet service, som f.eks. gratis fisketrillebører. Denne service blev indført med afgiftsbestemmelserne af 26. marts 1870, der ligeledes bestemte, at fisk blev fritaget for afgift, og iøvrigt at broafgiften for fiskebåde blev nedsat. Ikke desto mindre skulle afgiften for fiskelandinger senere blive havnens vigtigste indtægtskilde. Afgiftspolitikken på fiskeriområdet antyder, at Hals Havn var ved at udvikle sig til en fiskerihavn. Fiskerne blev tilgodeset med denne afgiftspolitik, men de var alligevel utilfredse. Der kom flere, større og mere pladskrævende både, der alle fiskede fra Hals, og mange fiskere fra andre steder i landet søgte til Hals i gode tider. Man begyndte så småt at organisere sig, og at stille krav. Aalborg Havnevæsen projekterede i 1888 en hovedreparation af Hals Havn, hvilket imidlertid ikke blev til noget. En mindre reparation af havnen i 1888 gavnede ikke meget, hvilket også gjaldt en større istandsættelse 1889, da man nedrammede 180 egepæle langs ydersiden af brohovedet.

Ganske vist betød istandsættelserne, at havnen holdt, men den blev ikke større. Fiskerne var utilfredse, de fremmede brugere af havnen var utilfredse, og de handlende i Hals var utilfredse. Man ville slippe fri af formynderskapet fra Aalborg, og man ville have en statshavn. Forhandlingerne om en statshavn blev ikke til noget, men alligevel bar presset på Aalborg frugt. I 1897 besluttede Aalborg Havneudvalg at bygge en ny havn ved Hals.

Hals Havn 1899-1952

Den nye Hals Havn stod færdig i 1899; et anlæg, der havde kostet ca. 70.000 kr. Den gamle bådebro var blevet erstattet af en østmole med en bred kørevej, og vestsiden dannedes af en smallere mole. Såvel øst-

som vestmolen var beskyttede af kampesten. Ud mod dybt vand etableredes en kaj med oplagsplads og med plads til bygninger for fyr- og lodsvæsenet, og senere tillige en auktionshal for fiskerne. Selve havnen dannedes af et lukket bassin, med indsejling ved vestre mole.

Det var imidlertid ikke kun på Hals Havn, der kom skred i tingene i årene omkring år 1900. Der var andre, besværlige forhold ved Limfjordens østlige udløb, der blev taget hånd om. Skibstrafikken var stigende såvel i antal som i skibenes størrelse, og indsejlingen over Hals Barre var yderst besværlig, med en vanddybde på kun ca. tre m. De store skibe havde besvær med at komme ind til Aalborg, hvis de overhovedet kunne, og den store bys udvikling stod i fare for at stagnere, ikke mindst i konkurrence med de andre østjyske kystbyer. Staten mente ikke at det var dens opgave at foretage en uddybning af Hals Barre, så i Aalborg tog man selv fat. Man havde allerede i 1882 anskaffet en muddermaskine, som i de følgende somre, år efter år, arbejdede på at uddybe og udvide sejløbet gennem Hals Barre. Og naturligvis bar muddermaskinen det gode navn "Hals".

Efterhånden som arbejdet skred frem, blev der også brug for en væsentlig forbedring af fyrvæsenet, så skibene også kunne besejle farvandet om natten. I 1898 anskaffede Aalborg og staten i fællesskab Hals Barre Fyrskib, der lå på barren frem til 1912, da skibet erstattedes af det faste og mægtige Hals Barre Fyr. Desuden blev opsat ledefyr på Hals Havn, og op gennem Limfjorden.

Også toldvæsenet i Hals fik stadigt mere travlt, som følge af den forøgede skibstrafik. Omkring århundredeskiftet blev opført en ny toldbod og bygninger til beboelse for toldbetjentene i Hals, men efterhånden som stadigt flere og større skibe stod ind gennem Limfjordsmundingen, blev det for besværligt at deklarere ved Hals, og i 1911 flyttede man toldvæsenet for Limfjorden tilbage til Aalborg, efter at man havde klareret i Hals siden 1655.

Ved indgangen til det nye århundrede, stod man i 1899 i Hals med en ny havn og med de gamle problemer. Det viste sig nemlig hurtigt, at også den nye havn havde sine begrænsninger. Havnen var for lille, og fiskerbådene blev større. Man begyndte at anskaffe motorbåde, og fremmede fiskere søgte fortsat til Hals. Havnebassinet blev fyldt med mudder, og olie forurenede vandet, så fiskene døde i hyttefadene. Desuden viste det sig at være særdeles upraktisk, at redningsbåden havde sin plads inderst i havnen, der var pakket med skibe, så det kunne tage timer at få redningsbåden frem til de nødlidende på havet i stormfuldt vejr. Naturligvis søgte man om muligt ind i havnen, når en

storm meldte sig, men derinde var der nu ikke meget bedre. Bådene sled og huggede mod hinanden, og havari i havnebassinet hørte til dagens orden. Hertil kom, at molerne, der var bygget af jord og træ, enten rådne eller blev ødelagt af pæleorm, så mange og omkostningskrævende reparationer gjorde, at forretningen Hals Havn gik stadig dårligere. Underskuddet steg, og det gjorde misfornøjelsen også. Fiskerne i Hals kritiserede og krævede forbedringer, mens Aalborg Havn på sin side blev stadig mere påholdende med at poste penge i Hals Havn.

I 1928 dannedes så et havneudvalg i Hals. Nu ville man have gang i sagen. Hals skulle have en ny havn. Man undersøgte de forskellige muligheder, nemlig at få bygget en statshavn, en kommunal havn med tilskud fra stat og amt, eller en privat havn, ligeledes bygget med tilskud. Til en start overvejede man slet ikke Aalborg Havns eventuelle rolle i sagen, der blev yderligere kompliceret, da også Hou-boerne, der jo også var fiskere, meldte sig med et berettiget krav om at få bygget en havn i Hou. Det blev hurtigt klart, at en statshavn var udelukket, og en kommunal havn havde heller ikke lutter varme fortalere, idet man frygtede, at kommunen i mange år ville hænge på et betydeligt underskud. Hvad ang. spørgsmålet om en havn i Hou, så deltes den gamle Hals sognekommune i to lejre. Man etablerede pengeindsamlinger i begge byer, og nogle gav til begge havne, man diskuterede og agiterede, og efter en kommuneafstemning, der gav et knebent flertal for en havn i Hals, besluttede sognerådet at yde tilskud til havneanlæg i både Hals og Hou, hvilket myndighederne imidlertid ikke ville acceptere. I Hals dannede man så et privat selskab, der skulle garantere kommunen med et eventuelt underskud. Hou fik tilsagn om et kommunalt tilskud til en læmole, og man besluttede at bygge havn i Hals. Nu skulle den så være hjemme. Man skulle bare lige overtage Hals Havn fra Aalborg Havn.

Det kunne man også godt, lød meldingen fra Aalborg. Blot skulle man først betale 148.000 kr., hvilket beløb var Aalborg Havns gæld i Hals Havn, samt omkring 140.000 kr. for de tilskud, som Aalborg gennem årene havde givet til vedligeholdelse af Hals Havn. Dét kunne man ikke klare i Hals. Man var endt hvor man startede, efter en omvej med megen arbejde, polemik og skænderi, til ingen verdens nytte. Man havde så gerne villet slippe for Aalborg Havn, der nu blokerede sagen med sine afståelseskrav. Men Aalborg Havn mødte også op med en uventet løsning: Man foreslog, at Aalborg Havn skulle bygge en ny havn i Hals, såfremt arbejdet kunne godkendes som beredskabs- eller

Fiskere fra Hals og på Hals Havn 1920. Man har taget en pause fra arbejdet, og gør opstilling til ære for fotografen. I træskurene opbevarede man redskaber, og her fra solgte man også fisk.

Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Hals Kommune, Hals Museum

beskæftigelsesarbejde, med 85% statstilskud. Samtidig lovede man, at man i den udstrækning, det overhovedet var muligt, ville bruge arbejdskraft fra Hals.

Her modtog man tilbuddet med blandede følelser. Man havde jo netop arbejdet på at slippe for Aalborg Havns formynderi og overhøjhed. Med denne løsning var man lige vidt. Der var dybest set ikke noget valg. Enten måtte man leve videre med den gamle havn, eller også måtte man takke ja til Aalborg. Og da fiskerne holdt på, at det var livsvigtigt for dem at få en ny havn, uanset hvem der byggede den, var sagen afgjort.

Man tog fat på det ny havneprojekt, der var budgetteret til 920.000 kr. Inden havnen var færdig, rundede beløbet 2.000.000 kr.

Hals Havn 1952-1995

Den 30. august 1952 blev endnu en ny Hals Havn indviet med den obligate fest, med de lige så obligate skål- og takketaler, og med den standende konklusion på endnu et havneprojekt, nemlig at Hals igen sad tilbage med sorteper. Den nye havn blev bygget øst for den gamle, således at skibsbroen fra 1656 blev til den vestlige mole. Den gamle havn blev opfyldt, og gav plads til nye bygninger og nye initiativer.

"Smykket", en 12,5 meter høj skulptur på Hals Havn, udført af billedkunstneren og guldsmeden Bent Exner, 2004. "Smykket" tager udgangspunkt i Bent Exners vel nok mest berømte ring, der er ca. 15 cm. høj. Skulpturen er udført i højglanspoleret rustfrit stål, og tillige lavet som en vindfløj, således at den øverste del drejer i vinden.

Foto: Bjarne Jerup Høj, Hals Museum

Straks efter havnens indvielse, indledte de gamle Hals og Mou kommuner et samarbejde for at få etableret en fast færgeforbindelse mellem Himmerland og Vendsyssel. Samarbejdet kronedes med held, og i 1961 blev Hals-Egense Færgefart indviet. Biler var blevet almindelige, turister begyndte at komme, og meget af det der var, som det altid har været, sådan som enhver generation jo mener, blev forandret. Det gjaldt også forholdene for de søfarende. Hals Barre Fyr, der havde været bemanded siden 1912, blev fuldautomatiseret i 1980, og krævede ikke længere permanent mandskab. Fiskeriet, som havde været så afgørende for de sidste omtrent 150 års udvikling på Hals Havn, stagnerede, de mange fiskerbåde forsvandt, og Hals Havn antog efterhånden overvejende karakter af marina, af havn for sejlene sommer-turister.

Hals Havn efter 1995

I 1995 købte Hals Kommune Hals Havn af Aalborg Havn. Et længe næret ønske blev indfriet; der blev rettet op på et længerevarende, lidt besynderligt ejerforhold. Hals Kommune lavede lokalplan for Hals Havn, og satte en ny udvikling igang på havnen med bolig- og erhvervsbyggeri. Igen blev havnen et varmt emne for til tider højroret samtale blandt folk i Hals Kommune, og i avisernes spalter. Som et helt nyt element i diskussionen om Hals Havn trådte efter årtusindskiftet kunsten ind på scenen, da Hals Kommunes Kunstfond kom på banen med planer om at opstille en markant skulptur ved Færgevej, havnens vestlige afgrænsning. Efter ophidsede indlæg i pressen og lange, komplicerede byrådsdebatter, fandt sagen sin afslutning den 22. maj 2004, da guldsmed Bent Exners 12,5 m høje skulptur "Smykket" blev opsat på parkeringspladsen ved Færgevej. Med "Smykket" fik Hals by og havn endnu et vartegn, om end stærk vind forsinkede opsættelsen i tre dage. Men som det blev bemærket: Der har altid været blæst om den skulptur. Og om Hals Havn, kunne man tilføje. At der sker forandringer er sikkert, som der altid er sket forandringer på havnen, hvad enten de er selvgroede, eller foranledigede af konger og kronprinser.

*Henrik Gjøde Nielsen
Museumsinspektør ved Hals Museum
Nordjyllands Historiske Museum*

Litteratur og materiale

Litteratur og publiceret kildemateriale:

Bergh, O.: *100 år over Hals Barre*. 1983.

Cilleborg, T. (red.): *Hals og Omegns Fiskeriforening 90 års jubilæum*. 1993.

Dahl, B. W.: *Fæstningsanlæg ved Hals indtil 1687*. I: Fra Himmerland og Kjær Herred. 1992. S. 3-34.

Gregersen, J.: *Hals Skanse*. 1956.

Gregersen, J.: *Ved Limfjordens munding*. 1965.

Gregersen, J.: *Ved Limfjordens vand*. 1970.

Hals Barre. *Aalborg Havnevæsen*. U.å.

Høj, B. J.: *Guld-Haralds Høj*. Historien om Gorm den Gamles sønnesøns endeligt ved Hals. I: Årsskrift 1997. Hals Museum og Museumsforeningen for Hals Kommune. 1998, s. 5-12.

Martensen-Larsen, F.: *Brød til Norge*. 1987.

- Nielsen, H. G.: *Blot Brudstykker*. 1994.
- Nielsen, H. G.: *Hals i gamle postkort*. 1995.
- Nielsen, H. G.: *Blot Brudstykker II*. 1997.
- Nielsen, H. G.: *Hals Skanse*. 2001.
- Nielsen, H. G.: *Hals Lodseri*. I: Fra Himmerland og Kjær Herred 2001. S. 11-32.
- Nielsen, I.: *Den søfarende til sigt*. I: Vendsyssel Nu & Da 2004. S. 44-51.
- Ravn, A.: *Hals-Egense Færgesfart*. 1986.
- Trap, J. P.: *Danmark*. 1. udg. 1859. 2. udg. 1875. 3. udg. 1904. 4. udg. 1924. 5. udg. 1961.
- Wulff, D. H.: *Et paatænkt Fæstnings- og Byanlæg ved Hals*. I: Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. VII. Bd. 1880-81. S. 257-266.
- Upubliceret kildemateriale, Lokalhistorisk Arkiv for Hals Kommune:*
- Kirkebøger for Hals Sogn, 1768-1891.*
- Jr.nr. 77. Fribert, R.: *Scrapbøger*. Bd. 1-15. 1931-1951.
- Jr.nr. 97. *Hals Lodseri*. 1735-1992.
- Jr.nr. 101. *Toldkontrol, Hals*. 1796-1929.
- Jr.nr. 211. *Havnen i Hals*.
- Jr.nr. 256. *Hals-Egense Færgesfart*. 1961-1986.
- Jr.nr. 315. *Fyret på Hals Barre*. 1906-1983.
- Jr.nr. 326. Jacob Severin, *Grønlandslykke*.
- Jr.nr. 343. *Redningsstationen i Hals*. 1914-1990.
- Jr.nr. 542. *Den første Grønlandshavn*.
- Jr.nr. 619. C. Rise Hansen: *Optegnelser m.v. vedr. Hals Lodseri*.

Diplomatarium Hornumense

Af Ole Degn

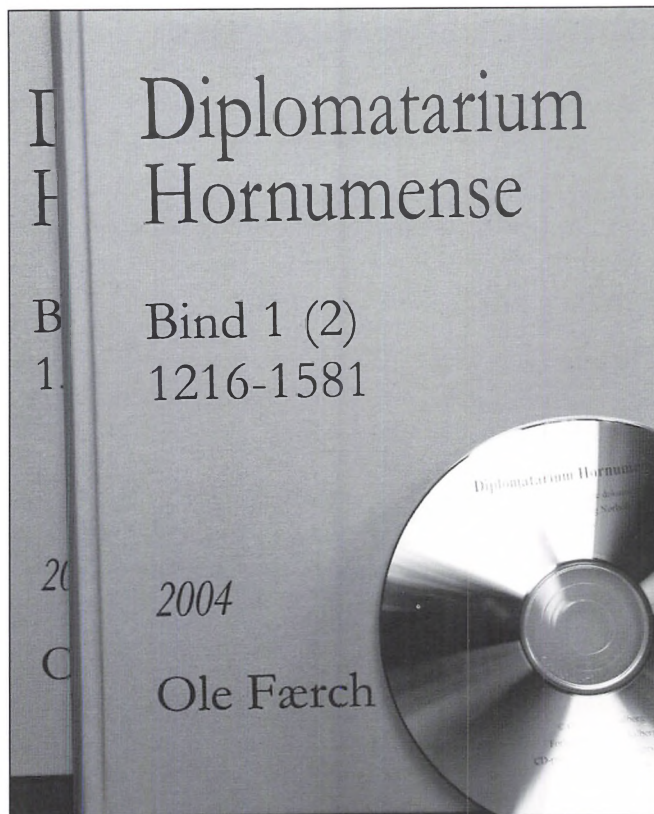
Ole Færch: Diplomatarium Hornumense. Tingsvidner, breve og andre dokumenter fra Hornum herredsting, Nibe og Nørholm birke-ting 1216-1636. Bind 1 (2) 1216-1581. Bind 2 (2) 1582-1636, 2004. Forlag: Ole Færch, Aalborg. 1.049 sider.

Kildesamlinger relateret til et lokalområde har vi ikke mange af. Gode eksempler findes dog i H.C.P. Seidelins Diplomatarium Flensburgense, 1-2, 1865-73, Oluf Nielsens Københavns Diplomatarium, 1-8, 1872-87, A. Heises Diplomatarium Viborgense, 1879, og Lauritz Weibulls Diplomatarium Civitatis Malmogiensis, hvortil så også kommer amtsudgaven af Diplomatarium Danicum (Danmarks riges breve). Her regnes ikke med Oluf Nielsens lille bind Harsyssels diplomatarium, 1893, det rummer blot noget tilfældige tekster fra det vestjyske område.

Nu foreligger så med Ole Færchs værk med kilder fra Hornum herred også et solidt diplomatarium for et landområde, Hornum herred, området vest og sydvest for Ålborg. I det imponerende værk fremlægges tekster vedrørende området fra en mere end 400 år lang periode. Slutåret 1636 er bestemt af, at rækken af bevarede tingbøger begynder dette år, således at man derefter har det originale tingbogs-materiale i samlet form.

De to bind samler tekster fra mange forskellige arkiver, centraladministrationens og en række ældre arkiver i Rigsarkivet, bispearkiver, præstearkiver, godsarkiver, retsbetjentarkiver osv. i landsarkivet for Nørrejylland. Teksterne er hentet fra en længere række spredte udgivelser, som er anført i litteraturlisten til sidst.

I en nyttig indledning redegør Ole Færch for herredets og de to kirketings administrationshistorie, tingsteder og tingets funktion, tingfolk og herredsfogeder og tingsvidnerne, som er en væsentlig del af udgavens tekster. Dokumenternes indhold og udformning beskrives, ligesom deres materiale, pergament eller papir, og beseglingen. Det er et godt grundlag for forståelsen af udgavens tekster. Værdifuldt er det også, at bevarede segl på dokumenterne gengives grafisk i fint udførte tegninger. Man ser her seglindskrifter, initialer og bomærker så tydeligt, som de næppe kan gengives fotografisk.

Værket afsluttes med et detaljeret person- og stedregister, med enkelte sagord, der tydeligt viser, hvilket kolossalt navnestof der findes i disse tekster. Endda får brugerne i tilgift bagest i bind 2 en cd-rom med 3,7 MB med hele tekstmaterialet i søgbar form. Man ser her ikke blot Aalborg og Nibe spille en væsentlig rolle, men også en række af egnens herregårde.

Ole Færchs Diplomatarium Hornumense er et fint gennemført arbejde, som vil være nyttigt for mange, ikke blot lokalhistorikere, der arbejder med Himmerlands historie, eller interesserede i Danmarks historie i almindelighed, men også for personalhistorikere. Havde vi sådanne værker også for landets øvrige ca. 150 herreder, var der meget historisk arbejde, der ville være noget lettere.

*Ole Degn,
dr. phil., fhv. seniorforsker
ved Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg*

LITTERATUR OM HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

*Udarbejdet af bibliotekar Tove Michelsen
Bibliotekets Lokalsamling – Det nordjyske Landsbibliotek*

Litteraturlisten dækker perioden medio 2004 – medio 2005, det er ikke en fuldstændig bibliografi, men en inspirationsliste. Hovedvægten er lagt på lokalhistorie, slægtshistorie, erindringer og romaner. Endvidere er medtaget lokalhistoriske årbøger og tidsskrifter, der er udkommet i 2005, samt gode internetsteder med nordjysk lokalhistorie.

En detaljeret oversigt over litteratur om Nordjyllands Amt findes i Nordjyllandsbasen – en database, der indeholder bøger, tidsskrifter og artikler. Heri er registreret alle artikler fra lokalhistoriske årbøger og tidsskrifter, der udkommer i Nordjylland – selvfølgelig også samtlige årgange af "Fra Himmerland og Kjær Herred" (1912-).

Nordjyllandsbasen findes på Bibliotekets Lokalsamlings hjemmeside, her findes også andre interessante links til lokalhistorie og slægtshistorie. Se www.njl.dk/lokalsamlingen

Det nuværende Nordjyllands Amt er den geografiske grænse for de publikationer, vi anskaffer til Bibliotekets Lokalsamling. Vi søger at skabe en komplet samling og vil derfor meget gerne have besked, hvis vi skulle have overset nogle udgivelser. Send en mail eller ring 99314232.

NORDJYLLAND GENERELT

Barn af Himmerland./Lions Clubber i Himmerland, Bind 13/redaktion: Leif Blindbæk m.fl. - 2004. - 208 sider. -

Indhold: Orla Johansen: Erindringer fra barndom & ungdom (del 2). Poul Stillits: I Doense er jeg født - herfra min verden går. Lis Høvring Rasmussen: Min bedstefars breve (del 2). Silvanus: Trolden i Foulum. Bjarne Geil: Regnar Westenholz. S. Rønne Jepsen: Fra bydreng til skolemand. Arne Sloth Kristoffersen: Da Støvring blev flersproget. Henrik Lundgaard Nielsen: Mælkemandens dreng fra Frejlev. Rasmus Severinsen: Stilkonkurrence: Ung i Himmerland. Peter Møller Madsen:

Nibe Festival "Den lille fede". Svend Møller Hansen: Når det hele lykkes.

Danskernes egen historie (film (dvd))/idé og koncept Substanz; producenter: Thomas Bjørn Tingstrup, Troels Uhrbrand Rasmussen. 2004 : sort-hvid med farvesekvenser

Produceret i samarbejde med Sammenslutningen af Lokalarkiver. Oplevelser fra Nordjylland: fra 1910 til i dag/fotografer, instruktører m. fl. Aage Lyngberg Simonsen m.fl.

Diplomatarium Hornumense: tingsvidner, breve og andre dokumenter fra Hornum herredsting, Nibe og Nørholm birketing 1216-1636/udgivet af Ole Færch. - Aalborg: Ole Færch, 2004. - 2 bind (1049 sider)

Nordjyllands Lægekredsförening 1854-2004/
redaktør: Karsten Nielsen. 2004. - 27 sider

På togtur i Nordjylland: Asger Berghs jernbanebilleder fra Vendsyssel og Himmerland 1966-76/Keld Haandbæk, Thomas Nørgaard Olsen, Ole-Christian Munk Plum. - Kbh.: Dansk Jernbane-Klub, 2005. - 87 sider

Sejlund, Hans

Det gode liv på landet: LandboNord, 2004. - 98 sider

24 nordjyske landmandsfamilier fortæller om dagliglivet på små og store landbrug, om landbrug som livsstil, om familiesammenhold og om kærlighed til naturen.

ARDEN

Lokalhistorisk forening for Arden Kommune.

Årsskrift. (Udkommet siden 1995)

FARSØ

Fodbold i Farsø gennem 100 år/redaktion: Per Lyngby & Ib Thor Hansen: Farsø Ullits Idræts Klub af 1904, 2004. - 108 sider

Jubilæumsskrift - Farsø Efterskole: 1998-2004/redaktion: Jes Olesen m.fl.: Farsø Efterskole, 2004. - 56 sider

Palludan, Inge

Farsø Vandværk I/S: 100 års jubilæum 1905-2005. 2005. - 99 sider

HADSUND

Gammelt nyt: lokalhistorie fra Sydøsthimmerland. Museumsforeningen for Hadsund og Omegn: Lokallhistorisk Forening for Als og Omegn: Lokallhistorisk Forening for Veddem og Omegn: Lokallhistorisk Forening for Skelund og Omegn: Lokallhistorisk Forening for Øster Hurup og Omegn, (Udkommet siden 1987)

Hadsund - en by bliver til/af Lise Andersen, Erling Gammelmark og Heino Wessel Hansen.: Hadsund Egns Museum, 2004. – 283 sider

Kiilerich-Hansen, H. C.

Hadsund skole: fremtidens skole/Hadsund kommune, 2005.
- 61 sider

Lindskog, John

Den rigtige ven: sådan var mennesket bag fænomenet Jodle Birge/: Documentas, 2005. - 125 sider
Portræt af Jodle Birge - sangeren og entertaineren Birge Lønquist (f.1945)

Skelund Gæstgivergaard, Hotel, Kro - gennem 100 år: 1900-2000/redaktion: Erik Eklund: Skelund Lokallhistorisk Forening, 2004.
- 56 sider

HALS

Gram Jensen, Svend

Hals Kirke: vejledning for besøgende: Hals Museum, 2004. - 16 sider

Ting og tider : nyt fra Hals Museum. Museumsforeningen for Hals Kommune (Udkommet siden 1998)

Årsskrift/Museumsforeningen for Hals kommune. (Udkommet siden 1989)

HOBRO

Årsskrift/Hobro Museumsforening. (Udkommet siden 1988)

LØGSTØR

Krejll: lokalhistorisk tidsskrift for Løgstør og omegn.
(Udkommet siden 1981)

NØRAGER

Folk fortæller: årsskrift \Nørager\. - 1978/79. - Nørager:
Boldrup Museumsforening, [1978]-

Jubilæumsskrift: Nørager Boldklub 1954-2004. - 2004. - 46 sider

SEJLFLOD

Pedersen, Niels Christian (1867)

Tilbageblik: erindringer/Lokalhistorisk Forening for Sejlflod Kommune, 2004. - 134 sider

En del af lærer N.C. Pedersens efterladte skrifter om hans slægt og virke i lokalsamfundet.

Udgivet i anledning af Lokalhistorisk Forening for Sejlflod Kommunes 25 års jubilæum.

SKØRPING

Bjørn, Hans

Pavillonen i Terndruplund: Østhimmerlands samlingssted/Lokalhistorisk forening i Skørping kommune, 2004. - 112 sider

Jubilæumsskrift 1954-2004 - Østhimmerlands Ungdomsskole/
redaktion: Peter Overgaard, Berne Jacobsen, 2004. - 120 sider

STØVRING

Hanen: nye tidender om gamle emner: Støvring Kommunes Lokalhistoriske Forening, (Udkommet siden 1973)

AABYBRO

Bavnen: meddelelser fra Lokalhistorisk Forening for Aaby Sogn
(Udkommet siden 1988)

AALBORG

Bagger, Mette Rønfeldt

40 års jubilæum: Taleinstituttet i Aalborg 1964-2004/

Taleinstituttet, 2004. - 59 sider

Bergh, Ole

Goliath og de små gader: et tidsbillede/Aalborg Universitetsforlag, 2004. - 40 sider

Et tidsbillede centreret omkring bugserbåds-rederen Carl Lorentzen, kaldet Goliath og forfatteren Erik Nørgaard, der på hver sin måde tegner billedet af Aalborgs små gader, der for de flestes vedkommende ikke eksisterer mere

Bjerg-posten: medlemsblad: Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Nørholm, Sønderholm Sogne. (Udkommet siden 1977)

Danske Baptisters Spejderkorps - 75 spejderår/redaktion:
Niels Christensen, Greta Jørgensen, Peer Albin. - 2005. - 104 sider

Egnsmindesamlingen for Sulsted og Ajstrup Sogne: Årsskrift. - Sulsted: Foreningen Egnsmindesamlingen, (Udkommet siden 1993)

Gjedsted, Hans

- lidt om søfart i 1600-årene: langfart, fiskeri og færgedrift/

Aalborg Stadsarkiv, 2004. - 95 sider

Af indholdet: Besejlingsforhold i Limfjorden; Aalborgs handelsrettigheder; Korn til Bergen og Tronhjem; Sømænd i fangenskab; Saltkompaniet; Fiskeri i Limfjorden; Færgedriften Sundby-Aalborg; Færgebevilling 1664

Glasværker i Nordjylland: og Leif Munksø Ringtveds historie om beboerne i arbejderboligerne ved Glasværket/redaktion: Jørn Nielsen, Kaj N. Pedersen. - Vejgaard Lokallhistoriske Forening, 2004. - 23 blade
Indhold: Historie, Conradsminde; Aalborg Glasværk; Produktionen; Nyt Glasværk ved Rørdal; Organisationen: Arbejderne; Livet på "Glasværket"; Tiden efter

Henriksen, Trolle

Vejgaard Dilettanter: 1916 - 1956. 2004. - 116 sider

Jubilæumsskrift udgivet i anledning af Aalborg Julemærket nr. 100/redaktion: Flemming Nielsen.: Aalborg Stadsarkivs Forlag, 2004. - 59 sider :

Skildring af Aalborg Almindelige Understøttelsesforening samt foreningens udgivelse af julemærker til støtte for værdigt trængende i Aalborg

Købmænd i Vejgaard/redaktion Jørn Nielsen og Kaj Nørgaard Pedersen. - : Vejgaard Lokallhistoriske Forening, 2004. - 41 blade
En række tidligere og nuværende købmænd i Vejgaard fra ca. 1920 og frem til i dag

Laustsen, Jørgen

Thorvaldsensvej: en gade i 100 år/2004. - 33 sider

Indhold: Aalborg Vestre Ladegaard; Julianesminde og udstykningen af den; De enkelte ejendomme, bygningsbeskrivelse, beplantning, bygningshistorie; Lidt om de første beboere på Thorvaldsensvej; Villa navne

Lokalhistorisk Forening for Gug-Sønder Tranders. (Udkommet siden 1995)

Lokalhistorisk Forening : medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Ellidshøj, Svenstrup og Godthåb/(Udkommet siden 1989)

Lottrup, Erik

Mindeblad politifuldmægtig Poul Larsen: født den 28. august 1912 i Nr. Tranders, henrettet den 10. marts 1945 i Ryvangen/Aalborg Politis seniorklub, 2004. - 17 sider

Lottrup, Erik

Aalborg og Den Kongelige Livgarde: 1923 - 1932/

tekst og research: Erik Lottrup; grafik og teknik: Jens Vestmar. - 2004.
- 16 blade

Den Kongelige Livgardes ophold i Aalborg fra 1923-1932 beskrevet i billeder og tekst

Lybech, Arne

Hvor mennesker mødes: en rundtur i Aalborgs restaurationsliv ... et kapitel for sig: Lindtofte, 2003-2004.

Bind 2: fra år 1900-2005. - 2004. - 94 sider

Lokalhistorisk skildring af nogle af Aalborgs restaurationer og værts-huse fra 1900-2003

Lybech, Arne

Ø-gade krøniken: et tilbageblik på Østbyens udvikling fra 1900 til Ø-gadekvarter frem mod år 2005: Lindtofte, 2005. - 94 sider

Nielsen, Cecilie

Hammer Bakker - sådan set: fra mine vandringer i Hammer Bakker/tekst og fotografier: Cecilie Nielsen. Lions Club Hammer Bakker, 2004.
- 59 sider

Fotografier taget i Hammer Bakker af Cecilie Nielsen, der har været lærer i Grindsted i over 25 år. Her skildres udviklingen i området og bakkerne

Orlien, Jørgen

Domkirken i Aalborg Budolfi Kirke: diverse breve - synsforretninger 1700-1900/2004. - 28 sider

Sundsholmeren. Udgivet af Nørresundby/Sundby-Hvorup Lokalhistoriske Forening. (Udkommet siden 1983)

Thomsen, Hanne (f. 1956)

Ren gas : bygassens historie i Aalborg 1854-2004/Aalborgs Kom-munes Bygasforsyning; Hobro: Gasmuseet, 2004. -119 sider

Sørensen, Egon (f. 1936)

Benløse fugle og rabarbergrød/redaktion: Henrik Bugge Mortensen. - Skørping: Forlaget Rebild, 2004. - 128 sider
En kronike fra 40'ernes og 50'ernes Nørre Tranders

Thomsen, Per (f. 1951-10-03)

Skansen, Nørresundby/Nørresundby/Sundby-Hvorup Lokalhistoriske Forening, 2004. - 80 sider
Beretning om Skansen, et tidligere militært anlæg, der nu er rekreativt område

Tobakken og byen: C.W. Obels Tobaksfabrik 1787-1995/af Marianne Rostgaard og Inger Bladt; : Selskabet for Aalborgs Historie: i samarbejde med Aalborg Stadsarkiv: Aalborg Historiske Museum, 2004. - 141 sider - (Aalborgbogen; 2004)

Indhold: En rejse gennem tobaksfabrikken; Begyndelsen; Frederik Obels fabrik; Chr. W. Obels fabrik; De mange hænder; Den sidste røg

Toft, Anja

Pigtråd og cement: da rocken kom til Aalborg/speciale udarbejdet af Anja Toft; v. vejleder Johs. Nørregaard Frandsen. - Odense: Syd-dansk Universitet, Center for Kulturstudier, Kultur og Formidling, 2004. - 99,14,[44] blade

Forskningsprojekt om dansk rockkulturs historie, med udgangspunkt i det aalborgensiske rockmiljø fra 1958 til 1968

Topholm, Jens

Alle tiders vand: Aalborg Kommune, Vandforsyningen 1854-2004/Aalborg Stadsarkiv: Aalborg Kommune, Vandforsyningen, 2004. - 117 sider

Wagner-Augustenburg, Bjarne

Når solen synker: beretningen om opgøret med besættelsestidens landsforrædere/redaktion: Henrik Bugge Mortensen. - Skørping: Forlaget Rebild, 2004. - 104 sider

Om retsopgøret i Ålborg efter anden verdenskrig hvor der blev behandlet 22 sager, hvor der var krav om dødsstraf mod danskere der i tysk tjeneste havde deltaget i drabsforsøg, schalburgtage og en lang række anholdelser og grove mishandlinger af bl.a. danske modstandsfolk under besættelsen

Vejgaard Posten: medlemsblad/udgives af: Vejgaard Lokalhistoriske Forening. (Udkommet siden 1998)

Vort sogns historie: medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Ferslev, Dall og Volsted. (Udkommet siden 1988)

Aalborg Bispesæde 1554-2004. - Aalborg Stifts Landemode, 2004. - 64 sider

Aalborg Væddeløbsbane 50 års jubilæum: 1954-2004/redaktion: Jørgen Mortensen m.fl. 2004. 98 sider

Aalborgs monumentale udvikling fra 1816-1937: - med fokus på syv statuers rolle i byens samfundsmæssige udvikling/Kristian Bak & Søren Langberg Simonsen. - Aalborg: Historiestudiet, Aalborg Universitet, 2004. - iv, 143 sider

Speciale, Historiestudiet, Aalborg Universitet

Indhold: Metode og teori; Aalborgs politiske forhold ca. 1816 til 1937; Aviserne i samtiden; Kunsthistorisk afsnit (ca. 1800-1940); Analyse; Perspektivering og kontekstuel bearbejdning af statuerne

ÅRS

Glerup, Martin

Aars Fjernvarme - en varm forbindelse i 50 år/udarbejdet af Martin Glerup; i samarbejde med Per Sørensen og Svend Andersen. - Aars Fjernvarmeforsyning, 2005. - 27 sider

INTERNETKILDER

www.noks.dk

Nordjyllands Kulturhistoriske Søgedatabase. Søgning i registreringer fra nordjyske arkiver, biblioteker og museer. Ny, udvidet og opdateret version lanceres i efteråret 2005.

www.njl.dk/aalborgleksikon

Aalborg Leksikon. Gadernes historie i Aalborg Kommune.

www.kulturrejsen.dk

Museernes rejse gennem Nordjyllands kultur og historie

Meddelelser fra styrelse og redaktion

Generalforsamlingen blev afholdt i forbindelse med sensommerturen til Klarupgård og Klarup Kirke. Godt og vel 50 personer var mødt op til de indledende rundvisninger, som Henrik Gjøde Nielsen stod for, og ca. 40 personer deltog i den efterfølgende generalforsamling. Formanden Knud Knudsen fremlagde styrelsens beretning:

Selskabet, eller rettere styrelsen, har i løbet af det sidste år været igennem en ret turbulent periode. Hermed sigtes især til Ove Paulsens beslutning om at nedlægge formandsposten i tidlige – et par år før han egentlig skulle være på valg i 2006. På den samlede bestyrelses vegne skal jeg ikke lægge skjul på, at vi gerne havde set Ove Paulsen fortsætte perioden ud. Vi finder, at Ove Paulsen gennem årene har været Historisk Samfund en god formand. Den nye situation betød imidlertid, at den nyvalgte styrelse på sit konstituerende møde den 21.6 2005 skulle finde nye folk til centrale poster, idet også Kitty Johansson ønskede at nedlægge hvervet som sekretær (og næstformand) og Birte Friis heller ikke ønskede at fortsætte som kasserer. På mødet blev Knud Knudsen valgt som formand og Henrik Gjøde Nielsen som næstformand, og senere har Klem Thomsen ladet sig overtale til at overtage posten som kasserer i foreningen. I øvrigt nybeskikkedes udvalgene, således at turudvalget kom til at bestå af: Bent Kanstrup, Inger Bladt, Niels Jørn Østergaard og Finn Rindom Madsen, og årbogsredaktionen af: Kitty Johansson, Thorkild Nielsen, Jens Topholm, Birte Friis og Knud Knudsen (redaktør). Styrelsen har fungeret godt i det forløbne år.

Turudvalget har stået for en række arrangementer. Det første var et besøg på Aalborg Stadsarkiv den 5. oktober 2004, hvor arkivar Jens Topholm præsenterede det nyindrettede arkiv og fortalte om arkivets historie.

Søndag den 22. maj i år – "Historiens dag" – stod foreningen som arrangør af en tur til Vesthimmerland, først Landsbymuseet, Vesterbølle, og derefter Nutidsmuseet i Aars. Det var et meget vellykket arrangement med pæn tilslutning fra medlemskredsen – ca. 30.

Sensommerarrangementet er turen til Klarupgård og derefter Klarup Kirke med Henrik Gjøde Nielsen som rundviser og foredragsholder; og efterfølgende generalforsamling i Romdrup Kirkecenter.

Derudover er der i november 2005 indbudt til rundvisning og foredrag på Aalborg Historiske Museum ved inspektør Inger Bladt, om museets seneste særudstilling "Genbrug".

Årbogen blev præsenteret ved et arrangement i Bryggergården i Nørresundby tirsdag den 7. december 2004, hvor Viggo Petersen holdt et foredrag om sin artikel om kirkegårdsregistreringen i Nordjylland. Arrangementet i Bryggergården blev tillige benyttet som anledning til at få sagt tak til den afgåede formand for hans årelange virke for Historisk Samfund - gennem 8 år. Vi har været meget tilfreds med disse årbogsarrangementer og planlægger et lignende arrangement i år.

Årbogen for 2004 var en af de mest omfangsrige årbøger, der er udgivet i selskabets tid, og den blev rosende omtalt af Ole Bergh i Nordjyske Stiftstidende. Vi kan glæde os over, at det i de senere år ikke har været svært at finde stof til årbogen. Tværtimod. Der bliver indsendt artikler i betydeligt omfang, og redaktionen bliver mødt med velvilje, når den henvender sig med ønsker om en artikel. Igennem de senere år har vi søgt at udgive en årbog, der rummer artikler fra de forskellige geografiske dele af selskabets virkefelt; vi har tilstræbt en årbog, der rummer forskellige emner og kommer rundt om forskellige tidsperioder i historien. Der skal gerne være både gammelt og nyt.

Torsdagsforedragene, som vi bidrager til, har været pænt besøgt. Det tyder på, at det i det store og hele er lykkedes for de kulturhistoriske foreninger at finde foredragsholdere og emner, der har medlemmernes interesse.

Vi kan også glæde os over, at økonomien ser nogenlunde ud efter nogle vanskelige år, der gjorde en kontingentforhøjelse nødvendig. Vi har opstillet et budget for foreningen, der skulle gøre det muligt at tage enkelte initiativer ud over den hovedopgave, som lovene forpligter os på, nemlig udgivelse af årbogen. Bl.a. har der i det seneste års tid været tale om et forøget salg af ældre årbøger. Vi håber også fremover at kunne få tilskud fra kommuner, sparekasser m.v., som tidligere har støttet vort arbejde. Vi har i 2004 modtaget bidrag fra: Nørresundby Bank, Aars Kommune, Sulsted-Ajstrup Sparekasse, Aalborg Kommune og Arden Kommune, i alt 11.500 kr. For en forening som vores er det af stor betydning at kunne modtage sådanne bidrag, da det alle andre steder efterhånden stort set kun er muligt at få tilskud til konkrete projekter.

Styrelsen har ment, at vi i år er i stand til at få trykt en særudgivelse, et tillæg til Årbogen, og vi har valgt et skrift om Godthaab Hamerværk, der rangerer højt på listen over bevaringsværdige industriminder i Nordjylland.

Styrelsen har søgt at bringe vores hjemmeside ajour, således at den også kan benyttes til at udsende meddelelser til medlemmerne. Vi er

gået bort fra den elektroniske udsendelse af Nyhedsbrevet. Alle modtager nu Nyhedsbrevet i papirformat. Styrelsen har tillige besluttet at øge mødefrekvensen, således at vi nu mødes fire gange årligt.

Den nye styrelse har set det som sin hovedopgave at øge medlemstallet i foreningen og har derfor iværksat en hvervekampagne. Vi har på det seneste kunnet konstatere en beskedent medlemsfremgang og håber, at den vil vise sig at være begyndelsen på en varig tendens.

Under debatten om formandens beretning var der flere forslag til, hvordan styrelsen kunne arbejde for at synliggøre foreningen i forskellige sammenhænge, f.eks. i forbindelse med Kulturarrangementet og Arkivernes Dag.

Klem Thomsen fremlagde Samfundets regnskab, redegjorde i den forbindelse bl.a. om budgettal for 2005, hvorefter regnskabet godkendtes.

På valg var Birte Friis, Inger Kirstine Bladt og Ketty Johansson. Inger Bladt og Ketty Johansson var villige til genvalg, mens Birte Friis ikke ønskede genvalg. Generalforsamlingen bekræftede valget af Klem Thomsen i Ove Paulsens sted, og i Birte Friis' sted valgtes Flemming Sørensen.

Styrelsen har på sit efterfølgende møde konstitueret sig med Knud Knudsen som formand, Henrik Gjøde som næstformand og sekretær og Klem Thomsen som kasserer. Redaktionsudvalg for årbog 2006 bestående af: Ketty Johansson, Knud Knudsen, Henrik Gjøde Nielsen, Thorkild Nielsen, Jens Topholm og Niels Jørn Østergaard. Turudvalg for 2005 blev Inger Kirstine Bladt, Bent Kanstrup, Finn Rindom Madsen, Flemming Sørensen og Niels Jørn Østergaard.

Historisk Samfunds styrelse:

Knud Knudsen, Aalborg, formand

Henrik Gjøde Nielsen, Hals, næstformand og sekretær

Klem Thomsen, Vester Hassing, kasserer

Inger Kirstine Bladt, Aalborg

Ketty Johansson, Nørresundby

Bent Kanstrup, Aalborg

Finn Rindom Madsen, Løgstør

Thorkild Nielsen, Aars

Flemming Sørensen, Romdrup-Klarup

Jens Topholm, Aalborg

Niels Jørn Østergaard, Stovring

Redaktionsudvalg:

Ketty Johansson
Knud Knudsen
Henrik Gjøde Nielsen
Thorkil Nielsen
Jens Topholm
Niels Jørn Østergaard

Turudvalg:

Inger Kirstine Bladt
Bent Kanstrup
Finn Rindom Madsen
Flemming Sørensen
Niels Jørn Østergaard

Torsdagsforedrag:

Jens Topholm

Formand:

Knud Knudsen, Aalborg Universitet,
Fibigerstræde 5, 9220 Aalborg Øst.
Tlf.: 96 35 84 14.
E-mail: kk@humsamf.auc.dk

Næstformand og sekretær

Henrik Gjøde Nielsen, Hals Museum,
Postboks 31, 9370, Hals
Tlf. 98 75 03 06.
E-mail: hgn-kultur@aalborg.dk

Kasserer

Klem Thomsen
Heden 9, Vester Hassing, 9310 Vodskov
Tlf. 98 25 72 67.
E-mail: klem@thomsen.tdcadsl.dk

Redaktør:

Knud Knudsen, Aalborg Universitet,
Fibigerstræde 5, 9220 Aalborg Øst.
Tlf.: 96 35 84 14. E-mail: kk@humsamf.auc.dk

Resultatopgørelse for 2004

Kontingent		96.650,00
Tilskud:		
Nørresundby Bank	1.000,00	
Aars kommune	500,00	
Sulsted Ajstrup Sparekasse	1.500,00	
Aalborg Kommune	7.500,00	
Arden Kommune	<u>1.000,00</u>	11.500,00
Salg af ældre årbøger		3.984,00
Renter		<u>304,28</u>
<i>Indtægter i alt</i>		<u>112.438,28</u>
Trykning og forsendelse af årbog		79.517,03
Andel af udgifter ved torsdagsforedrag		7.080,50
Udgifter ved ture		634,00
Kontorholdsudgifter		5.875,15
Kontingenter		2.500,00
Gebyrer		100,00
<i>Udgifter i alt</i>		<u>95.706,68</u>
<i>Årets overskud</i>		<u>16.731,60</u>

Status pr. 31. december 2004

Indestående på bankkonto	86.280,84
Tilgodehavende tilskud	8.500,00
Beholdning af årbøger	<u>10.000,00</u>

Aktiver i alt **104.780,84**

Formue pr. 1. januar 2004	50.649,24
Forudbetalt kontingent	37.400,00
Årets overskud	<u>16.731,60</u>

Passiver i alt **104.780,84**

Revisionspåtegning:

Vi har revideret det af bestyrelsen aflagte regnskab for regnskabsåret 2004 for Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred.

Vi har i overensstemmelse med almindeligt anerkendte revisionsprincipper tilrettelagt og udført revisionen med henblik på at opnå en begrundet overbevisning om, at årsregnskabet er uden væsentlige fejl eller mangler.

Vor revision har ikke givet anledning til bemærkninger.

Aalborg, den 24. februar 2005

Hans Borch Christiansen
Registreret revisor

Finn Øst Andersson

Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred er stiftet 1912. Dets væsentligste opgave er at udgive årbogen *Fra Himmerland og Kjær Herred*, der er udkommet alle årene. Bogen rummer hvert år lokalhistoriske og personalhistoriske artikler af god kvalitet fra et område, der svarer til det gamle Aalborg amt. Desuden indeholder den en opdateret liste over lokalhistorisk litteratur for hele området. Styrelsen arbejder for tiden på at give årbogen et mere folkeligt præg end tidligere, ligesom der løbende foretages ændringer af bogens udseende for at opnå bedre præsentation og større læsevenlighed.

Desuden arrangerer Historisk Samfund i sommerhalvåret for tiden 3 historiske aftenvandring i bykerner og andre udvalgte kulturområder og en årlig lokalhistorisk heldagsekskursion. Historisk Samfund er også med til at finansiere Torsdagsforedragene i Aalborg, som er en række historiske, arkæologiske og kulturhistoriske foredrag af høj kvalitet, der holdes hver torsdag i vinterhalvåret. Derfor er adgang hertil, samt adgang til Aalborg Historiske Museum og Lindholm Høje Museum gratis for medlemmer. Der udsendes 3 nyhedsbreve årligt til medlemmerne og en hjemmeside er under oprettelse.

Med dette udbud når Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred ud til alle lokalområder og kan endvidere indtræde i rollen som koordinator og paraplyorganisation for alt lokalhistorisk arbejde inden for det område, lovene fastsætter, og som idag udgør den sydlige del af Nordjyllands amt.